

K 13 234
4

წიგნი / უბრალოა

დაბრუნდით
მუდსადაც კი შეხვდით
მისი ნაშრომების
ისტორიისათვის

1961 წლის 19/11

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
АКАДЕМИЯ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР
ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიის
და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტი

ИНСТИТУТ ИСТОРИИ,
АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ ИМЕНИ
И. А. ДЖАВАХИШВИЛИ

1967

ნ. ნ. უგრელიძე

К ИСТОРИИ
ПРОИЗВОДСТВА
СТЕКЛА
В РАННЕСРЕДНЕВЕКОВОЙ
КАРТЛИ (ИБЕРИИ)

ИЗДАТЕЛЬСТВО «МЕЦНИЕРЕБА»
ТБИЛИСИ
1967

ნიმუხი უგადიძე

აღიკვეთ
შუასაუკუნეთა
ქართლში
მინის
ნაკრებების
ისტორიისათვის

K 13.234
4

სკვპ-2000
შემოწმებულია

902.7(C)(=99.962.1) + 666.1(C922)(09)

902.7(C41)
902.7(47.922)+666.1(47.922)(09)
201

მინის წარმოება ძველ საქართველოში

წარმოი ეყრდნობა ისტორიული ქართლის ახ. წ. IV—VIII საუკუნეთა სამაროვნებში აღმოჩენილი მინის ჭურჭლის შესწავლას. მასში წარმოდგენილია: სათანადო სამარხთა ქრონოლოგიური დაწვევება, მინის ჭურჭლის ადგილი სამარხულ ინვენტარში, მისი ტიპოლოგიური კლასიფიკაცია, ანალოგიები (კავკასიიდან და სხვა ქვეყნებიდან); გარკვეულია ჭურჭლის დაწმენვა, ზოლო თანმზლები ნივთების დაწვრილებითი ანალიზის საფუძველზე დადგენილია მისი ხნოვანება. საგანგებო თავი ეძღვნება ამ ჭურჭლის ტექნოლოგიას და კეთების ტექნიკის საკითხს.

ყოველივე ამის საფუძველზე დადგენილია, რომ ქართლში და უპირველეს ყოვლისა მის ძველ დედაქალაქ მცხეთაში საკვლევი ხანაში არსებულა მინის წარმოების კერები.

წარმოი განუთვნილია საერთოდ ისტორიკოსებისა და კერძოდ კულტურის ისტორიკოსებისათვის.

1-6-2
114-1967 აღგ.

1598310:19.10.18. 2620 1-19

შ მ ს ა ვ ა ლ ი

სადღესოდ საქართველოს ტერიტორიაზე მოპოვებული უძველესი მინის ნივთები (მძივები) აღმოჩენილია მესხეთში, ამირანის გორაზე გათხრილ სამარხებში და შიდა ქართლში (ურბნისთან), ქვაცხელების ნამოსახლარზე¹. ეს ძეგლები ძვ. წ. III ათასწლეულით თარიღდება და მიეკუთვნება ნივთიერი კულტურის ისტორიის იმ საფეხურს, როდესაც ადამიანი თანდათან ეუფლება სპილენძ-ბრინჯაოს მეტალურგიას². ვარაუდობენ, რომ იმ საწყის საფეხურზე მეტალურგია და მინის კეთება ტექნოლოგიურად დაკავშირებული იყო ერთ-მეორესთან, რადგან ორივეს დამზადება მოითხოვს სათანადო ცეცხლამძლე ჭურჭელს და მაღალ ტემპერატურას³.

კავკასია და კერძოდ საქართველო მეტალურგიის ერთ-ერთი ადრეული კერაა და შეგვიძლია ვიფიქროთ, რომ მასთან ერთად მინის წარმოება აქაც ისევე ძველი საწყისის მქონეა. ამ მოსაზრებას ასაბუთებს ურბნისში აღმოჩენილი მინის მძივები: ზოგი მათგანი ლითონის (კერძოდ, სპილენძის პოლიმეტალური მადნის) წილისაგან არის ნაკეთები⁴.

კავკასიაში ძველი მინის წარმოებასთან დაკავშირებით საყურადღებოა ფლინდერს პეტრის მოსაზრება: მისი აზრით, უძველესი მინის ნივთები ნაკეთებია მესოპოტამიის ჩრდილო რაიონში და იქნებ კიდევ უფრო ჩრდილოეთითაც — კავკასიაში, სადაც მინის საწარმოო ცენტრები უფრო ადრე არსებობდა, ვიდრე სხვა ქვეყნებში და, კერძოდ ეგვიპტეში⁵. ფლინდერს პეტრის აზრს იზიარებს ე. ბერგერი, რომელიც აგრეთვე თვლის ჩრდილო მესოპოტამიას ან კავკასიას მინის ძველ საწარმოო ცენტრებად⁶.

ეს მოსაზრება, ჩვენი აზრით, ანგარიშგასაწევი უნდა იყოს.

მომდევნო ხანის, ძვ. წ. II ათასწლეულის ძეგლებიდან აღსანიშნავია თრიალეთისა და დმანისის ყორღანებში აღმოჩენილი მრავალრიცხოვანი და

¹ ტ. ჩუბინიშვილი, ამირანის გორა, თბ., 1963, გვ. 61—62, ტ. X; ალ. ჭავჭავაძის შიშვილი, ლ. დლონტი, ურბნისი, I, თბ., 1962, გვ. 47, ტ. XXXIV.

² ო. ჭავჭავაძე, ქართველი ტომების ისტორიისათვის ლითონის წარმოების ადრე საფეხურზე, თბ., 1961; ტ. ჩუბინიშვილი, დასახელებული ნაშრომი; ალ. ჭავჭავაძის შიშვილი, ლ. დლონტი, დასახელებული ნაშრომი.

³ А. Безбородов, Стеклоделие в древней Руси, Минск, 1956, стр. 3; ნ. უგრელიძე, მინა ძველ საქართველოში, თბ., 1961, გვ. 3.

⁴ რ. ბახტაძე, საქართველოს უძველესი მინების შესწავლისათვის, თბ., 1964, გვ. 10—14.

⁵ Flinders Petrie, Glass in the Early Ages, Journ. Soc. of Glass Technology, vol. X, № 39, 1936, pp. 229—234.

⁶ E. Berger, Glasbereitung und Glas-Rohstoffgemenge vor zweitausendfünfhundert Jahren, Glastechnische Berichte, Bd. S, H. 4, 1927, S. 160—166.

მრავალფეროვანი მინის მძივები⁷, საყურადღებოა აგრეთვე წალკის იმავდრო-
ული, XVII ყორღანში აღმოჩენილი ოქროს ქუსლიანი სასმისი⁸, რომელიც ნაპო-
ვნილია ფერადი თვლებით: ნარინჯისფერი სარდონითა და ცისფერი ში-
ნით. აღნიშნულ ღროში ძვირფასი ქვების მიბაძვით ხელფენური თვლების
დამზადება მინის ტექნოლოგიის დიდი ცოდნის მანიშნებელია. აქვე უნდა ით-
ქვას, რომ ეს თასი, ისევე როგორც თრიალეთის, დმანისის და იმავდროის
სხვა სამარხებში აღმოჩენილი ნივთები (ოქროს, ვერცხლის, თიხის ჭურჭელი
და სხვ.) მომხმარებელი საზოგადოების კულტურის და ხელოვნობის მაღალი
დონის მაჩვენებელია⁹.

ძვ. წ. I ათასწლეულის შუა ხანის სამარხებში ხშირია სხვადასხვაგვარი
მინის მძივები და ფერადი თვლები. ამათი დიდი უმრავლესობა ხასიათდება
ნაკეთობის რთული ტექნიკით (ოქროთფერილი, ვერცხლითფერილი, ინკრუ-
სტირებული და სხვ.)¹⁰.

ძვ. წ. IX — VI სს. სამარხებში გვხვდება უკვე მოჭიქული თიხის ჭურ-
ჭელიც. ჭიქური, როგორც ცნობილია, შეიცავს ყველა იმ კომპონენტს, რასაც
მინა და ამდენად ჩვენთვის საყურადღებოა საქართველოს ტერიტორიაზე აღ-
მოჩენილი მოჭიქული ჭურჭლის წარმომავლობის საკითხიც. მოჭიქული ჭურ-
ჭელი აღმოჩენილია თრიალეთში და მცხეთა-სამთავროს სამაროვანზე¹¹.

სამთავროს სამაროვანზე აღმოჩენილი მოჭიქული ჭურჭელი ზედმიწევნით
მსგავსია იქვე ნაპოვნი, უდაოდ ადგილობრივი შავ-ლეგა თიხის ჭურჭლის ზო-
გიერთი ფორმისა და ამდენად საესებით გასაზიარებელია ალ. კალანდაძის მო-
საზრება, რომ იგი მცხეთაში მზადდებოდა. რაც შეეხება მინის ჭურჭელს, ის
ძვ. წ. I ათასწლეულის სამარხებში იშვიათია: სადღესოდ აღმოსავლეთ სა-
ქართველოში მხოლოდ ორი ჭურჭელია ცნობილი¹². ამათგან ერთი—ალგეთის
ხეობაში, სოფელ წინწყაროში 1940 წელს აღმოჩენილ სამარხში ნაპოვნი მო-
ყვითლო მინის ფიალა¹³, მეორე — 1947 წელს წალკაში გათხრილ აქემე-

7. Б. Куфтин, Археологические раскопки в Триалети, Тб., 1941, стр.78:

ქ. გ. გ. ა. ძ. ე., თრიალეთის შუაბრინჯაოს ხანის კულტურის პერიოდიზაციის საკითხისათვის (ხელ-
ნაწერი საქ. მუზ. წინაფეოდ. ხანის არქ. განყოფილებაში); ო. ჯ. ა. ფ. ა. რ. ძ. ე., დმანისის არ-
ქეოლოგიური ექსპედიციის გათხრების ანგარიში 1959—60 წწ.

8. Б. Куфтин, დასახელებული ნაშრომი, ტ. XX, გვ. 275.

9. ო. ჯ. ა. ფ. ა. რ. ძ. ე., დას. ნაშრ.

10. გ. გ. ო. ბ. ე. ი. შ. ე. ო. ლ. ი., რაქის არქეოლოგიური ექსპედიციის ანგარიშები, 1950—1952
წწ. (ხელნაწერი დაცულია ისტ., არქ. და ეთნ. ინსტიტუტის არქივში); ვ. თ. ო. ლ. ო. რ. დ. ა. ვ. ა.,
მასალები ქართლის სამეფოს ისტორიისათვის ძვ. წ. III—I სს. მასალები საქართველოს და კავ-
კასიის არქეოლოგიისათვის, ტ. III, 1963, გვ. 152.

11. Б. Куфтин, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 275, ტ. XX. ბ. კუფტინი აყენებს
საკითხს მოჭიქული ჭურჭლის ადგილობრივობის შესახებ. ალ. კალანდაძე, სამთავრო.
არმოსამარხებში აღმოჩენილი მოჭიქული თიხის ჭურჭელი (ხელნაწერი ისტ., არქ. და ეთნ.
ინსტიტუტის არქივში). სამთავროს სამაროვანზე მოჭიქული ჭურჭლის აღმოჩენის ფაქტს აღნიშ-
ნავდა ფ. ბაიერნიც. Untersuchungen über die ältesten Gräber-und Schatzfunde in Kaukasien,
herausgegeben und mit einem Vorwort versehen von R. Virchow, ZE, 1885, Supple-
ment.

12. დასავლეთ საქართველოში კი აღნიშნული ღროს ათიოდ მინის ჭურჭელია აღმოჩენი-
ლი, ყველა ერთი ტიპისაა, ვ. წ. დინიკოვი სანელსაცხებულება. იხ. გ. გ. ო. ბ. ე. ი. შ. ე. ო. ლ. ი.,
დას. ნაშრ.; Н. Хоштария, Археологические раскопки в Вани, какасиური-აღმოსავლუ-
რი კრებული, II, თბ., 1962, გვ. 65—75.

13. Б. Куфтин, დასახ. ნაშრ., გვ. 52—53, ტ. VIII.

ნიდური ხანის სამარხში აღმოჩენილი შავი, გაუმჭვირვალე მინის ფრიალ ან სეპული მოყვანილობის, სურნელოვანი სითხის შესანახი ჭურჭელი¹⁴.

ზაზგასამელია, რომ მინის ჩამოსხმული ფიალა დიდად ემსგავსება იმავე ხანის, ე. ი. VI—V საუკუნეთა ახალგორულ, ვანურ, ყანჩათურ ვერცხლის ფიალებს და აშკარად მათი ან მათნაირის მიბაძვით არის ნაკეთები¹⁵. რაც შეეხება შავი, გაუმჭვირვალე მინის სანელსაცხებლის წარმომავლობას, უნდა ვთქვათ, რომ ჩვენთვის ხელმისაწვდომ მასალაში და ლიტერატურაში მსგავსი ჭურჭელი არ შეგვხვედრია.

ჩვენი ვარაუდით არანაკლებ საყურადღებოა საქართველოს ტერიტორიაზე, ძვ. წ. V—I სს. სამარხებში აღმოჩენილი ლურჯი მინის მრავალწახნაგა, პარალელეპიპედის მოყვანილობის საბეჭდავები, რომელთა წახნაგებზე ცხოველები და ნადირობის სცენებია გამოხატული. მ. მაქსიმოვასა და მ. ლორთქიფანიძის აზრით, ეს საბეჭდავები ადგილობრივ არის ნაკეთები¹⁶. ჩვენ დასძენდით, რომ საბეჭდავები, გარდა იმისა, რომ მცირე ხელოვნების პირველხარისხოვანი ნიმუშებია, კარგი ხარისხის ლურჯი მინისაგანაც არის ჩამოსხმული. ახ. წ. I საუკუნიდან მოცილებული, მინის ნაწარმი (მძივები, საბეჭდავები, ფერადი თვლები და სხვ.), ჩანს, ფართო მოხმარების საგანი ხდება საქართველოში, ხოლო მინის ჭურჭელი — უკვე ჩვეულებრივი კომპონენტი სამარხული ინვენტარისა (მცხეთა, ურბნისი, ავსალა, გორი, კლდეეთი, ბორი და სხვ.)¹⁷. როგორც სხვაგან, ისე ჩვენშიც მინის მასობრივ წარმოებას ხელს შეუწყობდა ძვ. წ. I ათასწლეულის მიწურულში მომხდარი დიდი გარდატეხა — მინის წარმოებაში საბერავე მილის გამოგონება. როგორც ცნობილია, საბერავე მილი ქმნის ახალ ეპოქას მინის ინდუსტრიაში, რადგან, გარდა იმისა, რომ იგი ნაკეთობის ფორმის, ზომისა და კედლების სისქის მხრივ დიდ შესაძლებლობას ანიჭებს ოსტატს, ხელსაყრელსა ხდის ჭურჭლის წარმოებას. ამიტომ არის, რომ იმ დროიდან მოყოლებული, მინის ჭურჭელი ფართოდ ვრცელდება არა მარტო რომის იმპერიაში, არამედ საერთოდ მაშინდელ დაწინაურებულ ქვეყნებში, სადაც კი მოიპოვებოდა მინის დამზადებისათვის საჭირო ნედლეულის საბადოები.

როგორც უკვე ითქვა, ახ. წ. I საუკუნიდან მოცილებული, აღმოსავლეთ საქართველოს¹⁸ სამარხებისათვის მინის ჭურჭელი ჩვეულებრივი ნივთია. ე. წ.

¹⁴ Б. К у ф т и н, Археологические раскопки 1947 г. в Цалкинском районе, Тб., 1948, стр. 89, рис. 8. აღსანიშნავია, რომ ამ ნივთის შესახებ ბ. კუფტინი ვადაჭრით არას ამბობს: მისი ვარაუდით იგი ან მარაოს ტარი, ან სანელსაცხებულ ჭურჭელია. ჩვენ უბიბრატესობას უკანასკნელს ვანიჭებთ.

¹⁵ Я. С м и р н о в, Ахалгорийский клад, Тиф., 1934, стр. 34—47, табл. XIII, XII; Н. Х о ш т а р и а, Серебряные фиалы из Вани, Даблагоми и чаша алетского клада, (ხელნაწერი ისტ. არქ. და ეთნ. ისტ. არქივი); ი. გ ა გ о შ ი ძ ე, აღდენატოური ხანის ძეგლები ქსნის ხეობიდან, თბ., 1964, გვ. 72—74. აღგეთის მინის ფიალასთან დაკავშირებით საყურადღებოა ნ. ხოშტარია აზრი: იგი ამ ფიალას, ისევე როგორც იმავე დროის ვერცხლის ფიალებს, ადგილობრივ ნაწარმად მიიჩნევს (ნ. ხოშტარია, დასახ. ნაშრ.).

¹⁶ М. И. М а к с и м о в а, Стеклнные многогранные печати, найденные на территории Грузии, „ენიკის მოამბე“, X, 1941, მე-91—92; მ. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე, გვიანატოური ნივთის ხანის მცირეაზიური საბეჭდავების იბერული პირები, ლურჯი მინის მრავალწახნაგა საბეჭდავები, „საქ. მეც. აკად. მოამბე“ № 6, 1963, გვ. 134—154.

¹⁷ ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე, მინის წარმოების ძეგლები (გვიანატოური ხანიდან აღრეველი-ლური ხანის ჩათვლით). (ხელნაწერი დაცულია ისტორიის, არქ. და ეთნოგ. ინსტიტუტის არქივში).

¹⁸ ნაშრომის სათაურის შესაბამისად, აქამდე შემოვიფარგლებით მხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველოში, ძველი ქართლის სამეფოს ფარგლებში მოპოვებული მინის ჭურჭლით.

გვიანანტიკურ ხანაში (I—III სს.) ქართლის ორ დიდ ქალაქში, მცხეთაში და ურბნისში, ხელოსნობის სხვა დარგთა შორის მინის წარმოებაც არის ვარაუდებული. ურბნისის ნაქალაქარის თხრის დროს ნაპოვნია მინის ზოდება, რაც იქაურ სამარხებში მრავლად აღმოჩენილ ჭურჭელთან ერთად, მინის ადგილობრივ წარმოებაზე გვადიქრებინებს¹⁹. დროის ამ მონაკვეთში მინის ქურჭლის ფორმების დიდი უმრავლესობა მსგავსია საყოველთაოდ ცნობილი, ე. წ. რომაული ფორმებისა. მათი შესწავლა ცხადყოფს იმ გაცხოველებულ სავაჭრო-კულტურულ ურთიერთობას, რომელიც ჰქონია საქართველოს სირიასთან, მცირე აზიასთან, ხმელთაშუა ზღვის სანაპიროს ქვეყნებთან და სხვ.²⁰ მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მათ შორის გამოირჩევა როგორც სრულიად ადგილობრივი, ისე უცხოური ფორმების მიზაძვით აქ დამზადებული ჭურჭელი²¹. ამის მაგალითია 1939 წ. სამთავროს სამაროვანზე 89-ე ორმოსამარხში აღმოჩენილი უცხოური ფორმის (სირიული) ამფორისკი, რომელიც აშკარად წუნდებულია, მაშასადამე შემოტანილი არ უნდა იყოს. ანალოგიური დაკვირვება მოეპოვება დ. ქორიძეს ურბნისში აღმოჩენილ I—III-სს. მინის წუნდებული ჭურჭლის შესახებ²². ამრიგად ყოველივე ზემოთქმული თითქოს საკმაო საბუთია იმისა, რომ უკვე I—III და მით უმეტეს IV—VIII სს. ქართლის სამაროვნებში აღმოჩენილი მინის ჭურჭლის უმრავლესობა მივიჩნიოთ საქართველოშივე ნაკეთებად, ძველი საწყისების მქონე, ადგილობრივ განვითარებული მინის წარმოების ნაყოფად.

მცხეთა-სამთავროს სამაროვნის IV—VIII სს. სამარხები მინის ქურჭლის სიმრავლით გამოირჩევა კავკასიაში დღემდე გათხრილ იმავდროულ სამაროვნებში. ამიტომ, ადრეულ შუასაუკუნეთა ქართლში მინის წარმოების შესწავლისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება სწორედ სამთავროსში აღმოჩენილ მინის ჭურჭელს. ხაზგასასმელია აგრეთვე, რომ ეს სამაროვანი წლების განმავლობაში სისტემატურად, მეცნიერულ დონეზე ითხრებოდა საქ. მეცნ. აკადემიის ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტის მიერ²³. (ექსპედიციის ხელმძღვანელები 1938—1941 წლებში აწ. განსკ. მ. ივანჩენკო და ა. კალანდაძე, ხოლო 1946 და მომდ. წლებში ალ. კალანდაძე)²⁴.

¹⁹ გ. ლომთაძე, საქართველოს მოსახლეობის სოციალური და კულტურული დახასიათებისათვის ახალი წელთაღრიცხვის I—III საუკუნეებში, „ისტორიის ინსტიტუტის შრომები“, I, 1955, გვ. 352; ურბნისის ნაქალაქარის არქეოლოგიური კვლევის დასაწყისი, „მცენე“, 1964, № 3, გვ. 99—100; გ. უგრელიძე, მინის წარმოების ისტორიისათვის საქართველოში (ურბნისის მასალების მიხედვით), ხელნაწერი ისტ., არქ. და ეთნოგ. ინსტ. არქივში; ლ. ჭილაშვილი, ნაქალაქარი ურბნისი, თბ., 1964, გვ. 57; დ. ქორიძე, ურბნისის სამაროვანი (XXV უბანი) აღმოჩენილი გვიანანტიკური ძეგლების პერიოდიზაციისათვის (ხელნაწერი. საქ. სახ. მეზღუემის წინაეფოდ. არქეოლოგიის განყოფილების არქივში).

²⁰ О. Лордкипанидзе, Ремесленное производство и торговля в Мцхете в I—III вв. „/“, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, № 65, 1957.

²¹ გ. უგრელიძე, მინის წარმოების ძეგლები (გვიანანტიკური ხანიდან ადრეფეოდალური ხანის ჩათვლით), ხელნაწერი ისტ., არქ. და ეთნოგრაფ. ინსტიტ. არქივში.

²² დ. ქორიძე, დასახ. ნაშრ.

²³ ამჟამად გამოვრცხვავთ ბიერისეულ მასალას, რომელიც დაცულია საქ. სახელმწიფო მეზღუემში, ერმიტაჟში და მოსკოვის სახელმწიფო ისტორიულ მეზღუემში, რადგანაც მასში ნივთები განცალკევებულია და სამარხთა კომპლექსების დაღვერა არ ხერხდება.

²⁴ ალ. კალანდაძემ ჩვეულებისამებრ თავიანდად დაგვიომ შესასწავლად მის მიერ გათხრილ სამარხებში მოპოებული მინის ჭურჭელი და ხელი შეგვიწყო ამ მასალის შესწავლაში, რისთვისაც დიდ მადლობას მოვახსენებთ.

ყოველი მკვლევარი, რომელიც კი შეხებია სამთავროს სამაროვნის ახ. წ. 1925 წლის I და მომდევნო საუკუნეთა საიარხებს, ხაზგასმით აღნიშნავს იქ აღმოჩენილი მინის ჭურჭლის მრავალრიცხოვანებას და ფორმათა მრავალფეროვნებას.

სამთავროს მინის ჭურჭლის თავისებურ ფორმებს ყურადღება მიაქცია ჯერ კიდევ ფ. ბაიერნმა²⁵, რომელმაც ამ სამაროვანზე მოპოვებული ტანშეხორკლილი მინის სანელსაცხებლები დაუკავშირა ძველ მცხეთაში ვითომც არსებულს ჰერკულესის კულტს.

მცხეთაში „ჰერკულესის კულტის“ არსებობის დასადასტურებლად ფ. ბაიერი იშველიებდა აგრეთვე მის მიერ სამაროვანზე აღმოჩენილ, იისფერი მინის ჭურჭელს²⁶, რომლის ვერცხლის ბუდეზე გამოხატული სურათები მან ჰერკულესის თორმეტიდან სამი გმირობის ამსახველ სცენებად მიიჩნია. მაგრამ უკვე მისმა თანამედროვეებმა, სტეფანიმ და ტიუნენგაუზენმა გააკრიტიკეს ბაიერნის მოსაზრება და დაასკვნეს, რომ იქ მხოლოდ ნაღირობის სცენაა გამოხატული²⁷.

სამთავროს მინის ჭურჭელი არც ს. და პ. უვაროვებმა დატოვეს უყურადღებოდ. ისინი აღნიშნავენ, რომ სამთავროს სამარხების გარკვეულ ჯგუფში მრავალადაა მინის „საცრემლეები“ ანუ ჭურჭელი, რომელიც ზოგჯერ მინიატურული ზომისაა და რომელთაგან ზოგს ტანი შეხორკლილი აქვს, როგორც თიხის ჭურჭელს²⁸.

მესამე ავტორი, რომელიც ეხება სამთავროს მინის ჭურჭელს, არის ე. მურიე—ნაშრომში „ხელოვნება კავკასიაში“²⁹. ამ საკითხზე ავტორს რამდენიმე სტრიატონი მინისათვის აქვს დათმობილი. იგი წერს, რომ მინა, როგორც ჩანს, კავკასიაში აღრევე იყო ცნობილი, რადგან იმ სამარხებში, რომლებიც ბრინჯაოდან რკინაზე გარდაბნულ ეპოქას მიეკუთვნება (!?), პოულობენ სანელსაცხებლებს („საცრემლებს“); ეს მინა არ არის გამჭვირვალე და ფერად მომწვანო-მოყვითალოა, რაც უნდა აიხსნებოდეს იმით, რომ მასში სავანგბოდ ურევედნენ ზოგიერთი ლითონის უანგეულს, რომლებიც დიდი რაოდენობით მოიპოვება მცხეთის, არაგვის, თერგისა და ახტალის ქვიშებში. ავტორი აღნიშნავს, რომ კავკასიის მუზეუმში (თბილისში) დაცულია მინის ჭურჭლის რამდენიმე ლამაზი ნიმუში, მოპოვებული სამთავროში. მათ შორის ის გამოარჩევს ერთს, წითელს, მწვანე ყურებიან სანელსაცხებლეს.

ეს არის და ეს, რაც თქმულა სამთავროს მინის ჭურჭლის შესახებ რევოლუციამდე არქეოლოგიაში, ძველის სისტემატური თხრისა და კვლევის დაწყებამდე. მცხეთა-სამთავროს არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ აღმოჩენილი სამარხები და მათში დაცული ნივთები განხილულია ექსპედიციის ხელმძღვანელთა და მონაწილეთა ანგარიშებში, სადაც გარკვეული ადგილი ეთ-

²⁵ Ф. Байерн, Исследование древних гробниц близ д. Мхета, Сборник сведений о Кавказе, т. II, 1872, Тиф., стр. 330 и сл.

²⁶ ჭურჭელი ვრმიატაჟია დაცული.

²⁷ Л. Стефани, Объяснение некоторых художественных произведений, найденных в 1871 г. в Южной России, ОАК за 1872 г., СПб, 1875, стр. 143—147; В. Тизенгаузен, О древних могилах у Мхеты, исследованных в 1871—7 гг. Байерном; Труды четвертого археологического съезда в России, т. I, Казань, стр. 53—64.

²⁸ С. А. и П. С. Уваровы, Взгляд на Мхетский могильник, Древности, Труды Моск. Арх. Смества, т. X, 1885, стр. 18—15.

²⁹ J. Mourie, L'art au Caucase, la poterie et la verrerie, Paris, 1907, pp. 105—114.

მობა მინის ჭურჭელსაც³⁰. ავტორები იძლევიან სამთავროს მრავალფეროვნების მაროვნის დათარიღებას, რის შედეგადაც მინის ჭურჭელი გარკვეულ კრონოლოგიურ ჩარჩოში ექცევა. ცალკეული გამოკვლევებიდან აღსანიშნავია მ. ივაშენკოს ორი გამოუქვეყნებელი ნაშრომი: „1. Погребения Самтаврского могильника I-III вв. н/э;“ და 2. „Погребения Самтаврского могильника IV и последующих веков н/э“. ორივე ნაშრომში მინის ჭურჭელს უკავია ცალკე თავი, სადაც ავტორი იძლევა მის ტიპოლოგიასა და ხნოვანებას.

სამთავროს სამაროვანზე მოპოვებულ მინის ჭურჭელთან დაკავშირებით საყურადღებოა აგრეთვე მ. მაქსიმოვას ნაშრომი „Геммы из некрополя Мцхеты — Самтавро“. ავტორს განხილული აქვს 1938—39 წწ. თხრის შედეგად მოპოვებული გემმები, რომელთაც ათარიღებს მათთან ერთად ნაპოვნი მინის ჭურჭლის მიხედვით.

რაც შეეხება უფრო ზოგადს, სოციალურ-ეკონომიურსა და პოლიტიკურ მხარეს ადრეულ შუასაუკუნეთა ქართლის ნივთიერი კულტურის დახასიათებისას, ჩვენ ვეყრდნობით შემდეგ ნაშრომებს: ს. ჯანაშიას „ფეოდალური რევოლუცია საქართველოში“ და „საქართველო ადრინდელი ფეოდალიზაციის გზაზე“, („შრომები“, ტ. I, თბ., 1949); გ. ლომთათიძის — „Культура и быт Грузии IV — VII вв.“; „Очерки по истории СССР, III — IX вв.“. М., 1958, гл. II, § 10 და „Некоторые итоги раскопок археологических памятников феодальной Грузии“, „Советская археология, XXVII“, 1957; ა. აფაქიძის, გ. გობეჯიშვილის, ალ. კალანდაძისა და გ. ლომთათიძის — „მცხეთა“, I. (თბ., 1955); ა. აფაქიძის „ქალაქები და საქალაქო ცხოვრება ძველ ქართლში“ (თბ., 1963) და სხვ.³¹

ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ წინამდებარე ნაშრომში ჩვენ მიერ განხილული მასალა უმთავრესად ექსპედიციების მიერ გათხრილი სამარხებიდან მომდინარეობს და ამდენად მინის ჭურჭლის ხნოვანების დადგენა ხერხდება მათთან ნაპოვნი ნივთების შესწავლის საფუძველზე. ეს გარემოება მით უფრო ხაზგასმულია, რომ წინა აზიის მინის ჭურჭელი, განსაკუთრებით IV — VIII საუკუნეებისა, თითქმის სრულიად შეუსწავლელია. მეორე მხრივ კი ამ ჭურჭლის ასაკის გარკვევის საშუალებას მოგვცემს მათი შემცველი სამარხების ყოველმხრივი შესწავლა, სამარხის აღნაგობიდან ვიდრე საძარხში დაცულ ნივთთა ანალიზამდე. ჭურჭლის ტიპოლოგიური და ტექნოლოგიური შესწავლა დაადგენს აღნიშნული დროის მონაკვეთისათვის ტიპიურ ფორმებს და შეაფასებს ხელოსნობის სათანადო დარგის ტექნიკურსა და მხატვრულ დონეს.

³⁰ ი. ვ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, მცხეთა-სამთავროს არქეოლოგიური ექსპედიციის მუშაობა, გაზ. „კომუნისტი“, 1938, № 292; ს. ჯ ა ნ ა შ ი ა, საქართველოს ძველი ისტორიული ძეგლები, გაზ. „კომუნისტი“, 1941, № 127; ალ. კ ა ლ ა ნ დ ა ძ ე, მცხეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის ანგარიშები (1938—39 და ომისშემდგომი წლები ისტ. ინსტ. არქივში); М. И в а щ е н к о, Отчет Мцхетской арх. экспедиции за 1938—41 гг. (ისტ. ინსტ. არქივში); გ. ლ ო მ თ ა თ ი ძ ე, მცხეთა-სამთავროს არქ. ექსპედიციის ჩრდილო ჯგუფის 1940 წ. მუშაობის წინასწარი მოკლე ანგარიში (ისტ. ინსტ. არქივში).

³¹ აკად. ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე XVI—B, 1959, თბ., გვ. 121—174.

თ ა ვ ი პ ი რ მ ა ლ ი

პართლის ახ. წ. IV—VIII სს. სამაროვანთა ქრონოლოგიური
დანაწევრებისათვის

ქართლის სამაროვნებში IV საუკუნისა და მომდევნო დროის, მინის ჭურჭლის შემცველი თუ სხვა მათი თანადროული სამარხების უმეტესობა ფილაქითაა ნაგები. ამგვარი სამარხები დასაკრძალავი ნაგებობის ერთი უძველესი ტიპია, როგორც სხვა ქვეყნებში, ისე კავკასიაში; კერძოდ საქართველოში ქვისსამარხები ძალიან ადრე, ენეოლითშივე ჩნდება — და მე-19 საუკუნემდე განავრძობს არსებობას³². მაგრამ სამარხის ეს ტიპი საქართველოს ყველა კუთხეში ერთნაირად გავრცელებული არ არის, და ბევრ ადგილას საკმარისად გვიან ჩნდება. ამის მაგალითია თუნდაც საყოველთაოდ ცნობილი და კერძოდ ჩვენთვის უმნიშვნელოვანესი სამთავროს სამაროვანი, სადაც ქვისსამარხები შედარებით ფართოდ ვრცელდება მხოლოდ ა. წ. I—II საუკუნეთა მიჯნაზე, კრამიტ-სამარხებისა და აგურსამარხების პარალელურად, და განავრძობს არსებობას სამაროვნის დასასრულამდე³³.

I—VIII სს. ქვისსამარხთა აღნაგობაში, დაკრძალვის წესსა და ინვენტარში თვალნათლივ შეიმჩნევა თანდათანობითი ცვლილება. ეს გარემოება

³² Ф. Байерн, О древних сооружениях на Кавказе, Сборник сведений о Кавказе, т. I, Тифлис, 1871, გვ. 304; Д. Бакрадзе, О доисторической археологии вообще и о кавказской в особенности, Газ. „Кавказ“, 1877, №№ 99—132; П. Уварова, Могильники Северного Кавказа, МАК, VIII, М., 1900; G. Déchelette, Manuel d'archéologie préhistorique celtique et galloromaine, t. I, Paris, 1910, გვ. 399., G. Contenaу, Les fouilles en Asie Occidentale (1935—1936), Revue Archeologique, t. IX, 4—5, Paris, 1937, გვ. 343; Б. А. Куфтин, Археологические раскопки в Триалети, т. I, Тб., 1941, გვ. 117; М. Иващенко, Погребения питнахшей (устройство погребальных сооружений и способ погребения в некрополе питнахшей в Армази) (სადისერტაციო ნაშრომი, ისტ., არქ. და ეთნოგრ. ინსტ. არქივი); გ. ნიორაძე, დმანისის ნეკროპოლი და მისი ზოგიერთი თავისებურება, საქ. სახ. მუზ. მოამბე, XIV—B, თბ., 1947, გვ. 1—56; Б. Пиотровский, Археология Закавказья, Л., 1949, ტაბ. 11; მცხეთა, I, 1955, თავი I; გ. გობეჯიშვილი, რაჭის არქეოლოგიური ექსპედიციის ანგარიშები, 1948, 1950—1952 წწ. (ხელნაწერები ისტ. არქ. და ეთნოგრ. ინსტ. არქივი); Е. Крупнов, Древняя история Северного Кавказа, М., 1960, გვ. 36, 178, 211, 252; ი. ჯაფარიძე, ქართველი ტომების ისტორიისათვის ლითონის წარმოების ადრეულ საფეხურზე, თბ., 1961, გვ. 223; ტ. ჩუბინიშვილი, ამირანის გორა, თბ., 1963, გვ. 36—37; გ. ფხაკაძე, ქვემო ქართლის ენეოლითი, თბ., 1963, გვ. 72.

³³ საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს, რომ სამთავროს სამაროვანზე ორი ქვითანგები სამარხი (№№ I და II, გაოხრილი 1940 წ. და 1947 წ.) ბრინჯაოს ხანის ფენაში, არ ცვლის ამ ტიპის სამარხთა გავრცელების ზემოაღნიშნულ სურათს, რადგან იმ დროის სამაროვნისათვის საფლავის ვაბატონებულ ტიპს მაინც ორმოსამარხი წარმოადგენს.

შესაძლებელს ხდის მათ ქრონოლოგიურ დაჯგუფებას. როგორც ცნობილია, მცხეთის — სამთავროს, არმაზისხევისა და სხვა — სამაროვანთა I—III სს. ქვისსამარხებში გამოიყოფა ორი ძირითადი ჯგუფი: I—III სს. და IV—VIII სს. სამარხები³⁴. I—III სს. ქვისსამარხები, IV—VIII სს. ქვისსამარხებთან შედარებით უფრო გულმოდგინედ და ოსტატურად არის ნაგები: მათი გრძივი კედლების კიდეებზე ამოღებულია „ნარიბანდები“, რათა განვიკეთებოდნენ შიგ მკიდროდ ჩაჯდნენ; კედლები ერთმანეთთან კირითაა შემტკიცებული; ძირი ხშირად მოფლაქნებულია (კრამიტით, აგურით, ქვით); საკბი გადახურულია ერთიანი ფილაქვებით და სხვ. აღსანიშნავია აგრეთვე, რომ დროის მხოლოდ ამ მონაკვეთში გვხვდება ორფერდასაბურავიანი ქვისსამარხები³⁵. გარდა ამისა, საყურადღებოა, რომ I—III სს. ფილაქვებით ნაშენი სამარხები თითქმის უკლებლივ მდიდარ ან საკმაოდ შეძლებულ მიცვალებულებს ეკუთვნის³⁶. ეს გარემოება, სავსებით სამართლიანად, აფიქრებინებს მ. ივანენკოს, რომ სამარხთა ეს ტიპი მცხეთაში, დროის აღნიშნულ მონაკვეთში მისაწვდომი იყო მხოლოდ მოსახლეობის ზედა ფენისათვის³⁷. ეს მოსაზრება დასტურდება არმაზისხევის ერისთავთა სამაროვნის მაგალითითაც. ამ სამაროვანზე ერისთავთა სამარხები, უკლებლივ ყველა, ფილაქვისაა, ხოლო იქვე გათხრილი რამდენიმე კრამიტსამარხი, რომლებიც ზოგჯერ მიმსგავსებული, მაგრამ ყოველთვის ლაიბული ნივთების შემცველი იყო, გამთხრელთა აზრით, ერისთავთა დაქვემდებარებული და ეგებ სულაც მოსამსახურე პერსონალის სამარხებია³⁸. ამრიგად, მოსახლეობის დაბალი ფენა იმ სამაროვანზე არა მარტო ინვენტარის სიღარიბით გამოირჩევა ერისთავთა სამარხისაგან, არამედ სამარხის ტიპითაც.

რა თქმა უნდა, ეს ფაქტი არ გამოირიცხავს მდიდრული კრამიტსამარხების არსებობას, განსაკუთრებით I—II საუკუნეებში³⁹. საფიქრებელია, რომ ქვისსამარხების აგება უფრო ძვირი ჯდება, ვიდრე კრამიტსამარხებისა და აგურსამარხებისა: საჭირო იყო ქვის ჩამოტანა, მისივე კრამიტგებოლ შემზადება (გათლა) და ფილებით აშენება. ყოველივე ეს კი, ალბათ, მეტ დროსა და ხარჯებს მოითხოვდა, ვიდრე მზა-მზარეული ნაწარმით, კრამიტითა და აგურით სამარხების აშენება. თუ აქვე გავიხსენებთ სტრაბონის ცნობას იმის შესახებ, რომ იბერიაში შენობები კრამიტით იყო გადახურული⁴⁰, რაც ამ საშენი

³⁴ ა. ლ. კალანდაძე, მცხეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის ჩრდილოეთის ჯგუფის მიერ 1938 წ. წარმოებული მუშაობის წინასწარი მოკლე ანგარიში (ხელნაწერი); М. Ив а щ ен к о, Краткий предварительный отчет Самтаврской южной группы Мцхетской археологической экспедиции (ხელნაწერები დაცულია ისტ., არქ. და ეთნოგრ. ინსტ. არქივში); გ. ლ. მთათაძე, არქეოლოგიური გათხრები საქართველოს ძველ დედაქალაქში, თბ., 1945, გვ. 39; ა. აფაქიძე, გ. გობეჯიშვილი, ა. ლ. კალანდაძე, გ. ლ. მთათაძე, მცხეთა, I, თბ., 1955 (ქვემოთ ეს ნაშრომი ყველგან მოკლედ იხსენიება: „მცხეთა, I“).

³⁵ М. Ив а щ ен к о, დასახ. ნაშრ., „მცხეთა, I“, გვ. 15—21; ა. აფაქიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 85—124; გ. ლ. მთათაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 39—41.

³⁶ დასახ. ნაშრ.

³⁷ М. Ив а щ ен к о, დასახ. ნაშრ.

³⁸ „მცხეთა, I“, გვ. 131.

³⁹ ა. ლ. კალანდაძე, ახლად აღმოჩენილი სამაროვანი მცხეთაში, მიმოხილველი, ტ. I, 1949, გვ. 282; ა. ლ. ბოხოჩაძე, 1959 წ. აღმოჩენილი სამარხები მცხეთაში (იბეჭდება, მასალები საქართველოს და კავკასიის არქეოლოგიისათვის, ტ. V); სამთავროს სამაროვანზე 1938 წ. გათხრილი 63-ე კრამიტსამარხი, 1939 წ. 30-ე, 148-ე, კრამიტსამარხები და სხვ.

⁴⁰ თ. ყაუხჩიშვილი, სტრაბონის გეოგრაფია, ცნობები საქართველოს შესახებ, თბ., 1957, გვ. 127.

მასალის მასობრივი წარმოების მანიშნებელია; უნდა დაეუშვათ, რომ კაცუნული მისაწვდომი იქნებოდა მოსახლეობის საშუალო ფენებისათვის, რადგან სხვათა შორის, სამარხის საშენი მასალაც.

როგორც ითქვა, IV საუკუნიდან მოკიდებული ქართლის დედაქალაქში (სამთავროს არმაზისხევის და სხვ. სასაფლაოებზე) ქვისსამარხები დასაკრძალავი ნაგებობის გაბატონებულ ტიპად იქცევა და, მასასადამე მისაწვდომი გამხდარა მოსახლეობის საშუალო ფენებისათვისაც. აღნიშნული გარემოება შეიძლება აიხსნას იმით, რომ სამარხის ეს ტიპი, შედარებით კრამიტსამარხებთან და აგურსამარხებთან, უფრო მარჯვე ნაგებობას წარმოადგენს კოლექტიური, თანმიმდევრული დასაფლავებისათვის, რაც ხშირდება სწორედ IV—VIII საუკუნეებში. მაგრამ უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ამავე დროს, არაერთგზის ვხვდებით აღრეული ქვისსამარხების მეორედ გამოყენებას⁴¹. ეს კი იმას უნდა ნიშნავდეს, რომ სამარხის აგება არც დროის ამ მონაკვეთში ყოფილა იოლი საქმე. ამ ვითარებას ადასტურებს სამთავროში ნაპოვნი, აქოლისის ეპიტაფია, რომელშიც ნათქვამია: „...თუ ვინმე მოინდომებს ჩვენთან ერთად (დასაფლავებას-?) ან (ჩვენი) ტომისა ან სხვა უცხოელი, პასუხს აგებს თავის აღდგომისას“⁴². ამასვე მოწმობს ის გარემოება, რომ მთელ რიგ შემთხვევებში ქვისსამარხების ასაგებად სამარხთა სტელებსაც ხმარობდნენ (იგივე ეპიტაფია, ებრაული ეპიტაფია სამთავროში, სერაფიტის ეპიტაფია და ერთნოვანი წარწერა არმაზისხევი⁴³ და სხვ.). ეს კი, რა თქმა უნდა, საშენი მასალის მომჭირნობას ნიშნავს.

სამთავროს სამაროვანზე გათხრილია ათასექვსასიოდე ქვისსამარხი IV ს. და მომდევნო დროისა, მაგრამ დიდი უმრავლესობა ძალიან ზეკაპირულად ჩნდებოდა (ალაგ-ალაგ მიწის ზედაპირზე სახურავის ფილაქვებიც კი მოჩანდა), ეს გარემოება კი ხელს უწყობდა თავის დროზე მათ მასობრივ ძარცვას, და მართლაც, ამ სამარხთა უმრავლესობა გაქურდულია⁴⁴. ეს ფრიად ართულებს მსჯელობას სამარხის ასაგზე, დაკრძალვის წესზე და დაკრძალულთა ქონებრივ შემძლეობაზე; მაგრამ, აქა-იქ გაუძარცვავი სამარხებისა და მძარცველებისაგან გადარჩენილი ან მათ მიერ უგულვებელყოფილი ნივთების მიხედვით მაინც შესაძლებელია მეტ-ნაკლებად სწორი სურათის წარმოდგენა.

IV ს. და მომდევნო დროის სამარხებში აღმოჩენილ ნივთთა უმეტესობა ნაირნაირი სამკაულით არის წარმოდგენილი: საკინძები, სამაჯურები, ბეჭდები, საყურები, ფეხსაცმლის აბზინდები, პატარა ბალთები, ღილები, ავგაროვები,

⁴¹ ა. ლ. კ ა ლ ა ნ დ ა ძ ე, მცხეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის ჩრდილო ჩგუფის მიერ 1938—39 წწ. წარმოებული მუშაობის მოკლე ანგარიში, 1940 (ისტ. არქ. და ეთნოგრ. ინსტ. არქ.).

⁴² თ. ყ ა უ ხ ი შ ვ ი ლ ი, ბერძნული წარწერები საქართველოში, თბილისი, 1951, გვ. 254.

⁴³ გ. წ ე რ ე თ ე ლ ი, მცხეთაში ახლად აღმოჩენილი ებრაული წარწერა, „ენიქის“ მოამბე, ტ. V—VI, 1940, გვ. 49; გ. წ ე რ ე თ ე ლ ი, არმაზის ბილინგვა, „ენიქის“ მოამბე, ტ. XIII, თბ., 1942, გვ. 1—83; მცხეთა, I, გვ. 59—62.

ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე, მცხეთაში აღმოჩენილი ებრაული ეპიტაფიის თარღისათვის (ხელნაწერი ისტ., არქ. და ეთნოგრ. ინსტიტ. არქ.).

⁴⁴ ქურდები ისე დახელოვნებულან ამ საქმეში, რომ ხშირად ქვისსამარხები მთლიანად კი არ დაურღვევიათ, არამედ მხოლოდ სახურავის ერთ-ერთი ფილაქვა მოუშორებიათ, ან ჩაუტყრებიათ სამარხის იმ ნაწილში, სადაც უფრო მოსალოდნელი იყო ნივთების პოვნა (გულ-მეგრდის არე, ზედა კიდურები). ამიტომ ქვედა კიდურები ხშირად ხელუხვებელია ხოლმე. მეტწილად კი ძვლები აყრილია და მთელი სამარხის მოუდანზე მიმოფანტული (ა. ლ. კ ა ლ ა ნ დ ა ძ ე, დასახ. ნაშრ., გ. ლ ო მ თ ა თ ი ძ ე, დასახ. ნაშრ.; М. Иващенко, დასახ. ნაშრ.).

მძივები, გახვრეტელი მონეტები და სხვ. ერთი სიტყვით, სხეულისა და ტანის ცმლის მოსართავი საგნებია. ხელსაწყო-იარაღიდან — მხოლოდ თითო-ორი რკინის დანა და ისრისპირი გვაქვს. თიხის ჭურჭელიც იშვიათია. სამაგიეროდ, მრავლადაა ნაპოვნი მინის ჭურჭელი, რომლის უმეტესობა მცირე ზომისაა. ამ ჭურჭლის შესწავლასთან დაკავშირებით ჩვენ მოგვიხდა მათი შემცველი სამარხების განხილვა ყოველმხრივ, სამარხთა აღნაგობიდან მათი ინვენტარის ანალიზამდე. ამ შემთხვევის შედეგი საშუალებას გვაძლევს წამოვყავნოთ მოსახრება ქართლის IV—VIII სს. სამარხთა ქრონოლოგიური კლასიფიკაციის შესახებ.

სამთავროს სამარხები, ისევე როგორც ქართლის სხვა ამავედროული სამარხები, იყოფა ორ ქრონოლოგიურ ჯგუფად, რომლებიც ერთმანეთისაგან რიგი ნიშნებით გამოირჩევა. სამარხთა პირველი ჯგუფი IV—V სს. თარიღდება⁴⁵, მეორე VI — VIII სს.⁴⁶.

სამთავროს სამაროვანზე IV — V სს. მინის ჭურჭლის შემცველ სამარხთა უმეტესობაც ქვისსამარხებია. მათ საშენ მასალად, ისევე როგორც II—III სს. სამარხებისათვის, ქვიშაქვის მასიური, გათლილი ფილაქვებია გამოყენებული. სამარხთა უმეტესობა შეკრულია ოთხი ფილაქვისაგან და მსგავსივე, ოღონდ ნაკლებად მასიური სამი და ზოგჯერ ოთხი ფილაქვით არის გადახურული. ძირი, როგორც წესი, მიწისა აქვთ. საერთოდ კი უნდა ითქვას, რომ სამარხთა ეს ჯგუფი აღნაგობით ერთი მხრივ უახლოვდება II — III სს., მეორე მხრივ კი VI—VIII სს. ქვისსამარხებს. IV—V სს. ქვისსამარხებში ვსვდებით როგორც კარგად ნაგებ, ისე საკმაოდ დაუდევრად შეკრულ სამარხებს, რაც ასე დამახასიათებელია გვიანდელი სამაროვნებისათვის (იხ. თანდართული ცხრილები).

საყურადღებოა, რომ IV — V სს. ქვისსამარხების თანადროულია ფილაქვით გადახურული ორმოსამარხები (ასეთებია სამთავროს სამაროვნის ჩრდილო უბნის 1938 წ. 24-ე ორმოსამარხი, 1939 წ. 111-ე და 243-ე ორმოსამარხები და სხვ. სამარხის ეს ტიპი სამთავროს სამაროვანზე უძველესია და მისი არსებობის თითქმის მთელ მანძილზე გვხვდება).

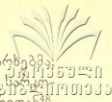
IV—V სს. სამარხებს უნდა მიეთვალოს აგრეთვე კედლებმოშენებული სამარხებიც. მათი კედლები ნატეხი ქვებით ამოყვანილი და თიხა-მიწით შემტკიცებულია. ზედ ახურავთ ორი-სამი ფილაქვა (არმაზისხევი, სამთავრო)⁴⁷.

ქვისსამარხთა აღნაგობაში ერთგვარი სიახლე შეიტანა 1946 წ. სამთავ-

⁴⁵ მცხეთა-სამთავროს სამაროვანზე IV—V სს. სამარხები, ერთი შეხედვით, თითქოს ვაფანტულია VI—VIII სს. მრავალრიცხოვან სამარხთა შორის, მაგრამ დაკვირვებისას ადვილად შეიმჩნევა, რომ მათი უმეტესობა სამაროვნის ჩრდილო უბნის გათხრილი ფართობის შუა ნაწილშია თავმოყრილი და ვრცელდება ჩრდილოეთისაკენ. ამიტომაც, რომ ექსპედიციის ცალკეულ კამპანიათა მიერ IV—V სს. სამარხები სხვადასხვა რაოდენობითაა აღმოჩენილი. მათი უმეტესობა გათხრილია 1938—1939, 1946 და 1957 წლებში.

⁴⁶ ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე, მინის წარმოების საკითხისათვის ძველ საქართველოში, სადისერტაციო ნაშრომი, თბ., 1955, მთა-ქართლის არქეოლოგიური ექსპედიციის კარსნის რაზმის ანგარიში თეზისები, სამეცნიერო სესია მიძღვნილი 1962 წ. საველ-არქ. კულევა-ძიების შედეგებისადმი; (ხელნაწერი ისტ., არქ. და ეთნოგრ. ინსტ. არქივში).

⁴⁷ ა. ლ. კ ა ლ ა ნ დ ა ძ ე, დასახ. ნაშრ., მცხეთა, I, გვ. 135—145, სამთავროს სამაროვანზე 1939 წ. ჩრდილო უბანზე გათხრილი, ნატეხი ქვებით ამოყვანილი 124-ე ქვისსამარხის თარიღთან დაკავშირებით საყურადღებოა, რომ მის ზედ ეშენა მთლიანი ფილაქვებით ნაგები, 123-ე ქვის.

როს სამაროვნის ჩრდილო უბანზე ჯგუფად აღმოჩენილმა ქვისსამარხებში; რომლებშიც ჩადგმული იყო თიხის დიდრონი სარკოფაგები. მსგავსი სარკოფაგები ცნობილია ალაიანიდან, ურბნისიდან, საგურამოდან, ბულაჩაურიდან⁴⁸. ამ თავისებურ სამარხთა შესახებ აქ სიტყვას არ გავაგრძელებთ, რადგან ეს ჩვენი კვლევის საგანს სცილდება, ოღონდ აღვნიშნავთ, რომ შიგ ადმოჩენილი ნივთები მათ ხნოვანებას IV—V სს.-ით განსაზღვრავს⁴⁹.

მეორე ჯგუფის, VI — VIII სს. მრავალრიცხოვან სამარხთა უმეტესობა უხეშად გათლილი, მასიური ფილაქვებით შეკრული ყუთებია. ამ ქვისსამარხთა კედლები და სახურავი ხშირად ფილაქვის ნატეხით არის „დაკრებული“. დროის ამ მონაკვეთში კარგად ნაშენი სამარხი იშვიათი გამოჩაყლისა.

რაც შეეხება დაკრძალვის წესს, ამ მხრივ ზემოთ გამოყოფილი ორი ჯგუფის სამარხებში განმასხვავებელი ნიშნები ვერ დავინახეთ. მიცვალებული ჩვეულებრივ ასვენია ზურგზე, ფეხებგამართული, და პირისახით აღმოსავლეთისაკენ, ხოლო ხელები ნებისმიერად უწყვიია. ეს ძლიერ დამახასიათებელი მდგომარეობა ხშირად დარღვეულია კოლექტიურ სამარხებში, სადაც, შემწმინდი სივრცის გამო, ადრე დაკრძალულის ძელები კუთხეებში ან კედლებთან მიხვეტილია, ან და მიცვალებულები ერთიმეორეზეა დასვენებული⁵⁰. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ VI—VIII სს. სამარხებში უფრო ხშირად ვხვდებით კოლექტიურ დაკრძალვას.

რაც შეეხება ორივე ჯგუფის, IV—V და VI—VIII სს. სამარხებში აღმოჩენილ ნივთებს, ისინი განსაკუთრებით ცხადყოფენ ამ ჯგუფების ქრონოლოგიურ სხვადასხვაობას, მაგრამ მათ შესახებ აქ სიტყვას არ გავაგრძელებთ, რადგან ქვემოთ, მინის ჭურჭლის დათარიღებასთან დაკავშირებით არაერთგზის მოგვიხდება თვითიველ მათგანში შემავალი ნივთების დაწვრილებითი განხილვა.

სამთავროს სამაროვანზე გათხრილ ქვისსამარხთა კლასიფიკაციის საკითხთან დაკავშირებით საყურადღებოა მ. ივაშვიტის 1938—1939 და 1940 წ. საველე ანგარიშში⁵¹ მოცემული ქრონოლოგიური დანაწევრება სამარ-

სამარხი, რაც უტყუარი საბუთია იმისა, რომ ეს უკანასკნელი უფრო გვიანდელია. საინტერესოა 124-ე ქვისსამარხის ასაკის დაუსტებისათვის მასში აღმოჩენილი მინის პატარა ჭურჭლის ყელპირის ნატეხი, რომელიც ზედმიწევნით მსგავსია არმაზისხევის 43-ე ქვისსამარხში, კონსტანციუსის (337—361 წწ.) მონეტასთან ერთად აღმოჩენილი საწლასტეხელისა, რაც უფლებას გვაძლევს 124-ე ქვისსამარხში მოპოვებულ ქურჭელიც და მისი შემცველი სამარხიც იმავე დროით დათარიღოთ. არმაზისხევის ნატეხი ქვევით ნაშენ სამარხთა ჯგუფშიც კარგად გამოიყოფა IV—V სს. სამარხები (ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე, არმაზისხევის გვიანდელი სამარხები, ხელნაწერი, 1956, იტ., არქ. და ეთნოგრ. ისტ. არქივში).

⁴⁸ გ. ლ. მ. ა. თ. ი. ძ. ე, ურბნისის ნაქალაქარის არქეოლოგიური კვლევის დასაწყისი, „მაცნე“, 1964, № 3; ლ. ჭ. ი. ლ. ა. შ. ვ. ი. ლ. ი, ნაქალაქარი ურბნისი, თბ., 1964, გვ. 88—90. აღსანიშნავია აგრეთვე, რომ 1955 წ. ჩვენს მიერ სოფ. ბულაჩაურთან გათხრილ იქნა კიდევ ერთი უინფენტარო მსგავსი სარკოფაგი.

⁴⁹ თიხის სარკოფაგის თარიღთან დაკავშირებით საყურადღებოა სოფ. ალაიანში (მდ. ქსანზე) აღმოჩენილი სარკოფაგი, რომელშიც ნაპოვნი იყო კონსტანტინე დიდის (303—337 წწ.) და ნუმერიანის (280—284) მიბაძვით მოჭრილი მონეტები, ოქროს ბეჭედი და სხვ. იხ.: ს. შ. ა. ა. ლ. ა. თ. ი. ა, არქეოლოგიური აღმოჩენები საქართველოში, საკობახანიში, დაბლა გომში და ალაიანში, საქ. სახ. მუხ. მოამბე, XI ტ., ტფ., 1941, გვ. 87—90.

⁵⁰ მავალიისთვის ვასხვებში 1940 წ. სამთავროს სამაროვანზე გათხრილ 236-ე ქვისსამარხს, სადაც თხუთმეტი მიცვალებული იყო ერთიმეორეზე, რამდენიმე ფენად დაკრძალული (იხ. მ. ივაშვიტის 1940 წ. საველე დღიური).

⁵¹ М. И в а щ е н к о, Отчет... Мхетской арх. эксп...

ხებისა. განსვენებული მკვლევარი 1938 — 40 წწ. გათხრილ ქვისსამარხებში პყოფს სამ ჯგუფად და თვითეულს გარკვეულ ქრონოლოგიურ საზღვრებში ჩენს. პირველ ჯგუფს — სამთავროს სამაროვნის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში აღმოჩენილ სამარხებს — იგი I — III საუკუნეებით ათარიღებს; მეორეს — სამაროვნის ჩრდილო უბანზე გათხრილ მრავალრიცხოვან ქვისსამარხებს — ზოგადად ე. წ. „სასაუნო“ ეპოქას აკუთვნებს, ხოლო მესამეს — სამაროვნის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში გათხრილ ქვისსამარხთა მცირერიცხოვან ჯგუფს (სულ ორმოციოდე სამარხია) — გამოპყოფს ზემოაღნიშნული სამარხებისაგან და წერს, რომ ეს არის გარდამავალი პირველ ორ ჯგუფს შორის. ამას მკვლევარი იმიო ასახულებს, რომ აქ არ გვხვდება არც პირველი და არც მეორე ჯგუფისათვის დამახასიათებელი ისეთი ნივთები, როგორცაა, მაგალითად, გემშიანი თვლებით შემკული რკინის ბეჭდები, რომლებიც ხშირია I—III სს. სამარხებში და არ გვხვდება მარჯნის, მინისა და პასტისათვის მქონე საკინძები და მინის ჭურჭელი, რომლებიც ესოდენ მრავლადაა მოპოვებული ჩრდილო უბნის სამარხებში. მაგრამ მ. ივამჩენკო იქვე დასძენს, რომ სამაგიეროდ, სამარხთა ამ ჯგუფში ხშირია მშვილდსაკინძები, რომლებიც მათ უახლოვებს ჩრდილო უბანზე გათხრილ ქვისსამარხებს.

ჩვენი აზრით, არაა მთლად მართებული ცდა სამარხთა აღნიშნული ჯგუფის გამოცალკევებისა სამაროვნის ჩრდილო უბანზე გათხრილი ქვისსამარხებისაგან და ამ ჯგუფის სამარხებში აღმოჩენილი ნივთები ზოგადად VI—VIII სს. უნდა თარიღდებოდეს. ამას გვაფიქრებინებს შიგ აღმოჩენილი მალაქმშვილდისანი და ჰეინტიანი, რკინისა და ბრინჯაოს ორწილადი მშვილდსაკინძები, რომელთა ასაკი სარწმუნოდ დათარიღებული (363-ე და 619-ე, არაბული ფელსის შემცველი) სამარხების მიხედვით VIII საუკუნით განისაზღვრება. ასეთ თარიღს მხარს უჭერს ამ უბანზე გათხრილ სამარხებში აღმოჩენილი რკინის ბოლოებდამსხვილებული სამაჯურები, რომლებსაც მრავალი ანალოგია მოეძებნება ზემოაღნიშნული დროის სამარხებში.

ამასთანავე ირკვევა, რომ გვიანდელი სამარხების გვერდით ზოგჯერ გათხრილია უფრო ადრეული სამარხები. ასეთია, მაგ., 41-ე ქვისსამარხი, რომელში აღმოჩენილ ბეჭედსაც მ. მაქსიმოვა I ს-ით ათარიღებს⁵².

ეს გარემოება კიდევ ერთხელ გვაფიქრებინებს, რომ ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში გათხრილ სამარხთა ჯგუფი გარდამავალ დროს ვერ მიეკუთვნება და რომ აქაც, ისევე როგორც ჩრდილო უბანზე გათხრილ სამარხთა შორის, არის ადრინდელი და გვიანდელი სამარხები. ხოლო რაც შეეხება იმას, რომ ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში აღმოჩენილ სამარხებში მინის ჭურჭელი არ აღმოჩენილა, ეს შეიძლება აიხსნას იმიოთაც, რომ თუმცა, მინის ჭურჭელი სამარხეული ნივთების ერთ-ერთი მთავარი კომპონენტია ხოლმე, იგი ყოველთვის არაა სავალდებულო და მთელ რიგ სამარხებში არც ჩაუტანებიათ.

სამთავროს IV ს. და შომდევნო დროის ქვისსამარხებს მრავალი პრაქტიკული მოეძებნება როგორც მცხეთაში და მის ახლო-მახლო მიდამოებშივე, ისე საქართველოს სხვა ადგილებში გათხრილსა თუ შემთხვევით აღმოჩენილ სამარხთა შორის.

აღსანიშნავია, რომ ჯერ კიდევ გასული საუკუნის 70-იან წლებში, საქართველოს სამხედრო გზის გაფართოება-გადაგეგმვის დროს მსგავსი ქვისსამარხები მრავლად იყო აღმოჩენილი დიღმის მინდორზე და მცხეთის საფოსტო სადგურთან (მტკვრის მარცხენა ნაპირზე). იმავე დროის სამაროვანი შეგვიძ-

⁵² М. И. Максимова, *დასახ. ნაშრ.*

ლია ვივარადლოთ: წიწამურის ველზე, კარსნისხევთან, კარსანში, მცხეთის ქვემო რეთ-დასავლეთით (სანგრისხევთან და არმაზისხევთან), გლდანთან, აღმოსავლეთით სკრაში, ურბნისში, კასპში, გორში. თითო-ოროლა შემთხვევითი აღმოჩენა აღრიცხულია აგრეთვე დილოში, ვაშლაჯვარში, ნახშირგორაკზე. იმავე დროის სამაროვნები ცნობილია რუსთავეში, თრიალეთში, (ჯინისთან, ბარმაქსიზთან), კაჭრეთში და სხვ⁵³. საყურადღებოა აგრეთვე დასავლეთ საქართველოში აღმოჩენილი სინქრონული სამარხები ძვერში⁵⁴. ეს სამარხები სხვადასხვა დროსაა გათხრილი, თუ შემთხვევით მიგნებულნი. აქ მოპოვებული ნივთები ზოგადად სრულად იმდაგვარია, როგორც სამთავროს IV ს. და მომდევნო დროისა; მაგრამ, ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ მინის ჭურჭელი, რომელიც სამთავროს IV—VIII სს. სამარხების ინვენტარის ერთ-ერთ მთავარ ელემენტს წარმოადგენს, ზემოხსენებულ სამარხებში ან სულ არა ჩანს (კარსნისხევი, კარსანი, ნავთსადენი, გლდანი, ავჭალა და სხვ.), ან არა და ძლიერ ცოტაა (არმაზისხევი, ვაშლაჯვარი, წიწამურის ველი).

მ. ივაშჩენკო ამ გარემოებას შემდეგი მიზეზით ხსნის: „თუმცა ამავე დროის სამარხები, მცხეთის მიდამოებს გარდა საქართველოს დასავლეთსა და აღმოსავლეთ მხარეთა სხვა პუნქტებშიც გვხვდება როგორც, მაგალითად, რუსთავეში, წალკის რაიონში, გავრაში, ახალ ათონსა და სხვ. ამ სამარხებში მინის ჭურჭელი არაა აღმოჩენილი, რაც ერთგვარად იმითაც აიხსნება, რომ ზოგ ადგილას (რუსთავი, წალკა) ისინი ცოტა უფრო მოგვიანო ხანას მიეკუთვნებიან, მაგ. VII — VIII სს., როდესაც საფლავში სანელსაცხებლეთა ჩატანების წესი უკვე თითქმის საესებით ქრება, ხოლო მეორე მხრივ იმითაც, რომ დასავლეთ საქართველოში იმ დროს დამარხვის წესები სხვაგვარი იყო“⁵⁵.

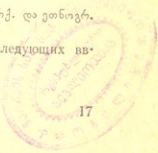
ჩვენი აზრით, ეს არაა მთლად სწორი, რადგან სამთავროს სამაროვანზე მინის ჭურჭელს ვხვდებით სწორედ იმ სამარხებშიც, რომელთა ათაკი არ შეიძლება VII — VIII საუკუნეებზე ადრინდელი იყოს.

მაგალითისათვის შეგვიძლია დავასახელოთ არაბული მონეტის შემკველი ორი ქვისსამარხი: 1939 წელს ჩრდილო უბანზე გათხრილი 363-ე და 1946 წელს იმავე უბანზე გათხრილი 619-ე ქვისსამარხები. ჩვენ არა გვაქვს საშუა-

⁵³ ფ. ბაიერნი, დასახ. ნაშრ.; Е. Такайшвили, Краткий отчет о раскопках, произведенных по поручению Имп. Арх. Комиссии летом 1902 г. близ. ст. Мухета, ИКОМАО, вып. I, Тиф., 1904; გ. ნიორაძე, კარსნის ხევის სასაფლაო, ტფ., 1926; გ. ნიორაძე, მიცვალბულის ჰაერზე დაკრძალვა, „ენიმის“ შოამბე, V—VI, თბ., 1940; გ. ლომთათიძე, არქეოლოგიური გათხრები საქართველოს ძველ დედაქალაქში, 1945; ნ. უგრელიძე, არმაზისხევის გვიანდელი დროის სამარხები (ხელნაწერი ისტ., არქ. და ეთნოგრ. ინსტიტუტის არქივში); ს. შაკალათია, არქეოლოგიური აღმოჩენები საქართველოში, სოფ. საკობაიანოში, დაბლაგოში და ალაიანში, საქ. სახ. მუზ. შოამბე, XI—B, თბ., 1941; ლ. კილაშვილი, ნაქალაქარი ურბნისი, თბ., 1964; ი. გაგოშიძე, აღრეფეოდალური ხანის სამარხი ნახშირგორაკიდან (ხელნაწერი ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახ. მუზ. არქივში); М. Ивашенко, Рустави (ხელნაწერი ისტ., არქ. და ეთნოგრ. ინსტიტუტის არქივში); Б. Куфтин, Археологические раскопки в Триалети, I, Тб., 1941; ნ. უგრელიძე, კაჭრეთის სამარხი, „მასალები საქართველოს და კავკასიის არქეოლოგიისათვის“, ტ. I, 1955.

⁵⁴ გ. ციციშვილი, სავარჯილის ორმოსამარხება (ხელნაწერი ისტ., არქ. და ეთნოგრ. ინსტიტუტის არქივში).

⁵⁵ М. Ивашенко, Погребения Самтаврского могильника IV и последующих вв. н. э. (ხელნაწერი დაცული ისტ., არქ. და ეთნოგრ. ინსტ. არქივში).

K13.294

ლება, სამთავროს სამაროვანზე მომდევნო საუკუნეებშიც გავადენეთ ამ წრეს, რადგან, როგორც ჩანს, უკვე VIII ს. დამლევს მცხეთის მხარეს მას სამთავროს მინდორზე მიცვალბულთა დასაფლავება შეუწყვეტია⁵⁶.

მაგრამ კუხეთის რუსთავის მაგალითის მიხედვით მინის ჭურჭლის ჩატანება XI — XII საუკუნეებში ჯერ კიდევ მიღებული ყოფილა⁵⁷. რაც შეეხება დასავლეთ საქართველოს, იქ ამ მხრივ უსათუოდ საყურადღებოა წებელის სამაროვანი, სადაც თიხის ჭურჭლებში დაკრძალულ კრემაციულ ნაშთებთან ერთად აღმოჩნდა მინის ჭურჭელი (სამარხები № 3 და № 5)⁵⁸. ჩვენი აზრით, ამ სამაროვნის მიხედვით შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ მინის ჭურჭლის ჩატანება IV — V სს. დასავლეთ საქართველოშიც სცილდნით მიუხედავად იმისა, რომ იქ დაკრძალვის სრულიად განსხვავებული წესია. ყოველივე ეს ეწინააღმდეგება მ. ივანჩენკოს წინასწარ ვარაუდს, მაგრამ, სამწუხაროდ, დღესდღეობით ჩვენ ზელთ მყოფი ასეთი მასალები ცოტაა და ამ მხრივ მყარ დასაყრდენს ვერ გვაძლევს. ჩვენ მხოლოდ შეგვიძლია გამოთქვათ მოსაზრება, რომ სამთავროს სამაროვანზე მინის ჭურჭლის განსაკუთრებითი სიმრავლე შესაძლებელია მიეწერებოდეს საკუთრივ ქალაქის მოსახლეობის სპეციფიკურ მოთხოვნილებას.

1. მინის ჭურჭლის ადგილი ქართლის IV—VIII სს. სამაროვანთა ინვენტარში და მინის ჭურჭლის ტიპოლოგიური და პრონოლოგიური კლასიფიკაცია

იმისათვის, რომ ნათლად წარმოვიდგინოთ მინის ჭურჭლის ადგილი IV სს. და მომდევნო დროის ქართლის სამაროვანთა ინვენტარში, უნდა გავითვალისწინოთ ზოგიერთი სტატისტიკური ცნობა, როგორც მინის ჭურჭლის შემცველი სამარხების, ისე მათში აღმოჩენილი მინის ჭურჭლის შესახებ⁵⁹. მაგალითად, სამთავროს სამაროვნის ჩრდილო უბანზე, მცხეთა-სამთავროს არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 1938 წლიდან დღემდე IV — VIII საუკუნეთა 1600 სამარხია გათხრილი. ამათი ორი მესამედი გაძარცვულია⁶⁰. 350 სამარხის ინვენტარში მინის ჭურჭელი არ ყოფილა. ამრიგად, მინის ჭურჭლის შემცველ სამარხთა რაოდენობა ოთხასს აღწევს. მათგან 59 სამარხში მინის ჭურჭ-

⁵⁶ შტრ. გ. ლომთათიძე, დასახ. ნაშრ.

⁵⁷ გ. ლომთათიძე, რუსთაველი წარმოებული არქეოლოგიური თხრის უმნიშვნელოვანესი შედეგები, „მასალები საქართველოს და კავკასიის არქეოლოგიისათვის“, ტ. I, 1955, გვ. 194.

⁵⁸ უ. გ. რელიძე, შუაფეოდალური ხანის ქალაქებში და ნასოფლარებში მოპოვებული მინის ნივთები (ხელნაწერი ისტ., არქ. და ეთნოგრ. ინსტ. არქივში);

ლ. კილაშვილი, ქალაქი რუსთავე, თბ., 1958, გვ. 136—137.

⁵⁹ ი. გ. ძელიშვილი, თიხის ჭურჭელში დაკრძალული კრემაციული ნაშთები აფხაზეთში, საქ. მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. VIII, № 1—2, 1947, გვ. 89—95; М. Т р а п ш, Некоторые итоги раскопки Цесельднских некрополей в 1960—1962 гг., „Труды Абхазского института языка, литературы и истории им. Д. И. Гулиа“, Сухуми, 1963, стр. 258—276.

⁶⁰ სტატისტიკური მიმოხილვა შედგენილი გვაქვს ექსპედიციის დღიურებისა და სხვა წიგნების მიხედვით.

⁶¹ ამათვე მიეწერეთ იმ მცირერიცხოვან გაუძარცველ სამარხებს, რომლებშიც მიცვალბულთ არავითარი ნივთი არ ახლდათ თან.

ლის გარდა სხვა ნივთი არ აღმოჩენილა. აღსანიშნავია, რომ ის 59 სამარხში აღმოჩენილია, რომელიც ყველა გაძარცვული იყო. აგრეთვე ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ სამარხში ქურდების მიერ მინის ჭურჭლის დატოვება შემთხვევითი არაა: ჩანს, იგი, ისევე როგორც რკინისა და ბრინჯაოს სამკაული, იაფფასიანი ნივთი ყოფილა და მძარცველებისათვის სახარბიელო საგანს არ წარმოადგენდა⁶¹.

სამთავროს სამაროვანზე I — III სს. სამარხებში (კრამიტსამარხებში, აგურსამარხებში, ქვისსამარხებში და ორმოსამარხებში) აღმოჩენილია ასობღე ჭურჭელი, IV — V სს. სამარხებში — სამასობღე, ხოლო VI — VIII სს. ქვისსამარხებში — რვაასობღე ჭურჭელი (მთელი თუ დამტვრეული). ამრიგად, სტატისტიკური ცნობებიდან ჩანს, რომ სამთავროს სამარხებში მინის ჭურჭლის რაოდენობა დროის მიხედვით მატულობს.

ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ სამარხეული ინვენტარი ყოველთვის ცალმხრივ წარმოდგენას გვიქმნის იმ დროის ყოფაში ხმარებული ჭურჭლის შესახებ, რადგან იგი ამოიწურება მხოლოდ მიცვალებულისათვის ჩატანებული, ე. ი. დასაკრძალავ რიტუალთან დაკავშირებული ჭურჭლით და დროის ამ დიდი მონაკვეთისათვის დამახასიათებელი მთელი რიგი საოჯახო ჭურჭელი და მათი ფორმები ჩვენთვის შეტწილად უცნობი რჩება. ამიტომაცაა, რომ ქართლის სამაროვნებზე და, კერძოდ, სამთავროს სამაროვანზე მოპოვებული მინის ჭურჭელი დანიშნულების მხრივ ზოგადად მხოლოდ სამ ჯგუფად იყოფა. პირველ ჯგუფში ერთიანდება დიდი ჭურჭელი, რომელიც მოყვანილობით სურის ან ბოთლის ტიპისა არის. ამგვარი ჭურჭელი აღმოჩენილია სამთავროში, შიგ მცხეთაში⁶² და არმაზისხევიში⁶³, სულ რვა სამარხში, თერთმეტი ცალი (ამათგან ცხრა სამთავროს სამაროვანზეა მოპოვებული). ჩვენი აზრით, ყველა ეს ჭურჭელი სითხის (წყლის, ზეთის და სხვ.) ჩასასხმელად და შესანახად იმარებოდა. ამას გვაფიქრებინებს მათი მოყვანილობა და ზომა. საყურადღებოა, რომ ამ თერთმეტი ჭურჭლიდან ათი I—III სს. თარიღდება და მხოლოდ ერთი უნდა მიეკუთვნოს IV—V სს.

მეორე ჯგუფში ერთიანდება სასმისები, ჭიქები და თასები. საყურადღებოა, რომ I — III სს. სამარხეულ ინვენტარში სასმისები მინის ჭურჭლის ერთი მნიშვნელოვანი ჯგუფია (სამთავრო, ნაოზა) და ფორმათა დახვეწილობითა და საერთო მრავალრიცხოვანებით გამოირჩევა IV — VIII სს. სასმისებისაგან, რომლებიც გადმონაშთის სახით-ღა გვხვდება. ამასთანავე უნდა ითქვას, რომ თუ I—III სს. სასმისები უმეტესად მდიდრულ სამარხებშია მოპოვებული, IV—VIII სს. ისინი საშუალო შეძლების სამარხებშიც გვხვდება. ეს გარემოება გვაფიქრებინებს: მიუხედავად იმისა, რომ აქ სასმისები თითო-ორი-ღაა, იგი ამ დროისათვის ფართო მოხმარების საოჯახო ჭურჭელს უნდა წარმოადგენდეს⁶⁴.

მესამე ჯგუფში ერთიანდება მინის პატარა ჭურჭელი—სანელსაცხებლები, რომლებსაც სამთავროს სამაროვანზე I — VIII სს. სამარხებში მოპოვებულ ჭურჭელთა შორის რაოდენობითა და ფორმათა მრავალნაირობით წამყვანი ადგილი უჭირავს.

⁶¹ ეს გარემოება არაერთგზის აღნიშნული აქვს ალ. კალანდაძეს საველე დღიურებში.

⁶² ალ. კალანდაძე, ახლად აღმოჩენილი სამაროვანი...; მცხეთა, I.

⁶³ М. И в а ш е н к о, Отчет Мухета-Самтаврск. арх. экпн. за 1940 г.

⁶⁴ ეს მოსაზრება დასტურდება ორბელში ჩვენ მიერ გათხრული VIII ს. საწარმოს გადანაყარში დიდძალი და ნაირნაირი სასმისების აღმოჩენითაც.

როგორც ა. კიზა აღნიშნავს, ანტიკური მინის ჭურჭლის მრავალფეროვნება ვან ფორმათა შორის ნახევარზე მეტს შეადგენს მიცვალებულის კვათხის (ძეგლის) კავშირებული პატარა და მოხდენილი ჭურჭლები. ამ ჭურჭლებს „საცრემლებს“ უწოდებენ, ვინაიდან — ხალხური თქმულების მიხედვით, — ქირისუფლები და მოტირალი ქალები მათში ვითომდა აგროვებდნენ მიცვალებულის გლოვისას დაღვრილ ცრემლებს. მაგრამ კიზა იქვე შენიშნავს: „სამხრეთ იტალიის ვაზათა და კედლის მხატვრობაში გამოსახულ ქალებს პირისფარეშობის დროს ხელთ უჭირავთ ამგვარი ჭურჭელი, რომელიც ალბათ ნელსაცხებლისა თუ სურნელოვანი ზეთებისათვის იხმარებოდა, რის გამოც მათი საერთო სახელწოდებაა „სანელსაცხებელ ჭურჭელი“, მიუხედავად იმისა, თუ რა მასალისგან არიან ისინი გაკეთებული“⁶⁵.

ტერმინი „საცრემლე“, ი. ტოლსტოისა და ნ. კონდაკოვის აზრით, XVIII ს. ანტიკვარების მიერ გამოგონილი სახელწოდებაა⁶⁶.

ა. კიზა აღნიშნავს, რომ სამარხში ნაპოვნი ასეთი ჭურჭლები ჩვეულებრივ ხის ან ფისის საცობით არის ხოლმე დახშული, ხოლო ზემოდან მათ ზოგჯერ ბრინჯაოს ფირფიტა აკრავთ; ეგვიპტეში საცობად პაპირუსის და აბრეშუმის ნაჭრებსაც ხმარობდნენ ხოლმე. რეინის სამარხებში ნაპოვნი ჭურჭლებში ჩარჩენილი ნაშთების ანალიზზე დაადგინა ზეთისხილის ზეთის ნაშთი.

არქეოლოგმა დარესმა მინის ერთ ასეთ ჭურჭელში, რომელიც აღმოჩნდა ძვ. წ. V საუკუნით დათარიღებულ სამარხში, შენიშნა საკმაოდ მღვარი დასაამური სუნის მქონე ნივთიერების ნაშთი, რომელიც შემორჩენილი იყო აბრეშუმის საცობში და ჭურჭლის ფსკერზე⁶⁷. სხვა არქეოლოგიურ მონაპოვართა შორის იშვიათად, მაგრამ მინც დადასტურებულია ნელსაცხებლის ნაშთის აღმოჩენა იმ შემთხვევაში, როდესაც ჭურჭელი მაგრად იყო დაცობილი. აღსანიშნავია, რომ სამთავროში მოპოვებულ მრავალრიცხოვან ჭურჭელს შორის მხოლოდ ორს აღმოაჩნდა საცობი (1940 წ. 428-ე ქვისამარხი, სავ.წ. № 2531; 1947 წ. 695-ე ქვისამარხში, სავ.წ. № 6090)⁶⁸. ხოლო 1951 წელს მეცხეთის საღვურთან გათხრილ აკლდამაში აღმოჩენილ ჭურჭელთაგან ხუთს⁶⁹, საცობი აღმოჩნდა, აგრეთვე შიგ მცხეთაში 1948-49 წწ. გათხრილი სამაროვ-

⁶⁵ A. Kisa, Das Glas im Altertume, Band III, Leipzig, 1908, S. 221.

⁶⁶ И. Толстой, Н. Кондаков, Русские древности в памятниках искусства, вып. первый, классические древности южной России, СПб, 1889 г. ჩვენს ლიტერატურაში ამგვარი ჭურჭლის აღსანიშნავად გავრცელებულია „სანელსაცხებლე“, თუმცა ერთხანს აკლ. ივ. ჯავახიშვილის წინადადებით იხმარებოდა ბერძნ. „ბალკამონი“ — ლათ. „ბალზამარიუმის“ შესატყვისი (ი. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, მცხეთა-სამთავროს არქეოლოგიური ექსპედიციის მუშაობა, ვაზ. „კომუნისტ“, 1938, № 292). ჩვენ ვაშკობინეთ ტერმინი „სანელსაცხებლე“, დასაბუთება, გარდა კიზას ციტატისა, იხ. ქვემოთაჲ.

⁶⁷ A. Kisa, დასახ. ნაშრომი.

⁶⁸ ს. ჯანაშიას სახ. სახელმწიფო მუზეუმის ლაბორატორიაში წინასწარმა გაისინჯვამ გვიჩვენა, რომ საცობად ფისი ან ფისოვანი არომატული ნივთიერება ყოფილა გამოყენებული. ფისისაგან გაკეთებულ საცობს, ა. კ ი ზ ა ს ვ არ და, აღნიშნავს ვ ე ლ ი შ ს კ ი ც, რომელიც წერს, რომ ანტიკურ სამყაროში ყოველგვარი ჭურჭლის დასაცობად იხმარებოდა ფისი ან თაბაშირი. Ф. Величский, Быт греков и римлян, Прага, 1878 г.

⁶⁹ გ. ლ მ თ ა თ ი ძ ე, ი. ც ი ც ი შ ვ ი ლ ი, ახლად აღმოჩენილი აკლდამა მცხეთაში სსრ. მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. XI, 1951, № 10. ამ აკლდამაში, სავ/დავ. № 7 ჭურჭელში აღმოჩნდა მრგვალობრტყელი მთელი საცობი (ღამა. 1. 3 სმ). საცობის ნამტრეკეები ნაპოვნი კიდევ ორ ჭურჭელში (სავ. № 8, 9). აკლდამაში საცობის აღმოჩენა შეიძლება აიხსნებოდეს იმით, რომ ორგანული ნივთიერების გაუხრწნელად შენახვისათვის ხელსაყრელი პირობები ყოფილა (მაგ., მხოლოდ ამ აკლდამაში აღმოჩნდა სარკოფაგის მთელ-მთელი ფიცრები).

ნის ერთ-ერთ სამარხში ნაპოვნ ჭურჭელშიც (მე-9 ორფერდასახურავიანი ქიმიკის ნაწილი სამარხი)⁷⁰. ყველა ამ შემთხვევაში საცობი დაშლილი და მისი ნარჩენებიც ჩაიცივებული იყო.

როგორც ითქვა, სამთავროს სამაროვანზე ნობოვებულ ჭურჭელთაგან, ორის გარდა, საცობი არც ერთს არ ჰქონია—ყოველ შემთხვევაში, მისი არავითარი ნაშთი არ ჩანს. ამიტომ არცაა გასაკვირველი, რომ ჭურჭელში მრავალ საუკუნეთა მანძილზე ნაყოფი ნივთიერება გამჭრალა. ამ მხრივ საყურადღებოა არაზნისხევის მე-7 აკლდამაში აღმოჩენილი ოქროს ყელსაკიდის ჭურჭლის (სავ. წ. № 185) ფსკერზე დარჩენილი მოწითალო-მოლურჯო ხალეკი, რომელიც გამთხრელთა მიერ მიჩნეულია ნელსაცხებლის კრისტალურ ნაშთად⁷¹. საყურადღებოა, რომ „რალაც გამაგრებულ ნივთიერებას“ აღნიშნავენ აგრეთვე ამის მსგავს ოქროს ფლაკონში, რომელიც ყუბანის ოლქშია ნაპოვნი⁷². 1952 წ. გ. გობეჯიშვილის მიერ ღებში, ბრილის სამაროვნის ძვ. წ. IV — V სს. ერთ-ერთ სამარხში აღმოჩენილია უადრესად საყურადღებო, სურნელოვანი სითხის შემცველი მინის ჭურჭელი. ჩვენში ეს აღმოჩენა უნიკალურად უნდა ჩაითვალოს⁷³. გამთხრელის აზრით, ამ ჭურჭელში ნელსაცხებელი ან ბალზამი ყოფილა (აქვე უნდა ითქვას, რომ ძველად ნელსაცხებელი ზეთით მზადდებოდა, თანამედროვე სპირტზე დაყენებული ნელსაცხებლისაგან განსხვავებით, და სხვადასხვა სურნელით შეზავდებოდა)⁷⁴. ჩვენი აზრით, ამ ვარაუდში უპირატესობა ნელსაცხებელს უნდა მივაკუთვნოთ. ამასთან დაკავშირებით, ზედმეტი არ იქნებოდა მიმოგვეხილა ზოგიერთი ცნობა ნელსაცხებელთა დამზადება-მოხმარების შესახებ ანტიკურ სამყაროში და ფეოდალურ საქართველოში.

ამ მხრივ ერთ-ერთი ყველაზე უფრო საყურადღებო ძეგლია ქალაქ პომპეის წარჩინებული პირის (ვეტიების) სასახლის სასადილო ოთახში საკმოდ კარგად შემონახული ფრესკა (სურ. № 1). ფრესკაზე გამოხატულია ნელსაცხებ-

სურ. 1

ლის დამზადების პროცესი, რაც საცხებით რეალისტრულად არის გადმოცემული, ოღონდ მხატვარს ნელსაცხებლის დამამზადებელი ხელოსნების ნაცვლად ამურები გამოუყვანია. ფრესკის მარჯვენა კუთხეში გამოსახულია ზეთის საწნეხი. ამ საწნეხის ფუძე წარმოადგენს კვადრატული ფორმის თეთრ ქვას, რომელსაც შუაში მრგვალი ნახვრეტი აქვს, ხოლო წინ—ღრმული. მას აფარია

⁷⁰ ა. კ ა ლ ა ნ დ ა ძ ე. ახლად აღმოჩენილი სამაროვანი მცხეთაში...
⁷¹ მცხეთა, I, ტაბ. IX, გვ. 85.
⁷² OAK за 1902 г., СПб, 1904, стр. 83.
⁷³ გ. გობეჯიშვილი, ზემო რაჭის არქეოლოგიური ექსპედიციის 1952 წ. მუშაობის ანგარიში (ივ. ჯავახ. სახ. ისტ., არქ. და ეთნოგ. ინსტ. არქივში).
⁷⁴ ლ. მოლოდინი, ქართველი ხალხის მატერიალური კულტურის ისტორიიდან (ხალხური ზეთსახდელი იარაღები), თბ., 1963, გვ. 3—5.

სქელი ფიცარი, რომელზედაც დამაგრებულია მთელ სიღრმეზე ჩაქედველი თი პარალელური სადგარი სოლემბითურთ. ამ სოლების საშუალებით მათ ბოდა მის ქვემოთ მოთავსებული ფიცრის აწევ-დაწვევა და ამგვარად იწურებოდა ფიცრის ქვეშ დაწყობილი ზეთისხილი თუ სხვა რომელიმე ზეთოვანი ნაყოფი. ორი ამური მარჯვედ სცემს კერს და სოლებს ჰედავს ფიცარში, ზეთი კი მიედინება წნხის ქვეშ მოთავსებულ დიდ ჰურჭელში. ცოტა მოშორებით სამფხება ზედადგარზე შედგმულ ჰურჭელში ამური ზეთს ადუღებს (ზედადგარის ქვეშ გაჩაღებულია ცეცხლი). მის გვერდით ორი ამური მაღალ როდინში ნაყავს ნელსაცხებლისათვის საჭირო სურნელს. სხვადასხვა ჰურჭლით სავსე კარდასა და მოზრდილ ყუთს შორის დგას კიდევ ერთი ამური, რომელსაც ხელში სანელსაცხებლე უჭირავს. ყუთზე გადაკიდებულია პატარა სასწორი და რაღაც გრავნილი, რომელზედაც შესაძლებელია სხვადასხვა ნელსაცხებლის რეცეპტები ეწეროს. ფრესკის მარცხენა კუთხეში წარმოდგენილია ვაჭრობის სცენა: ამურს დიდი ჰურჭელი იღლიის ქვეშ ამოუდვია და კოვზში უსხამს სინჯს მყიდველ ქალს, რომელიც იქვე ზის. ამ უკანასკნელის უკან გამოხატულია, აგრეთვე ამურის სახით, მისი მოახლე თუ მონა, რომელსაც ხელში მარაო უჭირავს⁷⁵.

აღწერილ ფრესკას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება იმიტომაც, რომ ლიტერატურაში ძალიან ცოტა ცნობაა დაცული ნელსაცხებლის დამზადების პროცესისა და მათ მკეთებელ ხელოსანთა მიერ ხმარებული მოწყობილობის შესახებ.

ძველ ქართულ წერილობით წყაროებში არავითარი ცნობა არ არის შემონახული მენელსაცხებლე ოსტატთა იარაღისა და მათი მუშაობის პროცესის შესახებ. ამ მხრივ საგულისხმოა, რომ სულხან საბა ორბელიანი—იქ, სადაც „შტახსს“ განმარტავს, სხვათაშორის იხსენიებს სურნელოვან ნივთიერებათა საწურავ იარაღსაც: „...რა დასწურვენ სუნელსა მას, ავრებთა ვანადენ არს შტახსი, ხოლო უზრქესი ავრებთა შიგან დანარჩომი არს მურაი.“⁷⁶. როგორც ჩანს, სურნელოვან სითხეთა საწურავს ავრები ეწოდება, ძაგრამ, შ. მესხია შენიშნავს, „ავრები“—საწურავის ზოგადი სახელია, საბასავე თქმით „ავრები—ღვინის საწურავიაო“⁷⁷.

თვით სურნელოვან ნივთიერებათა შესახებ ძველ, სახელდობრ აღრეფეოდალური ხანის ქართულ მწერლობაში მრავალი საგულისხმო ცნობაა დაცული. იმდროინდელ თხზულებებში ხშირად იხსენიება: გუნდრუკი, ზმირონი, სუმბული, ალვა, ამბარი, მური, მუჯამარი, ღალია და სხვ.⁷⁸. ესენი სხვადასხვაგვარ ნელსაცხებელს წარმოადგენენ, რაც ნართაულად მაინც მოწმობს ხელოსნობის ამ დარგის გავრცელებას და მისი ნაწარმის ნაირფერობასა და ფართო გამოყენებას აღრე ფეოდალურ საქართველოში. შ. მესხიას ნაშრომში „ხელოსნობა ძველ საქართველოში“ ამ ხელობას ცალკე თავი აქვს დათმობილი (თავი VIII, „მენელსაცხებლენი“). ავტორი ამ ხელობასთან დაკავშირებით იმოწმებს ქართულ წერილობით წყაროში დაცულ თითქმის ყველა ცნობას. სათანადო ძეგლიდან აღსანიშნავია, უპირველეს—ყოვლისა, „აბო თბილელის

⁷⁵ М. Сергеевко, Помпей, М.-Л., 1949, стр. 212.

⁷⁶ სულხან საბა ორბელიანი, ლექსიკონი, თბ., 1928, გვ. 405.

⁷⁷ შ. მესხია, ხელოსნობა ძველ საქართველოში, თბ., 1942, გვ. 224 (ხელნაწერი ისტ. არქ. და ეთნოგ. ინსტ. არქივი).

⁷⁸ ამოკრებილია ივ. ჯავახიშვილის თაოსნობით შედგენილი, ქართული მატერიალური კულტურის ისტორიის მასალების კარტოთეკიდან (ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტი).

მარტივობა“. როგორც ცნობილია, აბო, ეროვნებით არაბი, ხელობით მეწარმე საქონლის საცხებლელ იყო და ნერსე ერისთავს სწორედ ნელსაცხებლის დამზადების ტექნოლოგიას ნის გამო წამოუყვანია საქართველოში. როგორც აქედან ჩანსო, ასკენის შ. მესხია: „...მეწარმეობის მფლობელი იყო ერისთავებს. ცხადია, ისინი მით უმეტეს ყოვლგებობათ მეფეებს და მონასტრებშიც იქნებოდნენ“⁷⁹.

სამთავროს სამაროვნის „გვიანდელ სამარხებში“ (IV — VIII სს.), რომლებიც ზოგადად მაინც ზემოთ მითითებული წერილობითი წყაროს თანადროულია, სანელსაცხებლე ჭურჭლის სიმრავლე გვაფიქრებინებს, რომ ნელსაცხებელს ხმარობდნენ არა მარტო წარჩინებული ფენები, არამედ ქალაქის (ამ შემთხვევაში მცხეთის) მოსახლეობის საშუალო ფენებიც. მაშასადამე, ზემოთ ჩვენ მიერ გამოთქმული მოსაზრება სამთავროს სამაროვანზე აღმოჩენილი მინის ჭურჭლის დანიშნულების შესახებ, კერძოდ ის, რომ ეს ჭურჭელი სანელსაცხებლეები უნდა იყოს, საბუთიანობას მოკლებული არ არის, ხოლო ჭურჭლის მრავალრიცხოვნება და ფორმათა მრავალფეროვნება ნელსაცხებლის ფართო მოხმარებით უნდა აიხსნებოდეს.

ზემოაღნიშნული დროის სამარხებში აღმოჩენილი მინის ჭურჭელი, როგორც ითქვა, თითქმის მხოლოდ იმ ტიპითაა წარმოდგენილი, რომელიც ჩვენ სანელსაცხებლედ მივიჩინეთ და რომელთა შორის ზოგი ეგებ საწამლე ჭურჭელიც იყოს. მათი რაოდენობა სამარხებში განსაზღვრული არ არის და ერთიდან ოცდაცხრამეტ ცალამდე (!) აღწევს. სანელსაცხებლეებს სამარხში სხვადასხვა ადგილას ვხვდებით: მიცვალებულის თავთან, გულმკერდის არეში, ზემო კიდურებთან და სხვ. (იხ. თანდართული ცხრილები).

როგორც დაკვირვება გვიჩვენებს, სანელსაცხებლეები არა მარტო დედაკაცთა, არამედ მამაკაცთა და ბავშვთა სამარხებშიც გვხვდება. ამგვარი დასკვნის უფლებას განსაკუთრებით ვაძლევს არმაზისხევის ასპარუგ ერისთავის სამარხში და იქვე, ბავშვის მე-9 სამარხში აღმოჩენილი სანელსაცხებლე ჭურჭელი, თვით სამთავროს სათანადო სამარხებზე რომ აღარა ითქვას რა. რომ ნელსაცხებელს, მამაკაცები შესაძლებელია სიცოცხლეშიც ხმარობდნენ, გვაფიქრებინებს ჟღანშერის თხზულების ის ადგილი, სადაც ნათქვამია, რომ სპარსეთის მეფემ „მისცა გორჯასალსა... ნიჭი ალვა ლიტრი სამი ათასი. ამბარი ლიტრა ხუთასი. მუშკი (ლიტრა) ხუთასი“...⁸⁰ როგორც ცნობილია, ალვა, მუშკი და ამბრა სხვადასხვაგვარ სანელსაცხებლე ნივთიერებას წარმოადგენენ.

რაც შეეხება სამარხებში სანელსაცხებლე ჭურჭლის ჩატანების ფაქტს, ვფიქრობთ, იგი თავისთავად მოწმობს მათ სარიტუალო დანიშნულებას მიცვალებულის დაკრძალვის დროს. ცნობილია, რომ სურნელოვან ნივთიერებას ხმარობდნენ აგრეთვე საღმრთო შეწირულებისას, მაგრამ იგი განსაკუთრებით უხვედა იხმარებოდა პირის ფარეშობისას, სპორტულ თამაშთა შემდეგ, აბანოებში ტანის დასაზეღად და სხვ.

არქეოლოგიურ მონაპოვართაგან სამთავროს სამაროვანზე აღმოჩენილი მრავალრიცხოვანი ჭურჭლის გარდა, უნდა აღინიშნოს არმაზისხევის ერისთავთა განსასვენებლის მე-7 სამარხში ნაპოვნი ოქროს ვერძისთავიანი გულსაკიდი, რომელზედაც ძეწყვით ჩამოკიდებულია ოქროსივე, ხორკლიანი და საჩქველიანი სანელსაცხებლე⁸¹. ამ უკანასკნელში, როგორც ითქვა, კრისტალური

⁷⁹ შ. მესხია, ხელოსნობა ძველ საქართველოში, იქვე.

⁸⁰ ქართლის ცხოვრება, მარამ დედოფლის ნუსხა, ტფ., 1906, 163₂₂₋₂₃, 164₁₋₂.

⁸¹ მცხეთა, I, იქვე.

ფხენილი იყო ჩარჩენილი; ჩანს, სუნელი სითხე შეძლებული წრის გენლებს გულზე ჩამოკიდებულიც კი უტარებიათ. გარდა ამისა, ზისხევის სასახლის აბანოს ნანგრევთა თბრისას, კულტურულ ფენაში აღმოჩენილია სხვადასხვა მოყვანილობის მინის სანელსაცხებლის ოციოდე ნატეხი და სავსებით ბუნებრივი იქნებოდა, იგი ბანაობასთან დაკავშირებით სახმარი სურნელის შესანახი ჭურჭელი უნდა ყოფილიყო.

2. IV — VIII სს. მინის მუშაობის კლასიფიკაციის საკითხი

ქართლის სამაროვნებისა და კერძოდ სამთავროს IV — VIII სს. მინის ჭურჭლის კლასიფიკაციასთან დაკავშირებით საგანგებოდ უნდა შევჩერდეთ მ. ივაშჩენკოს ერთ გამოუქვეყნებელ ნაშრომზე — „Погребения Самтаврского могильника IV и последующих вв.“⁸². მასში განხილულია მცხეთის ექსპედიციის მიერ 1938—41 წწ. გათხრილი VI—VIII სს. სამარხები და მათში დაცული ნივთები. მინის ჭურჭელს ეძღვნება საგანგებო თავი (20 გვერდი), რომელშიც მოცემულია მინის ჭურჭლის აღწერილობა და თარიღი⁸³. აღნიშნული დროის მინის ჭურჭელს მ. ივაშჩენკო ჰყოფს ორ ჯგუფად. პირველში აერთიანებს სანელსაცხებლეებს, მეორეში სხვადასხვაგვარ ჭურჭელს (სასმისებს, დიდრონ ჭურჭელს და სხვ.). ამ უკანასკნელს დათმობილი აქვს ნაშრომის მხოლოდ ერთი გვერდი, სადაც ავტორი მათ მოკლე და ზოგად აღწერილობას იძლევა.

მ. ივაშჩენკო ჭურჭლის ტიპოლოგიურ ნიშნად ფორმას მიიჩნევს, ხოლო ტიპები დაჯგუფებული აქვს სიმრავლის მიხედვით. სანელსაცხებლეების აღწერილობას ეთმობა ნაშრომის 16 გვერდი: სამთავროს IV — VIII სს. მინის ჭურჭელს მ. ივაშჩენკო ჰყოფს ოცდახუთ ტიპად, მაგრამ აქვე უნდა ითქვას, რომ არა აქვს მოცემული მათი სავსე ნომრები, ხოლო აღწერილობის მიხედვით ტიპები ისე ემსგავსება ერთმეორეს, რომ ძნელი ხდება მათი გამოიჯენა⁸⁴.

საყურადღებოა აგრეთვე, რომ ტიპების გამოყოფის დროს მ. ივაშჩენკო არ ითვალისწინებს მინის რავაგრობას, რაც მინის ჭურჭლის კლასიფიკაციის ერთ-ერთი არსებითი ნიშანია, ამის გამო IV — V და VI — VIII საუკუნეთა „კოლბისებური“ სანელსაცხებლეები ერთად არის მოქცეული, მაგრამ ვინაიდან მკვლევარს სამთავროს მინის ჭურჭელი სპეციალური კვლევის საგნად არ უნდია, იგი დასჯერება მხოლოდ მათ ზოგად აღწერილობასა და დათარიღებას; ამ უკანასკნელს ჩვენ სათანადო ადგილას შევიხებებით, რადგან ნაშრომში მოცემული თარიღი გვეხმარება ჩვენ მიერ გამოყოფილი ჭურჭლის ტიპების ასაკის გარკვევაში.

IV — VIII სს. ქართლში გავრცელებულ მინის ჭურჭელს, რომელიც უმთავრესად სამთავროს სამაროვანზეა აღმოჩენილი, როგორც ზემოთ ითქვა, ზოგადად, დანიშნულების მიხედვით ვყოფთ სამ ჯგუფად: პირველში შედის დიდრონი ჭურჭელი (ბოთლისა), მეორეში — სასმისები, ხოლო მესამეში სანელსაცხებლეები. ჯგუფებში ტიპებს გამოვყოფთ ფორმისა და მინის რავაგრობის მიხედვით. ამ ნიშნის გარდა, შევეცადეთ ტიპები ქრონოლოგიური

⁸² ხელნაწერი ინახება ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის არქივში.
⁸³ სამწუხაროდ ამ თავს არ ახლავს თან სურათები.
⁸⁴ ამ მოხეზის გამო ვერ მოხერხდა მის მიერ მინიშნებული, IX, X, XIII, XXII, XXXIII ტიპების გამოყოფა.

თანმიმდევრობით ჩამოგვერიგებინა, რადგან სხვაგვარად ძნელი წარმოსადგენელი იქნება გარკვეული დროისათვის ამა თუ იმგვარი ჭურჭლის არსებობის მათგან ზოგიერთი ტიპის ევოლუცია ზემოაღნიშნული დროის მონაკვეთში. აქვე უნდა ითქვას, რომ მინის ჭურჭლის ტექნოლოგიას და კეთების ტექნიკას ცალკე თავში განვიხილავთ, რადგან უფრო სრულად წარმოვადგინოთ IV—VII სს. ქართლში აღმოჩენილი მინის ჭურჭლის ტექნიკისა და მინის ხარშვის სპეციფიკურობა.

მინის ჭურჭლის კლასიფიკაციასთან დაკავშირებით უნდა გავითვალისწინოთ ქართლის სამაროვანთა ჩვენ მიერ შემუშავებული ქრონოლოგიური დანაწევრება. სათანადო სამარხები, როგორც უკვე ითქვა, იყოფა შემდეგ ქრონოლოგიურ ჯგუფებად: პირველი — I — III საუკუნეებით თარიღდება, მეორე — IV — V საუკუნეებით, მესამე კი — VI — VIII საუკუნეებით.

ჩვენი კვლევის საგანს, როგორც არა ერთგზის ითქვა, IV—VIII საუკუნეთა, ე. ი. ბოლო ორი ქრონოლოგიური ჯგუფის მინის ჭურჭელი წარმოადგენს, მაგრამ რიგ შემთხვევაში შევხებით პირველ, I — III სს. ჯგუფსაც, რადგან მათი ურთიერთისაგან მოწყვეტა ხელოვნური იქნება. მაგალითად, ზოგიერთი ფორმა (გვლისხმობთ სანელსაცხებლებს) სამთავროში არსებობს ახ. წ. I საუკუნიდან VIII საუკუნის დასასრულამდე და ამდენად დამახასიათებელია სამივე ქრონოლოგიური ჯგუფისათვის. საყურადღებოა, რომ მის გვერდით თვითოეულ ქრონოლოგიურ ჯგუფს ახასიათებს აგრეთვე ჭურჭელთა გარკვეული ფორმები, რომლებიც სპეციფიკურია მხოლოდ დროის ამა თუ იმ მონაკვეთისათვის და მომდევნო საუკუნეებში კი „იცხრილება“. არის კიდევ ერთი წყება ჭურჭლისა, რომელიც ახასიათებს ერთ რომელიმე ქრონოლოგიურ პერიოდს, მაგრამ გადმონაშთის სახით გადადის მომდევნო ხანაშიც, სადაც იგი თანდათან ქრება კიდევაც.

ზემოჩამოთვლილი სამი ქრონოლოგიური ჯგუფიდან განსაკუთრებით საყურადღებოა მეორე, ე. ი. IV — V სს. სამარხებში მოპოვებული მინის ჭურჭელი. ამ ჯგუფში ნათლად ჩანს ჭურჭლის ფორმათა მრავალფეროვნება, რაც გამოწვეულია არა მარტო ამ პერიოდში შექმნილი ახალი ფორმების სიმრავლით, არამედ სწორედ გადმონაშთი და ჩანასახოვანი ფორმების მქონე ჭურჭლის არსებობითაც.

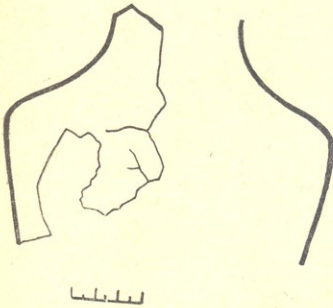
ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ IV — V სს. სამარხებში მოპოვებული მინის ჭურჭლის ტიპებად დაყოფა ზოგჯერ რთულდება. არის შემთხვევა, როცა „ტიპი“ მხოლოდ თითო ცალით არის წარმოდგენილი. ამ დროის მინის ჭურჭლის მთავარი თავისებურება ფორმებისა და მინის ხარისხის მრავალფეროვნებაში უნდა დავინახოთ, რის გამოც სათანადო პერიოდი ფორმათა ძიების ხანად წარმოგვიდგება.

რაც შეეხება ბოლო ქრონოლოგიური ჯგუფის, ე. ი. VI—VIII სს. სამარხებში აღმოჩენილი ჭურჭლის ფორმებს, ისინი, მიუხედავად მრავალრიცხოვანებისა, სტაბილურია.

IV—V საუკუნეთა მინის ჭურჭლის ტიპები

პირველ ჯგუფში — დიდიანი პურაული*

I ტიპი. უნდა ითქვას, რომ აქ „ჩვეულებრივი“ პირობითად ითქმის, რადგან ჩვეულებრივ თადერთი ტიპითაა წარმოდგენილი, ხოლო თვით ტიპი — ერთადერთი ჭურჭლით (იხ. სურ. № 2).

სურ. 2

ნი ჰქონია. იგი გაკეთებულია სქელი (0,2—0,4 სმ სისქე) მომწვანო-მოყვითალო მინისაგან. მინა გამოფიტულია.

ჭურჭლის ზომებია: ტანის შემორჩენილი სიგრძე — 11,4 სმ; ტანის დიამ. — 7,2 სმ; მხარის სიგრძე — 5,4 სმ.

მეორე ჯგუფი — სასმისი

II ტიპი. ჭიქა აღმოჩნდა 1938 წელს, სამთავროს სამაროვნის ჩრდილო უბანზე გათხრილ, ბავშვის (230-ე) ქვისსამარხში (იხ. თანდართული ცხრილის № 5, საინვ. № 868). ჭიქა პირფართოა და პირის კიდიდან მოკიდებული ძირამდე თანდათანობით ვიწროვდება. ზედაპირი სადა აქვს, ოღონდ შუა ნაწილზე გარშემოუყვება მქრქალი, ამოკაწრული ხაზი (სურ. 3).

ჭიქის ზედა ნაწილი მომტკრეულია. ჭურჭელი სქელკედლიანია: ტანის უღრის 0,3 სმ., ძირთან — 1 სმ.

ჭიქა ღია, მწვანე, კარგი ხარისხის მინისაგან არის ნაკეთები. მინა გამოფიტავია. ჭურჭლის შემორჩენილი სიმაღლე უღრის 11,9 სმ, ტანის უღრის დიამეტრი — 5,4 სმ.

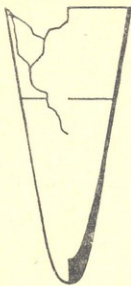
III ტიპი. ესეც წარმოდგენილია ერთადერთი ჭურჭლით (საინვ. № 765), რომელიც 142-ე ქვისსამარხშია, (იხ. თანდართული ცხრილი № 3).

ჭურჭელს პირი ტანისაგან გამოყოფილი და მცირედ გადაშლილი აქვს, პირის კიდე — მოჭრილი და ბასრი, ტანი — ფინჯნისებური მოყვანილობისაა, ძირი — ბრტყელი. პირის კიდიდან 3,4 სმ-ის დაშორებით გარშემოუყვება სარტყელი, შემდგარი ლურჯი მინის რვა, ერთმანეთისაგან

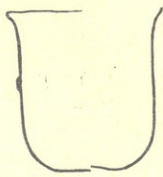
* ჩვენგან დამოუკიდებელი მიზეზების გამო, იქ სადაც ტექსტი აღნიშნულია სავ. წ. №, უნდა იყოს საინვ. №.

1,8 სმ-ით დაშორებული, რელიეფური „თვლებისაგან“. ჭიქა გაკეთებულია მოყვითალო-მომწვანო მინისაგან, მინა გამოუფიტავია (სურ. 4). ს. ბ. ლ. ი. თ. ე. ჯ.

სურ. 3

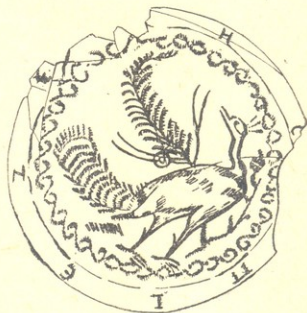

სურ. 4

ჭურჭლის სიმაღლე უდრის 7 სმ, პირის დიამ. — 6,7 სმ, ძირისა — 3 სმ, მინის სისქე — 0,2 სმ.

IV ტიპი. ფიალა (საინგ. № 8817)⁸⁵ (იხ. სურ. №5) აღმოჩენილია სამთავროს სამაროვნის ჩრდილო უბანზე ვათხრილ 24-ე ორმოსამარხში (იხ. თანდართული ცხრილები № 1). ჭურჭელი წესიერი ნახევარსფერული მოყვანილობისაა, უქუსლო⁸⁶.

ფიალაზე ამოხეჩვით გამოხატულია მყვიანი ფარშავანგი, ხოლო მის უკან — მცირე ხე. ეს კომპოზიცია მოჩარჩოებულია გრენილისბრი სარტყლით, რომლის ცალკე ელემენტები ერთიმეორეზე ჰორიზონტალურად გადაბმულ სპირალურ წარმოადგენს; ფარშავანგის ტანი ოვალური

სურ. 5

⁸⁵ ჭურჭელი განხილული გვაქვს „მიმოხილველის“ II ტომში (იხ. ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე, ფარშავანგის გამოსახულებით შემკული მინის ჭურჭელი სამთავროდან, თბილისი, 1952, გვ. 301—314).

⁸⁶ მოყვანილობით იგი იმ ტიპს მიეკუთვნება, რომელსაც ლათინურად ეწოდება *patera*, რაც ნიშნავს დაბალ პირგადაშლილ სასმისს, თასს. (Louis Réau, Dictionnaire polyglotte des termes d'art et d'archéologie, Paris, 1953).

მოყვანილობისა, კუდი — ამართული, ყელი — მოღერებული, თავი — უკან შეტრიალებული და ზევით აწეული. პარალელურად, მაგრამ უკანაგვერდ გაბჯენილი ფეხები თითქოს ჩარჩოს ეყრდნობა. ფარშავანგის ზარბაზნაძის ბული და ექსპრესიულია. მთელი მისი გამოხატულება თავიდან ბოლომდე სარტყლის წრისებრ მოხაზულობას მიყვება. ფარშავანგის ფეხებთან, მარცხნივ, ოსტატს რამდენიმე ირიბად ამოკაწრული პარალელური ხაზით გამოუხატავს ნიადაგი, რითაც თითქოს რეალისტური საყრდენი ექმნება იმ ხეს, რომელიც ფარშავანგის ფეხებთან მარჯვნივ არის ამართული; ხე ზემოთ სამ ტოტად იშლება, გვერდითი ტოტები თავის მხრივ ორ-ორად იყოფა, ხოლო შუა ტოტი შემორკალულია და გვიმრისებრი თუ პალმისებრი გრძელი ფოთლები ასხია; ხის ძირთან მარჯვნივ ამოდის ყლორტი, რომელსაც წვერზე ბირთვისებური ნაყოფი ასხია. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, გამოხატულება მოქცეულია გრეხილსებრი სარტყლის ჩარჩოში: ჩანს, ოსტატს უნდოდა ხაზი გაესვა კომპოზიციის მრგვალი მოხატულობისათვის, ხოლო შტრიხებით გადმოცემული ნიადაგი და ფარშავანგის ფეხები არ არღვევს ამ საერთო შთაბეჭდილებას.

ფიალას გარედან, კიდევ 1 სმ დაშორებით, პირს ირგვლივ შემოუყვება ბერძნული წარწერა. ჭურჭელს პირის კიდე მოტეხილი აქვს H და H შორის ერთი ასო აკლია. თ. ყაუხჩიშვილის აზრით, აქ უნდა ყოფილიყო [C]. ამრიგად, დაკარგული ასოს აღდგენით წარწერა შემდეგნაირად უნდა იკითხებოდეს ΠΙΕ ΖΗΧΗ, რაც ნიშნავს: „დალიე, იცოცხლე“.

ჭურჭელი ნაკეთებია კარგი ხარისხის მინისაგან, რომელიც ნაკლებად არის გამოფიტული და აქა-იქ მოყვითალო თეთრი პრკე აკრავს. მინის სისქე უდრის 0,2—0,3 სმ-ს; ჭურჭლის პირის დიამეტრი—13,5 სმ; სიმაღლე — 3 სმ.

მისამო ჯგუფი — სანელსაცხებლები

ა) მოზრდილი სანელსაცხებლები

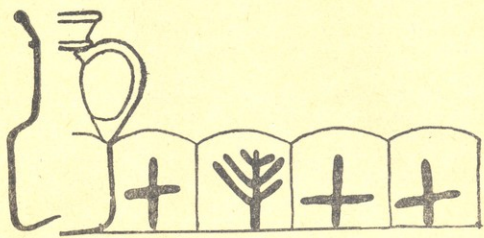
პირობით მოზრდილ სანელსაცხებლებების ჯგუფში ვაერთიანებთ მცხეთაში 1941 წ. შემთხვევით აღმოჩენილ სამარხში ნაპოვნ ჭურჭელს (სურ. 6). (სახ. მუხ. საინვ. № $\frac{4-52}{3}$)⁸⁷. იგი პირგადაშლილია და პირის კიდე შიგ ჩაკეცილი აქვს. მომადლო ყელი უშუალოდ გადადის ოთხმხრივ დაბრტყელებულ ტანში (ჭრილი კვადრატული აქვს) და მცირედ შედრეკილი ძირით ბოლოვდება. ჭურჭლის ოთხივე ფერდი რელიეფური გამოხატულებით არის შემკული: სამზე ტოლმკლავებიანი ჯვარია, ერთზე კი — სამტოტა ხის სქემატური გამოხატულება, ჭურჭელი ყურიანია. ყურის ერთი ბოლო არათანაბარი სისქის „ძაფის“ სახით ყელის ზედა ნაწილს გარშემოუყვება, მეორე გამსხვილებული ბოლო კი ჭურჭლის მხარს ეკვრის.

ჭურჭელი ნაკეთებია მწვანე მინისაგან, რომელიც მცირედ გამოფიტულია.

⁸⁷ ც. დავლიანიძემ ამ სამარხს უძღვნა საგანგებო ნაშრომი: „მცხეთაში 1941 წელს შემთხვევით აღმოჩენილი სამარხი“ (ხელნაწერი საქ. სახ. მუზეუმის წინაფეოდალური ხანის არქეოლოგიის განყოფილებაში).

საერთოდ უნდა ითქვას, რომ ჭურჭელი დაუდევრად დამზადებულის შთაბეჭდილებას ტოვებს: დაბრეცილია და დაუხვეწავი; მინაც მდარე ხარისხისაა. ჭურჭლის სიმაღლე უდრის 8 სმ, პირის დიამ.—3 სმ; ყელის სიმაღლე—3,5 სმ; ტანის დიამ. — 4 სმ; ძირის დიამ. — 4 სმ.

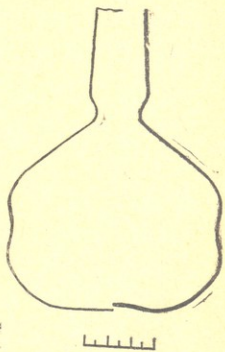
სურ. 6

VI ტიპი. ამ ტიპში გაერთიანებულია ოთხი მოზრდილი სანელსაცხებლე, მოპოვებული სამთავროს სამაროვანზე გათხრილ სამარხებში:

- 1) 1938 წ. 152-ე ქვისსამარხში (სავ. წ. № 780), 2) 1940 წ. 148-ე ქვისსამარხში (სავ. წ. № 770), 3) 1939 წ. 120-ე ქვისსამარხში (სავ. წ. № 3404), 4) 1946 წ. 561-ე ქვისსამარხში (სავ. წ. № 6773).

ოთხივე ჭურჭელი დაღეწილია. ამათგან მხოლოდ ერთი, 120-ე ქვისსამარხში აღმოჩენილი, აღდგა თითქმის მთლიანად. დანარჩენ სამს კი მხოლოდ ყელ-პირისა და ტანის ზედა ნაწილი შემორჩენილია.

ოთხივე სანელსაცხებლეს პირი უსწორმასწოროდ აქვს მოჭრილი და ჩამოტეხილის შთაბეჭდილებას ტოვებს. სწორი და მომადლო ყელი ძირისაკენ ფართოვდება, ხოლო ტანისაკენ გარდამავალ ნაწილში ვიწროვდება, ასე რომ ყელი ტანისაკენ გამოყოფილია. ტანის შუა ნაწილი ორმხრივ ოდნავ ჩაზნექილია. 120-ე ქვისსამარხში აღმოჩენილი სანელსაცხებლის მიხედვით, ჭურჭელი ძირბრტყელი ყოფილა (სურ. 7).

სურ. 7

ჩვენ მიერ აღწერილი ოთხი სანელსაცხებლე მინის ფერით განსხვავდება ერთიმეორისაგან. ერთის მინა მოციფრო-მწვანეა, მეორისა — მწვანე, ხოლო დანარჩენი ორისა — თეთრი.

ზემოთ აღწერილი ოთხი სანელსაცხებლე ჭურჭლიდან სამი დამსხვრეული იყო და ამის გამო მათი თავდაპირველი სიმაღლის გაზომვა არ ხერხდება. არსებულ მდგომარეობაში მათი ზომა ასეთია (სმ):

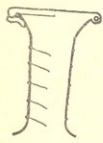

№№ რიგ.	სავ. წ. №№	სიმაღლე	პირის დიამეტრი	ყელის სიმაღლე	ტანის დიამეტრი	ქვიშის დიამეტრი
1	780	—	2	4,3	—	—
2	770	—	1,8	4,9	—	—
3	3404	13	2,3	4,9	9,3	—
4	6773	—	2,1	4,4	—	5,5

VII ტიპი. ამ ტიპში გავრთიანებულია ორი მოზრდილი სანელსაცხებლე, აღმოჩენილი სამთავროს სამაროვანზე: 1) 1938 წ. მე-7 ქვისსამარხში (სავ. წ. № 408) და 2) 1938 წ. 121-ე ქვისსამარხში (სავ. წ. № 694).

ორივე ჭურჭელი დაღეწილი და ნაკლულია, შემორჩენილია მხოლოდ ყელ-პირისა და ტანის მცირე ნატეხები. ორივეს პირი სქელი, მრგვალი, შიგ

ჩაკეცილი და გადაშლილი აქვს. მომადლო და სწორი ყელი უშუალოდ გადადის ტანში. ყურისა მხოლოდ თითო ბოლო აქვთ შემორჩენილი და იგი ჭურჭელს პირს ქვემოთ ეკვრის, საყურადღებოა, რომ მე-7 ქვისსამარხში აღმოჩენილ ჭურჭელს პირს ქვემოთ შემოუყვება იმავე ფერის წმინდა მინის ძაფი, რომელიც ტანის ზედა ნაწილზედაც გადადის. ჭურჭელი გავებებულია მწვანე მინისაგან, რომელიც გამოუფიტავია. მინის სისქე 0,2—0,3 სმ-ია (იხ. სურ. 8).

სურ. 8

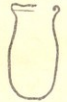
მე-7 ქვისსამარხში აღმოჩენილი ჭურჭლის ყელ-პირის სიმაღლე 5,5 სმ-ია, პირის დიამ. — 4 სმ; 121-ე ქვისსამარხში აღმოჩენილი ჭურჭლის ყელისა 4,4 სმ-ია.

ბ) მომცრო სანელსაცხებლეები

VIII ტიპი. ამ ტიპში გავრთიანებულია შვიდი პაწია სანელსაცხებლე ჭურჭელი, მოპოვებული 1938 წელს:

- 1) მე-9 ქვისსამარხში (სავ. წ. № 420), 2) 24-ე ქვისსამარხში (სავ. წ. № 441), 3) 28-ე ქვისსამარხში (სავ. წ. № 445, 446), 4) 147-ე ქვისსამარხში (სავ. წ. № 770), 5) 1949-ე ქვისსამარხში (სავ. წ. № 771), 6) 169-ე ქვისსამარხში (სავ. წ. № 819).

ეს ჭურჭელი საკმაოდ „უფორმოა“: ყელ-პირი ტანისაგან გამოუყოფელი აქვს, პირის კიდე — შიგნით უსწორმასწოროდ ჩაკეცილი, ტანი — ქვედა ნაწილში მეტ-ნაკლებ გამობერილი, ძირი — დაბრტყელებული. საერთოდ ეს სანელსაცხებლეები დაუდევრად არის ნაკეთები (იხ. სურ. 9).

სურ. 9

ყველა თხელკედლიანია (0,1—0,2 სმ), თეთრია, ამჟამად გამოფიტული. გამოჩვენებს წარმოადგენს სანელსაცხებლე № 441, რომელიც მომწვანო-მოყვითალო მინისაგან არის ნაკეთები. ცხრილში ნაჩვენებია შვიდივეს ზომა სმ-ობით:

№№ რიგ.	საინ. №№	სიმაღლე	პირის ღიამეტ.	ყელის სიმაღ.	ტანის ღიამეტ.	ძირის ღიამეტ.
1	445	3,8	1	2,1	2	1,6
2	446	4,2	2	2,3	2,1	2,1
3	771	3,2	1,1	1,3	1,1	1,3
4	770	3,4	1,3	1,5	1,4	1,6
5	441	3,2	1,4	0,9	1,8	1,5
6	820	4,3	2,1	1,6	2,7	1,5
7	420	3,4	1	1,9	2	2, 2

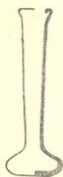
IX ტიპი. აქ გავრთიანებულია ტანდაღარული სანელსაცხებლებზე, მოპოვებული სამთავროს სამაროვნის ორ სამარხში: 24-ე ორმოსამარხში (სავ. წ. № 440), 89-ე ქვისსამარხში (სავ. წ. № 3307) და რუსთავეში 1949 წ. აღმოჩენილ მე-3 ორმოსამარხში (ნატეხი, სავ. წ. № 127).

სამთავროში ნაპოვნი ორივე სანელსაცხებლე დაღწეული იყო და მხოლოდ ერთია ნაწილობრივ აღდგენილი.

ერთი პირსქელია, პირის კიდე ჩამოტეხილი აქვს, პირის ღრუ — მრგვალი; მოკლე ყელი გადაღის გამობერილ, მრგვალ ტანში, რომელიც ოდნავ დაბრტყელებული ძირით სრულდება (ძირზე საბერავი მილის კვალი ამჩნევია). ჭურჭელი, ყელის ძირიდან ფსკერამდე შევეულად არის დაღარული (იხ. სურ. 10).

მეორე სქელკვდილიანია (0,3—0,4 სმ), ღია მწვანე, გამოფიტული, ზედაპირი ხორკლიანი აქვს. სანელსაცხებლის სიმაღლე უდრის 4,8 სმ; პირის ღიამეტრი — 1,6 სმ; — ყელის სიმაღლე — 0,9 სმ; ტანის ღიამეტრი — 4,9; ძირის ღიამეტრი — 1,5 სმ.

X ტიპი. ამ ტიპში გავრთიანებულია ექვსი ყელმაღალი სანელსაცხებლე, მოპოვებული სამთავროსა და არმაზისხევში: 1) 1939 წ. 124-ე ქვისსამარხი (სავ. წ. № 3425), 2) 1946 წ. 557-ე ქვისსამარხი (სავ. წ. № 6767), 3) 1939 წ. მე-80 ქვისსამარხი (სავ. წ. № 3263), 4) 1939 წ. 86-ე ქვისსამარხი (სავ. წ. № 3297, 5) არმაზისხევის განსასვენებლის 43-ე ქვისსამარხი (სავ. წ. № 685)⁸⁸ (იხ. სურ. 11).

სურ. 11

ამ სანელსაცხებლებს პირის კიდე შიგნით ჩაყეცილი და დაბრტყელებული აქვთ, მათი მცირედ გადაშლილი პირი ყელისაგან გამოყოფილია. მაღალი ყელი უშუალოდ გადაღის დაბალსა და ოდნავ შედრეკილ ძირში.

ტანის მინა შედარებით თხელია; თავდაპირველად ღია მწვანე ყოფილა, მაგრამ ამჟამად მოყვითალო და თეთრად გამოფიტულია.

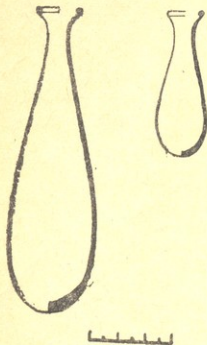
სანელსაცხებლებების საშუალო სიმაღლე უდრის — 5—7 სმ (აქედან ტანზე მოღის 0,9—1 სმ), პირის ღიამეტრი — 1,3—1,5 სმ-ია, ტანისა — 2,3—2 სმ;

XI ტიპი. ამ ტიპში გავრთიანებულია ორი სანელსაცხებლე, მოპოვებული

⁸⁸ მცხეთა, I, გვ. 119, სურ. 32.

სამთავროს სამაროვანზე 1939 წ. გათხრილ 122-ე ქვისსამარხში (სავ. წ. № 3415) და 126-ე ქვისსამარხში (სავ. წ. № 3426).

ყელ-პირის მოყვანილობით, მინის რაგვარობა-ხარისხითა და მხოლოდ ზომით განირჩევიან: ერთი დიდი, მეორე პატარა (იხ. სურ. № 12).

სურ. 12

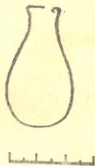
ქვისსამარხში (სავ. წ. № 5585, თანდართული ცხრილი № 80), 2) 1939 წ. 119-ე ქვისსამარხში (სავ. წ. № 3392, ცხ. № 52), 3) 1938 წ. 174-ე ქვისსამარხში (სავ. წ. № 827, ცხ. № 35), 4) 1940 წ. 519-ე ქვისსამარხში (სავ. წ. № 5915, ცხ. № 84).

სანელსაცხებლებს პირი გადაუშლელი აქვთ, პირის კიდე — შიგნით ჩაკეცილი. მოკლე ყელი ძირისაკენ შეუმჩნეველად ვიწროვდება და გადადის მონადლო, მეტ-ნაკლებად გამოზერილ ტანში, რომელიც მრგვალი ძირით სრულდება (იხ. სურ. № 13).

ოთხიდან მხოლოდ ერთია მთელი (№ 3392), დანარჩენი დაღწეული და მხოლოდ ნაწილობრივ აღდგენილია. სანელსაცხებლები თხელკედლიანია (0,1 სმ). თეთრი, გააჭვირვალე მინა გამოფიტულია.

XIII ტიპი. ამ ტიპში შემავალ სანელსაცხებლებს ოთხმხრივ დაბრტყელებული ტანი, დაბალი ყელი და სქელი, მეტ-ნაკლებ გადაშლილი პირი აქვს. ამგვარი სანელსაცხებლები სამთავროს სამაროვანზე აღმოჩნდა შეიღ სამარხში, სულ ათი ცალი. ტანის მოყვანილობითა და ზომით ისინი განსხვავდება ერთიმეორისაგან და ამის მიხედვით გამოვყოფთ რამდენიმე ქვეტიპს.

პირველ ქვეტიპში გაერთიანებული გვაქვს ხუთ სამარხში აღმოჩენილი ხუთი სანელსაცხებლე: 1) 1939 წ. 120-ე ქვისსამარხში (სავ. წ. № 3408, ცხ. № 53), 2) 1939 წ. 171-ე ქვისსამარხში (სავ. წ. № 3555, ცხ. № 66), 3) 1946 წ. 586-ე ქვისსამარხში (სავ. წ. № 6857, ცხ. № 95),

სურ. 13

სანელსაცხებლებს პირის კიდე შიგნით მცირედ ჩაკეცილი აქვთ, თვით პირი — ოდნავ გადაშლილი. ძალზე დაბალი ყელი ტანისაკენ გარდამავალ ნაწილში დავიწროვებულა. მოგვძო, მხრებდაქანებული და ვიწრო ტანი ქვემოთკენ თანდათანობით მსხვილდება და მრგვალი, გამოუყოფელი ძირით სრულდება. ორივეს ძირზე „ფხიანი“ ნაწიბური აქვს

სანელსაცხებლები მთელია, მინა ღია მწვანეა, მცირედ გამოფიტული.

№ 3415 სანელსაცხებლის სიმაღლე უდრის 11 სმ, პირის დიამეტრი — 1,7 სმ. ყელის სიმაღლე — 0,4 სმ, ტანის ვიწროვების ძირთან — 3,1 სმ-ია; მეორის სიმაღლე უდრის 5,2 სმ, პირის დიამეტრი — 1,5 სმ, ტანის დიამეტრი — 2,4 სმ.

XII ტიპი. ამ ტიპში გაერთიანებულია ოთხი პაწია ჭურჭელი. მოღვევებული სამთავროს სამაროვანზე: 1) 1940 წ. 403-ე

სანელსაცხებლეთა ზომა (სმ):

№№ რიგ.	სავ. წ.	სიმაღლე	პირის დიამეტრი	ყელის სიმაღლე	ტანის დიამეტ.	ძირის დიამეტ.
1	5585	—	—	—	1,9	0,9
2	3392	4,5	1,3	1	2,4	1
3	827	4,3	0,9	1,3	2,6	0,8
4	5915	—	1,3	1,5	2,4	—

ამ სანელსაცხებლებებს სქელი, ოდნავ გადაშლილი და შიგნით ჩაკეცილი პირი აქვთ. მოკლე ყელი უშუალოდ გადადის დამკდარსა და ძირისაკენ გაფართოებულ ტანში; ძირი ოდნავ შედრეკილია, კედლები — სქელი (0,3—0,3 სმ); შინა მდარე ხარისხისაა, ბუშტულებიანი, მწვანე ან მომწვანო-მოყვითალო. ამჟამად გამოფიტვისაგან ამღვრეული და აქა-იქ მუქი ყავისფერი ქერქით დაფარულია.

აქ ქვეტიპში შემავალ სანელსაცხებლეთა საშუალო სიმაღლე უდრის 5,4—5 სმ, პირის დიამეტრი—1,2—1,5 სმ, ყელის სიმაღლე 1,2—1,5, ყელის დიამეტრი—1 სმ, ტანის დიამეტრი — 4 სმ—4,3 სმ, ძირის დიამეტრი — 5,1 სმ (იხ. სურ. № 14).

სურ. 14

მეორე ქვეტიპი. აქ გაერთიანებული სამი სანელსაცხებლეთა აღმოჩენილია სამთავროს ორ სამარხში:

- 1) 1939 წ. მე-8 ქვისსამარხში (სავ. წ. № 3264, (ცხ. № 43);
- 2) იმავე წლის 86-ე ქვისსამარხში (სავ. წ. № 3293, 3294, ცხ. № 44).

ჭურჭელს პირი სქელი და გადაშლილი აქვს; ფართო და მოკლე ყელი უშუალოდ გადადის ვიწრო ტანში, რომელიც, ზემოაღწერილისაგან განსხვავებით, შეუუმჩნევლად ვიწროვდება და ბრტყელი ძირით სრულდება. ტანი ოთხმხრივ დაბრტყელებულია, კედლები — შედარებით სქელი (0,3—0,4 სმ), (იხ. სურ. № 15).

სურ. 15

მინის რავგარობით, ხარისხითა და ფერით ეს სანელსაცხებლებები ზედმიწევნით ემსგავსება პირველ ქვეტიპში შემავალ ჭურჭელს.

სამიდან ორი ტოლია. მათი სიმაღლე უდრის 6,5 სმ, პირის დიამეტრი — 2,5 სმ, — ყელის სიმაღლე — 1,5 სმ, ტანის დიამეტრი — 3 სმ, ძირის დიამეტრი — 1,5 სმ. მესამე სანელსაცხებლეთა პაწიაა, სიმაღლით სულ 3,4 სმ; მისი პირის დიამეტრი უდრის 1,7 სმ; ყელის სიმაღლე — 0,8 სმ, ტანის დიამეტრი — 1,7 სმ, ძირის დიამეტრი — 0,6 სმ. სხვაფერად ეს მესამე დანარჩენებისაგან არ გამოირჩევა.

XIV ტიპი. ამ ტიპში შედის ორი პაწია სანელსაცხებლეთა, რომლებიც მხოლოდ ტანის მოყვანილობით გამოირჩევა XIII ტიპისაგან. სანელსაცხებლებები აღმოჩენილია სამთავროს სამარხისაგან.

1939 წელს გათხრილ 120-ე (სავ. წ. № 3404, ცხ. № 53) და 1939 წელს გათხრილ 86-ე ქვისსამარხში (სავ. წ. № 3293, ცხ. № 44).

3. ნ. უზრელიძე

ორივე ჭურჭელს პირი სქელი და გადაშლილი აქვს. მოკლე ყელი უბ-
ალოდ გადადის მაღალსა და ცილინდრულ ტანში, ძირი მრგვალია (იხ. სურ. 16).

მომწვანო-მოყვითალო მინა თითქმის გამოუფიტავია. მისი სისქე
უდრის 0,2 სმ; ჭურჭლის სიმაღლე — 3,5 სმ, პირის დიამეტრი — 1,5 სმ, ყე-
ლის სიმაღლე — 0,6 სმ, ტანის დიამეტრი — 1,5 სმ, ძირის
დიამეტრი — 0,7 სმ.

სურ. 16

იმავე სამარხში აღმოჩნდა XIII ტიპის ორივე ქვეტიპის
სანელსაცხებლეები და შეიძლება ითქვას, რომ იგი ამ ტიპის
ვარიაციას წარმოადგენს.

XV ტიპი. ამ ტიპში მოქცეულ სანელსაცხებლეებს მრგვალი ტა-
ნი, დაბალი ყელი და მეტ-ნაკლებ გადაშლილი პირი აქვთ.
ამგვარი ჭურჭელი მოპოვებულია თხუთმეტ ქვისსამარხ-
ში. მაგრამ ისინი მინის რაგვარობით, ყელ-პირის მოყვანი-
ლობითა და ზომით გამოირჩევიან ერთიმეორისაგან და
სწორედ ამის მიხედვით გამოყოფთ ქვეტიპებს:

პირველ ქვეტიპში გაერთიანებულია სამი ჰაწია სანელსაცხებლე, მოპოვებუ-
ლი 1946 წელს სამთავროს სამაროვანზე ვათხრილ სამ სამარხში: 1) 559-ე
ქვისსამარხში (საინვ. № 6832, თან. ცხ. № 89), 2) 578-ე ქვისსამარხში
(სავ. წ. № 6832, ცხ. № 92), და 3) 556-ე ქვისსამარხში (სავ. წ. № 6792,
ცხ. № 87).

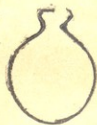
სანელსაცხებლეებს პირი გადაშლილი და მისი კიდე ოდნავ შემალბე-
ლი აქვთ. დაბალი და ვიწრო ყელი გადადის ბურთივით გამობერილ ტანში.
ძირის სიმრგვალის გამო სანელსაცხებლეები ვერ იდგმის:
კედლები თხელია (0,1 სმ). მინა ღია მწვანეა, მაგრამ მიწაში
დებისაგან გამოფიტულია და თეთრი ნალექით არის დაფა-
რული.

სანელსაცხებლეების სიმაღლე საშუალოდ უდრის 4—5 სმ;
პირის დიამეტრი — 1 სმ, ყელის სიმაღლე — 0,5 სმ, ტანის
დიამეტრი — 3 სმ (იხ. სურ. 17).

მეორე ქვეტიპი. აქ მოქცეულია ცამეტი ჭურჭელი, რომლე-
ბიც აღმოჩენილია თორმეტ სამარხში. ასეთებია. 1/24-ე
ქვისსამარხი (სავ. წ. № 3110, № 3111, ცხ. № 42), 2) მე-7
ქვისსამარხი (სავ. წ. № 402, ცხ. № 14), 3) 444-ე ქვისსამარ-
ხი (სავ. წ. № 5751, ცხ. № 82), 4) 163-ე ქვისსამარხი (სავ.
წ. № 3527, ცხ. № 62), 5) 164-ე ქვისსამარხი (სავ. წ. № 3533, ცხ. № 63),
6) 171-ე ქვისსამარხი (სავ. წ. № 3556, ცხ. № 51), 7) 303-ე ქვისსამარხი
(სავ. წ. 3904, ცხ. № 75), 8) 199-ე ქვისსამარხი (სავ. წ. № 3511, ცხ.
№ 69), 9) 591-ე ქვისსამარხი (სავ. წ. № 6869, ცხ. № 97), 10) 136-ე ქვის-
სამარხი (სავ. წ. № 3463, ცხ. № 60, 11) 168-ე ქვისსამარხი (სავ. წ.
№ 813, ცხ. № 32), 12) 265-ე ქვისსამარხი (სავ. წ. № 3798, ცხ. № 72).

ყველა ჭურჭელს პირი გადაშლილი და მცირედ შესქელებული აქვს. და-
ბალი და განიერი ყელი ძირისაკენ თანდათანობით ვიწროვდება და ტანისაგან
მკვეთრად გამოიყოფა; ძირი მრგვალი ან ოდნავ დაბრტყელებულია. ზოგ სა-
ნელსაცხებლეს ძირზე ფხიანი ნაწიბური აქვს.

იმავე ქვეტიპში გაერთიანებულია მრგვალტანიანი, ოღონდ უფრო ყელმა-
ღალი და პირსქელი სანელსაცხებლეებიც (იხ. სურ. 18). აღწერილი 13 სანელ-
საცხებლიდან 8 მთელია, დანარჩენი—დამტვრეული ან მხოლოდ ნაწილობრივ

სურ. 17

შეკოწიწებულ: კედლები სქელია (0,2—0,4 სმ). საყურადღებოა, როგორც სანელსაცხებლე ფერადი მინისაგანა ნაკეთები: ოთხი ლურჯი, დანარჩენი კი ღია მწვანეა. მინა გამოფიტულია.

სანელსაცხებლეების სიმაღლე უდრის 6—7 სმ, პირის დიამეტრი — 1,5 — 2 სმ, ტანის დიამეტრი — 4 — 5 სმ.

XVI ტიპი. ამ ტიპში შემავალ სანელსაცხებლეებს ორმხრივ შედრეკილი ტანი, ძაბრისებური ყელ-პირი და დაბრტყელებული ძირი აქვთ. სამთავროს სამაროვანზე ოთხი ამგვარი სანელსაცხებლეა აღმოჩენილი:

- 1) 1939 წ. 303-ე ქვისსამარხში (სავ. წ. № 3903, ცხ. № 75), 2) 1939 წ. 163-ე ქვისსამარხში (სავ. წ. № 3528, ცხ. № 62), 3) 1938 წ. მე-13 ქვისსამარხში (სავ. წ. № 425, ცხ. № 17), 4) 1946 წ. 579-ე ქვისსამარხში (სავ. წ. № 6843, ცხ. № 93).

სურ. 18

სანელსაცხებლეების პირი ოდნავ გადაშლილი, ხოლო მისი კიდე მკირედ შიგნაკეცილი და შესქელებულია. დაბალი ყელი თანდათანობით ვიწროვდება და უშუალოდ გადადის მსხლისებური მოყვანილობის ტანში, რომელიც ოთხმხრივ შედრეკილია. ძირი ბრტყელია (იხ. სურ. № 19).

ოთხი ჭურჭლიდან მთელი მხოლოდ ერთია (№ 3903), დანარჩენი დაღეწილია და ნაწილობრივ შეკოწიწებული. მინის სისქე 0,2 — 0,3 სმ-ს უდრის.

ჭურჭელი ფერადი მინისაგანაა გაკეთებული: ერთი იოდისფერია, ორი — ლურჯი და ერთი — ღია მწვანე. მინა გამოფიტულია.

სურ. 19

XVII ტიპი. ამ ტიპში გაერთიანებული ჭურჭელი მაღალყელიანი და მოგრძო-ოვალური მოყვანილობის, ორმხრივ შედრეკილი ტანის მქონე. სანელსაცხებლეებს პირის კიდე შესქელებული აქვთ. მაღალი და სწორი ყელი უშუალოდ გადადის მოგრძო-ოვალურ და ოთხივე მხრივ ღრმად შეზნეჭილ ტანში. ძირი მრგვალია (ისე რომ ეს ჭურჭელი ვერ დაიდგმოდა). ჭურჭელი თხელკედლიანია (0,1 — 0,2 სმ). ექვსივე დაღეწილი იყო და აღდგა მხოლოდ ორი. მინა თეთრია, მაგრამ ზოგს მოვარდისფრო-თეთრი ფერი გადაჰყარავს. ამჟამად ყველა გამოფიტულია. ამგვარი სანელსაცხებლეები სამთავროს სამაროვანზე გათხრილ ექვს სამარხშია აღმოჩენილი.

ზომა (სმ):

№№ რიგ.	სავ. წ. №№	სიმაღლე	პირის დიამეტ.	ყელის სიმაღლე	ტანის დიამეტ.	ძირის დიამეტ.
1	425	—	1,8	1,3	—	—
2	3528	6,8	1,6	1,2	2,3	2
3	3903	7,1	1,9	1,4	2,5	2
4	6843	—	1,5	1	2,3	—

- 1) 1939 წ. 265-ე ქვისსამარხი (სავ. წ. №№ 3798, 3799, ცხ. № 72), 2) 1940 წ. 490-ე ქვისსამარხი (სავ. წ. № 5865, ცხ. № 83), 3) 1946 წ. 577-ე ქვისსამარხი (სავ. წ. № 6828, ცხ. № 91), 4) 1940 წ. 525-ე ქვისსამარხი (სავ. წ. № 35

№ 5927, ცხ. № 85), 5) 1948 წ. 701-ე ქვისსამარხი (სავ. წ. № 8469, ცხ. № 102), 6) 1939 წ. 101-ე ქვისსამარხი (სავ. წ. № 585, სავ. წ. № 3398, ცხ. № 7) (იხ. სურ. № 20).

ზომა (სმ):

№№ რიგ.	სავ./წ №№	სიმაღლე	პირის დიამეტ.	ყელის სიმაღლე	ტანის დიამეტ.	ძირის დიამეტ.
1	3798	—	1,2	6,1	2,3	—
2	3799	—	1	5,9	1,9	—
3	5865	15	1,2	6,4	2,1	1,5
4	6828	—	1,4	5,9	2,4	—
5	5927	12,8	1,2	0,2	2,5	0,9
6	8469	13,4	1,2	6,6	2,3	—
7	3398	—	1,9	5	2,1	—

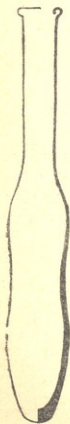
XVIII ტიპი. წარმოდგენილია ერთი სანელსაცხებლით, რომელიც აღმოჩნდა სამთავროს სამაროვანზე გათხრილ 246-ე ქვისსამარხში (სავ. წ. № 3763). ჭურჭელს პირი სქელი აქვს, პირის კიდე — შიგნით ჩაკეცილი. მოკლე და

განიერი ყელი უშუალოდ გადადის „ორმუცლიან“ ტანში, რომელიც ბოლოვდება ბრტყელი და შეზნეპილი ძირით. ჭურჭელი ყურთანა და ყურის ერთი ბოლო შვერილით „ზედა მუცელს“ ეკვრის, მეორე გამსხვილებული ბოლოთი კი „ქვედა მუცელს“.

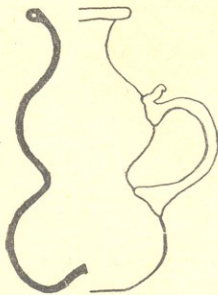
სანელსაცხებელ ნაკეთებია მწვანე მინისაგან, რომელიც მცირედ გამოფიტულია. ჭურჭლის სიმაღლე უდრის 10 სმ, პირის დიამ. — 3,4 სმ, ზედა და ქვედა „მუცლის“ დიამეტრი — 5,5 სმ, ძირისა — 3 სმ (იხ. სურ. № 22).

XIX ტიპი. ამ ტიპში გაერთიანებულ სანელსაცხებლებს ტანი კვერცხისებურად მოყვანილი აქვთ. სამთავროს სამაროვანზე გათხრილ IV საუკუნის სამარხებში ამგვარი ჭურჭელი აღმოჩენილია ხუთგან.

1) 1938 წ. 164-ე ქვისსამარხში (ს. წ. № 800, ცხ. № 31), 2)

სურ. 20

სურ. 21

3) 1948 წ. 701-ე ქვისსამარხი (ს. წ. № 8468, ცხ. № 102), 4) 1939 წ. 113-ე ქვისსამარხი (ს. წ. № 3370, ცხ. № 9), 5) 1939 წ. 101-ე ქვისსამარხი (ს. წ. № 3339, ცხ. 7).

№ 800 ყელ-პირის მოყვანილობითა და ფერით გამოირჩევა ამავე ტიპში შემავალ სანელსაცხებლეთაგან. მას პირი მოკვეთილი და ოდნავ გადაშლილი აქვს; მოკლე ყელი ძირისაკენ უვიწროვდება და გადადის კვერცხისებურ (წვეთისებური) მოყვანილობის ტანში, რომელიც მრგვალი და მასიური ძირით სრულდება. ჭურჭელი სქელკედლიანია (0,3 — 0,4 სმ). მინა ძლიერ გამოფიტულია.

სანელსაცხებლის სიმაღლე უდრის 5 სმ, პირის დიამეტრი—1,5 სმ. ყელის სიმაღლე—0,7 სმ, ტანის დიამეტრი—2,7 სმ (იხ. სურ. № 22).

დანარჩენ ოთხ სამარხში მოპოვებულ სანელსაცხებლებს პირის კიდე, ზემოაღწერილისაგან განსხვავებით, მცირედ შესქელებული და ოდნავ გადაშლილი აქვთ. მომადლო ყელი ძირისაკენ უვიწროვდებათ. კვერცხისებური ტანი ძირისაკენ თანდათანობით გამსხვილებული და მომრგვალებულია.

ოთხიდან სამი მთელია, ერთი — დამტვრეულია და ნაწილობრივ შეკოწიწებული. ჭურჭლის ძირი და პირი სქელია (0,3 სმ), ტანი თხელკედლიანი (0,1—0,2 სმ), მინა ღია მწვანე, გამოფიტული.

ჭურჭლის სიმაღლე უდრის 6 სმ, პირის დიამეტრი—2,2 სმ, ყელის სიმაღლე — 1,7 სმ, ტანის დიამეტრი — 2,5 სმ.

აქვე უნდა ითქვას, რომ ზემოაღწერილი ჭურჭელი მიეკუთვნება სამთავროს სამაროვანზე მოპოვებულ იმ სანელსაცხებლეთა მცირერიცხოვან ჯგუფს, რომლებიც შემდეგ საუკუნეებში მრავლდება და ერთ-ერთ წამყვან ტიპად იქცევა. არსებითი განსხვავება IV — V და VI — VIII სს. ამგვარ ჭურჭელს შორის მხოლოდ მინის ხარისხში და ფერში გამოიხატება.

XX ტიპი წარმოდგენილია აგრეთვე ერთი სანელსაცხებით, რომელიც აღმოჩნდა სამთავროს სამაროვანზე 1938 წელს გათხრილ 121-ე ქვისსამარხში (ს. წ. № 693, ცხ. № 23).

ჭურჭელს პირი სქელი და მოკვეთილი აქვს. მაღალი ყელი ტანის გარდამავალ ნაწილში დავიწროვებულია, მოგრძო-ოვალური; წვეთისებური მოყვანილობის ტანი მომრგვალებული ძირით ბოლოვდება. მინა ღია მწვანეა, გამოფიტული. ჭურჭლის სიმაღლე უდრის 7,5 სმ, პირის დიამეტრი — 1,6 სმ, ტანის დიამეტრი — 1,6 სმ (იხ. სურ. № 23).

საყურადღებოა, რომ ეს ჭურჭელი მსგავსია სამთავროს სამხრეთ უბანზე 1940 წელს გათხრილ, 252-ე კრამიტსამარხში აღმოჩენილი სანელსაცხებლისა, ოღონდ ეს უკანასკნელი პატარაა (სიმაღლე უდრის 5,3 სმ) და ძირბრტყელი.

სურ. 23

უნდა ითქვას, რომ ამგვარი სანელსაცხებლები თითო-ოროლა გვხვდება I — III სს. და IV — V სს. სამარხებში, მაგრამ იგი დამახასიათებელი და ტიპურია VI — VIII სს. სამარხებში ჩატანებული მინის ჭურჭლისათვის.

XXI ტიპი. აქ შედის მხოლოდ ერთი პატარა, ტანშებორკილი ჭურჭელი (საინვ. № 3302), აღმოჩენილი 1938 წელს სამთავროს სამაროვანზე გათხრილ 88-ე ქვისსამარხში (იხ. ცხ. № 45).

სანელსაცხებლეს პირი მოკვეთილი აქვს. დაბალი ყელი გადადის თანაზომიერად გამობერილ შესორკილ ტანში. ჭურჭელს ძირი მცირედ

სურ. 22

დაბრტყელებული აქვს (იხ. სურ. 24). მინა ღია მწვანეა, (სურ. № 25) ფიტული. მისი სისქე უდრის 0,4 სმ; სანელსაცხებლის სიმაღლე — 1,4 სმ; ყელისა — 1,4 სმ; პირის დიამეტრი — 0,8 სმ, ტანისა — 2,8 სმ, ძირის დიამეტრი — 1,2 სმ.

ხაზგასანმელია, რომ ეს სანელსაცხებლე მსგავსია 1940 წელს არამაზისხევის ერისთავთა განსასვენებლის მე-7 აკლდამაში აღმოჩენილი ოქროს გულსაკიდის ოქროსვე პატარა სანელსაცხებლე ჭურჭლისა. ამ უკანასკნელს პირი მოკვეთილი, მრგვალი და საკმაოდ სქელკედლიანი აქვს, ყელი—სწორი და სადა; თანაზომიერად სფერული ტანი მრგვალი ძირით ბოლოვდება და სიმეტრიულად შემოსილია წითელი, კონუსური მოყვანილობის ეკლისებრი თვლებით⁸⁹. როგორც ვხედავთ, იგი მოყვანილობით ძალიან უახლოვდება სამთავროულს და არსებითად განსხვავდება მისგან მხოლოდ ძვირფასი მასალით (ერისთავის ოჯახის ქალს ეკუთვნოდა). არამაზისხევის მე-7 აკლდამა, მასში აღმოჩენილი ნივთებისა და მონეტების მიხედვით ახ. წ. II საუკუნის ბოლოთი თარიღდება⁹⁰, ასე რომ ასაკით წინ უსწრებს სამთავროს 88-ე ქვისსამარხში აღმოჩენილ ჭურჭელს, რომელიც, ჩვენი აზრით, IV-და უფრო კი V ს. მიეკუთვნება.

სურ. 24

ზემოაღწერილი მინის ჭურჭელი ეკუთვნის IV — V საუკუნეთა იმ მცირერიცხოვან სანელსაცხებლეთა ჯგუფს; რომელიც შემდგომ საუკუნეებში ღიად ვრცელდება და ერთ-ერთ წამყვან ტიპად იქცევა.

XII ტიპი. ამ ტიპში გაერთიანებული სანელსაცხებლეები ყველა ყელმადალი, პირშესქელებული, ტანგამობერილი და ძირბრტყელია. მათ „კოლბისებურ“ სანელსაცხებლეებს ვუწოდებთ. ამგვარი ჭურჭელი აღმოჩენილია 24 ცალი სამთავროს (IV—V საუკუნეთა) შემდეგ 18 სამარხში:

- 1) 1938 წ. მე-9 ქვისსამარხი (ს. წ. № 420—21, ცხ. № 16),
- 2) „ მე-12 ქვისსამარხი (ს. წ. 424, ცხ. № 18),
- 3) „ 146-ე ქვისსამარხი (ს. წ. № 768, ცხ. № 24),
- 4) „ 155-ე ქვისსამარხი (ს. წ. № 788, ცხ. № 29),
- 5) „ 168-ე ქვისსამარხი (ს. წ. №№ 814, 818, ცხ. № 32),
- 6) 1939 წ; 25-ე ქვისსამარხი (ს. წ. № 3118, ცხ. № 6),
- 7) „ 99-ე ქვისსამარხი (ს. წ. № 3333, ცხ. № 49),
- 8) „ 104-ე ქვისსამარხი (ს. წ. № 3358, ცხ. № 50),
- 9) „ 111-ე ქვისსამარხი (ს. წ. № 3366, ცხ. № 8),
- 10) „ 141-ე ქვისსამარხი (ს. წ. № 3478, ცხ. № 61),
- 11) „ 164-ე ქვისსამარხი (ს. წ. № 3232, ცხ. № 63),
- 12) „ 198-ე ქვისსამარხი (ს. წ. №№ 3606, 3607, ცხ. № 76),
- 13) „ 304-ე ქვისსამარხი (ს. წ. № 3937),
- 14) „ 561-ე ქვისსამარხი (ს. წ. № 6774, ცხ. № 90),
- 15) 1946 წ; 600-ე ქვისსამარხი (ს. წ. № 6882, ცხ. № 99),
- 16) „ 579-ე ქვისსამარხი (ს. წ. № 6839, ცხ. № 93),
- 17) „ 582-ე ქვისსამარხი (ს. წ. № 6853, ცხ. № 94),
- 18) „ 523-ე ქვისსამარხი (ს. წ. № 6872 — 73, ცხ. № 96).

⁸⁹ მცხეთა, I, ტაბ. IX.

⁹⁰ იქვე, გვ. 97.

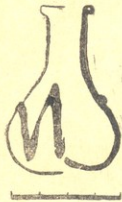
ქურჭლის ყელი მაღალია (სრული სიმაღლის თითქმის ნახევარს უდრის) და მისი სიღრმე თანდათანობით ფართოვდება და უშუალოდ გადადის მეტ-ნაკლებად გამოზერულ ტანში. ძირი დაბრტყელებული ან ოდნავ შეზნე-ქილია.

ხაზი უნდა გაეკვას იმ გარემოებას რომ ზემოაღწერილი სანელსაცხებლები მეტწილად ფერადი მინისაგან არის გამოზერული. გვხვდება მოყვითალო-მწვანე, ღია „მღვრიე“, ლურჯი და იოდისფერი. არის გამჭვირვალე თეთრიც. ქურჭლის კედლის სისქე უდრის 0,1 — 0,2 სმ, საშუალო სიმაღლე — 5,6 სმ, პირის სისქე — 0,3 სმ, პირის დიამეტრი 1,4—1,3 სმ, ყელის სიმაღლე — 2, — 2,5 სმ, ტანის დიამეტრი—2—2,2 სმ, ძირის დიამეტრი — 1,3 — 1,8 სმ (იხ. სურ. 25).

სურ. 25

„კოლბისებურთა“ ვარიანტს წარმოადგენს მინის ძაფებით შემკული სანელსაცხებლები. ამათგან ერთი წყება ლურჯი მინის ძაფითაა შემკული. ასეთია სამთავროს სამაროვანზე გათხრილ ხუთ სამარხში აღმოჩენილი ექვსი ქურჭელი (იხ. სურ. 26).

სურ. 26

- 1) 1946 წ. 561-ე ქვისსამარხი, (ს. წ. № 677, ცხ. № 90),
- 2) 1939 წ. 129-ე ქვისსამარხი, (ს. წ. №№ 459, 3440, ცხ. № 57),
- 3) 1939 წ. 243-ე ორმოსამარხი, (ს. ს. № 3756, ცხ. № 59),
- 4) 1939 წ. 134-ე ქვისსამარხი (ს. წ. № 3459, ცხ. № 11),
- 5) 1939 წ. 319-ე ორმოსამარხი (ს. წ. № 3960, ცხ. № 12).

ზედმიწევნით მსგავსი სანელსაცხებლე აღმოჩენილია 1944 წ. არამაზისხევის 57-ე ადრეულ შუა საუკუნეთა ქვისსამარხში (სავ. წ. № 799)⁹¹.

ამ სანელსაცხებლებს პირი სქელი აქვთ, პირის კიდე — შიგნით ჩაკეცილი და მეტ-ნაკლებად ვადაშლილი. პირის ღრუ—მრგვალი და ფართო (ყელს შიგნით, ტანის გარდაშვალ ნაწილში ვიწროხვრელიანი ტიხარია). ზომიერი სიმაღლის ყელი ქვემოთკენ შეუმჩნეველად ფართოვდება და უშუალოდ გადადის გამოზერულ ტანში, რომელიც ბრტყელი ან შედრეკილი ძირით ბოლოვდება. ამ ქვეტიანში შემავალ ქურჭელს განსხვავებულ იერს ანიჭებს საკმაოდ მსხვილი და არათანაბარი სისქის მქონე მინის ძაფი, რომელიც სანელსაცხებლებს ყელის ძირთან ფსკერამდე უწყვეტ, ტეხილ ხაზად აკრავს გარშემო.

არამაზისხევის სანელსაცხებლის გარდა უკლებლივ ყველა ქურჭელი დამტვრეულია და მხოლოდ ნაწილობრივაა აღდგენილი.

სანელსაცხებლები თხელკედლიანია (0,1—0,3 სმ), მათი სიმაღლე აღწევს 5,5 სმ-ს, პირის დიამეტრი — 1,9 სმ-ია, ყელის სიმაღლე — 1,7 სმ, ტანის დიამეტრი — 4,1 სმ.

სანელსაცხებლები გამოზერულია ღია მწვანე მინისაგან, რომელიც ამჟამად გამოთიტულია.

⁹¹ ნ. უ გ რ ვ ლ ი ძ ე, არამაზისხევის გვიანდელი სამარხები, (ხელნაწერი ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტ. არქ. და ეთნოგ. ინსტ. არქივში).

ამ ტიპის სხვა ვარიანტს წარმოადგენს მცხეთის ნავთსადენთან (სანელაძე) ანუ მარტაზის ხევი) შემთხვევით აღმოჩენილ სამარხში ნაპოვნი ორბრტყიანი ცხებლე⁹². ორივე ერთნაირია: პირგადაშლილია და პირის კიდე მცირედ აქვთ შიგ-

სურ. 27

ნით ჩაეცილი, დაბალი ყელი უშუალოდ გადადის ძირისაკენ გამობერილ ტანში და შედრეკილი ძირით ბოლოვდება. მათაც, ისევე როგორც ზემოაღწერილს ყელის შიგნით ვაკეთებული აქვთ ვიწროხვრელიანი ტიხარი (იხ. სურ. 27). ამათგან ერთი ჭურჭელი შედარებით მაღალია (5,6 სმ) და ყელიც მომაღლო აქვს, მეორე კი ყელდაბალი და ვანიერია. ამ უკანასკნელის სიმაღლე უდრის 4,3 სმ-ს. ორივე ჭურჭელი მინის ძაფითაა შეკობილი, ოღონდ ერთს გარშემოუყვება ლურჯი ძაფი, მეორეს—ღია მწვანე. თვით სანელსაცხებლეები მომწვანო მინისაგანაა ნაკეთები.

IV—V სს. მინის ბურჯლის ზოგადი დახასიათება და დათარიღება

ზემოაღწერილი, IV—V საუკუნეთა სამარხებიდან მომდინარე, მინის ჭურჭლის მთავარი თავისებურება არის ფორმათა მრავალფეროვნება. მაგრამ დანიშნულების მხრივ ამ ჭურჭლის უმრავლესობა, როგორც ითქვა, დასაკრძალავ რიტუალთან დაკავშირებული ჭურჭლით, სანელსაცხებლეებით არის წარმოდგენილი.

IV საუკუნის პირველ ნახევარში ქართლის გაქრისტიანებას მოჰყვა თვალნათლივი ცვლილება დაკრძალვის წესში, რომელიც, როგორც ცნობილია, ყოველთვის მჭიდროდ უკავშირდება რელიგიურ ფაქტორს. ცხადია, ასეთ ცვლილებას თან სდევს აგრეთვე ცვლილება სამარხეულ ინვენტარში: ახალი რელიგიური წარმოდგენის შესაბამისად, მასში თითქმის მთლიანად ქრება წმინდა საოჯახო, ე. წ. ყოფილი დანიშნულების ნივთები, როგორიცაა, მაგალითად, ლითონის ჭურჭელი, ხელსაბანი ტაშტები, კოვზები, თიხის და მინის დიდრონი ჭურჭელი და სხვ. ეს უკანასკნელები IV—V საუკუნეთა სამარხებში მხოლოდ იშვიათ გამოჩაჩისს წარმოადგენს. ამის მაგალითია ჩვენ მიერ I ტიპად გამოყოფილი დიდი ჭურჭელი, რომელიც სადღეისოდ ქართლის IV—V საუკუნეთა სამარხეულ ინვენტარში მხოლოდ ერთი ცალია, და ამ ქრონოლოგიურ ჯგუფში გადმონაშთის შთაბეჭდილებას ტოვებს, ხოლო მომდევნო VI—VIII საუკუნეების სამარხებში უკვე სასვებით ქრება.

I ტიპში გამოყოფილი ჭურჭელი მოყვანილობით, ფერიტა და მინის ხარისხით გამოირჩევა ამავე დანიშნულების მქონე II—III საუკუნეთა სამარხებიდან მომდინარე, საკმაოდ მრავალრიცხოვანი მოციხფრო მინის პრიზმული და ცილინდრული ტანის მქონე ჭურჭლისაგან. იგი, როგორც ითქვა, თანამედროვე „გრაფინის“ მოყვანილობისაა და ნაკეთებია მოყვითალო-მომწვანო მინისაგან:

⁹² ეს ჭურჭელი დაწერილობით აქვს განხილული ლ. ს ა გ ი ნ ა შ ვ ი ლ ს: „გვიანანტიკური ხანის ნივთები მარტაზიდან“ (ხელნაწერი, ს. ჯანაშიას სახ. სახელმწიფო მუზეუმის არქივში; კოლექცია 15—51, 6—11).

საყურადღებოა, რომ ზედმიწევნით მსგავსი მინისაგან არის დამზადებული კერამიკული რეთვე IV—V სს. არაერთი, სხვადასხვა ფორმის ჭურჭელი და, კერძოდ, თანმშლემი XIII და XIV ტიპის სანელსაცხებლებები.

მეორე ჯგუფში გაერთიანებული სასმისები ქართლის IV—V საუკუნეების სამაროვნებში სადღესიოდ სულ სამი ცალია აღმოჩენილი, ყველა სამთავროში.

უნდა ითქვას, რომ საერთოდ ჭურჭლის ხნოვანებას ცალკე კი განვიხილოთ, მაგრამ, როდესაც თანმშლემი ნივთები დათარიღებისათვის საიმედო საყრდენს არ იძლევა, მაშინ, გამონაკლისის სახით, ასაკის დადგენისათვის ანალოგიებს ვიშველიებთ. ასე მაგალითად, II ტიპში შემავალი, კონუსური მოყვანილობის სასმისთან ერთად 230-ე ქვისსამარხში აღმოჩენილი იყო ბრინჯაოს წვრილი მავთულის პაწია, სადა სამაჭური (ტაბ. I, 1), რომლის მოყვანილობაშიც არაფერი სპეციფიკური არ არის და ამდენად იგი დათარიღებისათვის არ გამოგვადგება.

კონუსური ტანის მქონე ჭურჭელი ზედმიწევნით მსგავსია ი. გქელიშვილის მიერ წებულდაში გათხრილ მე-5 სამარხში ნაპოვნი ჭიქისა, რომელსაც, თანმშლემი ნივთების მიხედვით, გამთხრელი III საუკუნის დამლევით და IV საუკუნის პირველი ნახევრით ათარიღებს⁹³. ხაზგასასმელია, რომ ანალოგიური სასმისები ათეულობით არის აღმოჩენილი ბიჭვინტის ნაქალაქარის თხრისას, თან სწორედ იმ ფენაში, რომელიც კერამიკისა და სხვ. ნივთების მიხედვით, სარწმუნოდ თარიღდება IV—V საუკუნეებით⁹⁴.

საყურადღებოა აგრეთვე, რომ ასეთი ჭურჭელი ნაპოვნია ქერჩში 1904 წ. გათხრილ 154-ე აკლდამაშიც. ეს უკანასკნელი თარიღდება შიგ აღმოჩენილი ნივთებით. ამათში გამოირჩევა: ოქროს ფურცლოვანი გვირგვინი, რომელზედაც აღბეჭდილია კეისარ გორდიანეს (ახ. წ. 238—244 წწ.) პორტრეტი, ოქროს დიადემა, რომელზედაც კეისარ ვალენტინიანეს (364—375 წწ.) გამოხატულება და ვერცხლის ლანგარი, რომელშიც კონსტანტინუსის (323—361 წწ.) ბიუსტია და ზედ კი ლათინური წარწერა, 344 წლისა⁹⁵. ქერჩის ასე საიმედოდ დათარიღებული სამარხი, სადაც სამთავროს ჭიქის ზედმიწევნით მსგავსი ჭიქა არის აღმოჩენილი, უფლებას გვაძლევს იმავე დროს—სახელდობრ, IV საუკუნის ბოლოს—მიჯავუთენით სამთავროს 230-ე ქვისსამარხში აღმოჩენილი სასმისი. ამ თარიღს მხარს უჭერს სხვა ანალოგიებიც, მაგ. უკრაინაში აღმოჩენილი სასმისები⁹⁶ და აღმოსავლეთ ევროპისა და ხმელთაშუა ზღვის სანაპიროზე (რომაულ

⁹³ ი. გ ქ ე ლ ი შ ვ ი ლ ი, თიხის ჭურჭელში დაკრძალული კრემაციული ნაშთები აფხაზეთში (1945 წ. ექსპედიციის ანგარიში), „საქ. სსრ მეცნ. აკად. შიგაზღვა“, ტ. VIII, 1947, გვ. 81-95.

⁹⁴ ბიჭვინტის არქეოლოგიური ექსპედიციის საე. დაგ; ა. აფაქიძის, ო. ლორთქიფანიძის, რ. ფუთურაძის და რ. რამიშვილის საველე ანგარიშები, 1951—65 წწ. (საქ. მეცნ. აკად. ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტ. არქ. და ეთნ. ინსტიტუტის არქივში).

⁹⁵ В. Ш к о р п и л., Отчет о раскопках г. Керчи, ИАК за 1904 г., вып. 25, СПб, 1907, стр. 41.

⁹⁶ Э. С и м о н о в и ч., Погребения V—VI веков нашей эры у с. Данилова Балка, КСИИМК, 1952, стр. 67. მისივე, Стеклянная посуда середины I тысячелетия нашей эры с нижнего Днепра, КСИИМК, вып. 69, 1957, стр. 22 и сл.

ეგვიპტეში, გალიაში, გერმანიაში, ბოჰემიაში, პანონიაში და სხვ.) მოპოვებული ისეთივე ჭურჭლები⁹⁷.

ჩვენ მიერ მესამე ტიპში შეტანილი, მომწვანო მინის ხალხებიანი სასმისის (თუ ლამპარის?) გარდა, 142-ე ქვისსამარხში აღმოჩენილია მხოლოდ თიხის ჭრები (ტაბ. I, 2), რომელიც დაბალკედლიანია, მოყვანილობით ლამბაქის მსგავსი, ტუჩგადმოწეული და მსხვილმარცვლოვანი თიხისაგან არის რუხად გამომწვარი (პირის დიამ. 13,5 სმ, სიმაღლე—2,5 სმ).

ეს ერთადერთი თანმხლები ნივთი მინის სასმისის დასათარიღებლად არ გამოდგება, რადგან ამგვარი ჭრები ეტყობა საერთოდ დიდ ხანს არსებულა. მიგალითად, ანალოგიური ოლონდ პატარა ჭრები (პ. დიამ. — 8 სმ.) აღმოჩენილია მეცხეთის სადგურის აკლდამაში, რომელიც ახ. წ. I საუკუნით თარიღდება⁹⁸.

ამრიგად, სასმისი ისევე როგორც შემოხსენებული კონუსური მოყვანილობის ჭიქა, ანალოგიების მიხედვით უნდა დაეთარიღოს. ამათ შორის, უწინარეს ყოვლისა, აღსანიშნავია ბიჰვინტის ნაქალაქარში ათეულობით აღმოჩენილი მსგავსი ჭურჭლის ნატეხები, რომლებიც მომდინარეობს სწორედ ისეთი ფენებიდან, IV საუკუნით რომ თარიღდება⁹⁹.

ანალოგიური სასმისი აღმოჩენილია ქერჩის შემოხსენებულ 154-ე აკლდამაში, სადაც იგი თან ახლავს კონუსურ ჭურჭელს, რაც, ბუნებრივია, მათ ერთდროულობას მოასწავებს და, ამასთანავე, სამთავროში მოპოვებულ ამ ორი ტიპის თანადროულობაც გვაფიქრებინებს.

ხაზგასასმელია, რომ IV საუკუნის მინის ჭურჭელში ერთ-ერთ საყურადღებო ჯგუფს სწორედ ხალიანი ჭურჭელი წარმოადგენს. იგი სხვადასხვა მოყვანილობისაა: ფინჯნისებური, კონუსურ ტანიანი, პირგადმოხილი და ძირგამოყოფილი, ღრმა ჯამის მოყვანილობისა და სხვ.—უკლებლივ ყველა შემკულია ლურჯი ან მწვანე მინის ხალებით. ხალები სხვადასხვა ზომისაა და სხვადასხვანაირად განლაგებული. ჭურჭელიც სხვადასხვა ფერის თეთრი, მომწვანო-მოყვითალო, და მუქი მწვანე მინისაგანაა ნაკეთები. ამ ტიპის ჭურჭლის გავრცელების არე საკმაოდ დიდია: ტამანი, ყირიმი უკრაინა, აღმოსავლეთი და ცენტრალური ევროპა, ხმელთაშუა ზღვის სანაპირო¹⁰⁰.

⁹⁷ M. Parducz, Archeologische Beiträge zur Geschichte der Hunenzeit in Ungarn. „Acta archeologica Academiae Scientiarum Hungaricae“, Budapest, 1959, S. 365; Abb. 5; H. Eggers, Das römische Import im freien Germanien, B. I—II, Hamburg, 1951; K. Mayewski, Importy rzymskie w Polsce, Warszawa, 1960, t. XXVIII; J. Isings, Roman Glass from dated Finds, Groningen-Djakarta, 1957; D. Harden, Roman Glass, 1936, t. V, pp. 156—158; C. Edgar, Graeco-Egyptian Glass, Catalogue gen. des antiquités du Musée de Caré, Caire, 1905, t. III; H. Preidel, Die germanische Kulturen in Böhmen und ihre Träger, Kasset-Wilhelmschöne, 1930, p. 196.

⁹⁸ გ. ლომთათიძე, ირ. ციციშვილი, ახალაღმოჩენილი აკლდამა მეცხეთაში, საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის მოამბე, ტ. XII, 1951, № 10, გვ. 641—648.

⁹⁹ რ. რამიშვილი, არქეოლოგიური გათხრები ბიჰვინტაში; ით. ლამბაშვიდი, ბიჰვინტის VII თხრილში 1956—57 წლებში ჩატარებული არქეოლოგიური სამუშაოების წინასწარი ანგარიში; ი. ლორთქიფანიძე, ინკიტის ტბის მიდამოებში ჩატარებული სადაზვერვო არქეოლოგიური მუშაობის წინასწარი ანგარიში. „მასალები საქართველოს და კავკასიის არქეოლოგიისათვის“, ტ. III, 1963, გვ. 69—107. ა. აფაქიძე, რ. ფუთურაძე, ი. ლორთქიფანიძე, არქეოლოგიური გათხრები ბიჰვინტაში 1963 წელს, „სამეცნიერო სესია, მიძღვნილი 1963 წლის საველ-არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგებისადმი“, 1964, გვ. 10—13.

¹⁰⁰ G. R. Davidson, A mediaeval Glass Factory at Corynth American Journal of Archeology, 1940, XVII, № 3; M. Parducz, დასახ. ნაშრ.: B. Filarska, Szkło starożytne, Warszawa, MCMLJJ, t. XV, p. 103; Intercisa, II, Geschichte der Stadt in

ზემოხსენებულ ჭურჭელს ზოგიერთი ავტორი III — IV ს. და ზოგიც IV — V სს.-ით ათარიღებს. ჩვენი აზრით, ამ ჭურჭლის უმრავლესობა IV საუკუნეს უნდა ეკუთვნოდეს, მაგრამ არ გამოირიცხება, რომ ზოგიერთი ჭგუფი V საუკუნის დასაწყისშიც გადმოდის.

ჩვენ მიერ მეოთხე ტიპად გამოყოფილი ფიალისა თუ „პატერას“ აღწერილობის დროს ითქვა, რომ ეს ჭურჭელი განსაკუთრებით საყურადღებოა ფარშავანგის და ხის გამოხატულებით, ბერძნული წარწერითა და დამუშავების თავისებური ტექნიკით¹⁰¹. სასმისზე გამოხატული კომპოზიცია სიმბოლური მნიშვნელობისაა. ფარშავანგი—წარმართული დროიდან უკვდავების, ხოლო ხე—ძველთაგანვე აღორძინების სიმბოლო იყო¹⁰².

ადრეკრისტიანული ხანის ძეგლებზე ფარშავანგის გამოხატულება ხშირია და მას თითქმის ისეთსავე სიმბოლურ მნიშვნელობას ანიჭებენ, როგორც წარმართობის დროს. სახელდობრ, იგი უკვდავების, აღდგომისა და გაზაფხულის სიმბოლოა ადრინდელ ქრისტიანობაში¹⁰³.

საყურადღებოა, რომ დ. აინალოვი რამდენადმე განსხვავებულ მნიშვნელობას ანიჭებს ქერჩში, მოთრიდატეს მთაზე ნაპოვნ თიხის ჯამზე გამოხატულ ფარშავანგს, რომელიც ყურძნის მტევანს კენკავს. მისი აზრით, აქ იგულისხმებიან მორწმუნენი, რომელნიც ქრისტეს ჭეშმარიტ მოძღვრებას ეზიარებიან და ამას შეესატყვისება ჯამის წარწერის შინაარსიც—„ღმერთი ჩემი მწყალობელია“¹⁰⁴.

როგორც ითქვა, ჩვენი ფიალას გარედან პირს ირგვლივ შემოუყვება ბერძნული წარწერა. „ΠΙΕ ΖΗΧΗC“, ე. ი. — „შესვი, იცოცხლე“. წარწერა ამოკითხულია თ. ყაუხჩიშვილის მიერ¹⁰⁵. საყურადღებოა, რომ ასეთივე წარწერაა ქერჩში აღმოჩენილ ფიალაზე, რომელიც დ. აინალოვს აქვს გამოცემული¹⁰⁶. აინალოვის აზრით, ეს ორი სიტყვა ΠΙΕ ΖΗΧΗC წარმოადგენს შემოკლებას უფრო ვრცელი ფორმულისა „ΠΙΕ ΖΗΧΗC ΕΝ ΑΓΑΘΟΙC“, რაც ნიშნავს: „შესვი მომავალ სიცოცხლეში“ ან „შესვი ეკვარისტიანოში, მომავალ სიცოცხლეში“. ვ. ლატიშევს კი ეს მოკლე ფორმულა ესმის, როგორც ასინტაქსური გამოთქმა „შესვი, იცოცხლებ“¹⁰⁷. ვ. ლატიშევი ქერჩის ფიალას IV საუკუნით ათარიღებს. თ. ყაუხჩიშვილი იმავე დროს მიაკუთვნებს სამთავროს თაას.

სამთავროლის მსგავსი მოყვანილობის ფიალის ნატეხი აღმოჩენილია ბიჭვინტის ნაქალაქარში. მასზედაც ფრინველია გამოხატული, ხოლო პირს ირგვლივ შემოუყვება იმავე შინაარსის ბერძნული წარწერა (ოღონდ, რამდენიმე ასო-ლაა გადარჩენილი).

der Römerzeit, Budapest, 1957, t. XXXII C39.; W. Smith, Glass from the Ancient World, New-York, 1957, p. 152, № 304; R. Schmidt, Das Glas, Berlin, 1912; A. Kisa, Das Glas in Altertume, Leipzig, 1908.

¹⁰¹ ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე, ფარშავანგის გამოსახულებით შემკული მინის ჭურჭელი სამთავროდან, „მომოხილველი“, ტ. II, 1957, გვ. 301—314.

¹⁰² А. Уваров, Христианская символика, Москва, 1908, გვ. 199—206; გ. ჩ უ ბ ი ნ ა შ ვ ი ლ ი, ქართული ხელოვნების ისტორია, ტ. I, თბ., 1936, გვ. 42; ლ. მ უ ს ხ ე ლ ი შ ვ ი ლ ი, არქეოლოგიური ექსკურსიები, თბ., 1941, გვ. 19; შ. ა მ ი რ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი, ქართული ხელოვნების ისტორია, ტ. I, თბ., 1944, გვ. 33.

¹⁰³ А. Уваров, დას. ნაშრ.

¹⁰⁴ Д. Айналов, Три древнехристианских сосуда из Керчи, Зап. Имп. Рус. Арх. Общ., т. V, 1891, გვ. 213.

¹⁰⁵ თ. ყ ა უ ხ ჩ ი შ ვ ი ლ ი, ბერძნული წარწერები საქართველოში, თბ., 1951, გვ. 267.

¹⁰⁶ Д. Айналов, დასახ. ნაშრ., გვ. 213.

¹⁰⁷ В. Латышев, Сборник греческих надписей христианских времен из Южной России, СПб, 1898, § 114, гл. XII, გვ. 119—200.

IV საუკუნეში ცნობილია არაერთი მსგავსი მოყვანილობის ფილა, რომლებშიც ზედაც ბიბლიური სცენები და ქრისტიანული სიმბოლოებია გამოხატული. იქნებოდა თეზა, მაგალითად, ლ. მაცულევიჩის მიერ გამოქვეყნებული, კურსკის ოლქში აღმოჩენილი პატერა, რომელზედაც გამოხატულია მოცეკვავე ქალი ორფეოსის კულტისათვის ჩვეული კალათით, საიდანაც მოცურავს ვეელი. პატერას ლ. მაცულევიჩი IV საუკუნით ათარიღებს. სხვადასხვა სიუჟეტით შემკული ასეთივე სასმისები ცნობილია გერმანიიდან¹⁰⁸, საფრანგეთიდან¹⁰⁹ და ბულგარეთიდან: რამდენიმე მსგავსი ჭურჭლის ნატეხი გამოქვეყნებულია სმიტის კოლექციიდან¹¹⁰. მათი წარმომავლობის შესახებ ვარაუდობენ, რომ შესაძლებელია ისინი „რომაულ“ ეგვიპტეში ან ხმელთაშუა ზღვის სანაპიროს რომელიმე სახელმწიფო ცენტრში იყოს დამზადებული, ხოლო ზოგიერთ ცალს კელში ნაკეთებად მიიჩნევენ. დასასრულ ამბობენ, შესაძლებელია მსგავსი ჭურჭელი სირიაშიც კეთდებოდა და ყველა ეს IV—V საუკუნეებში.

ჩვენ მიერ ზემოთ განხილული II, III, IV ტიპების ანალოგია არც სომხეთისა და არც აზერბაიჯანის მიწის ჭურჭელში არ შეგვხვდრია (ყოველ შემთხვევაში, ჩვენთვის მისაწვდომ მასალასა და ლიტერატურაში). სამაგიეროდ კარგად ცნობილია ასეთი ჭურჭელი ბიჭვინტის ნაქალაქარის კულტურულ ფენებში (IV—V სს.), ასევე შვეი ზღვისპირა სხვა ადგილებიდან. ხმელთაშუაზღვის პირა ქვეყნებიდან, აღმოსავლეთ და ცენტრალური ევროპიდან. ამჟამად ამ სამივე ტიპის ჭურჭლის წარმომავლობის შესახებ ვადაჭრით რისამე თქმა ჰქონს: ის კი დანამდვილებით შეიძლება განვაცხადოთ, რომ ქართლში, სახელდობრ; მცხეთაში სამთავროს სამაროვანზე აღმოჩენილი ნიმუშების მიხედვით სამივე ტიპის ჭურჭელი დასავლეთ საქართველოდან უნდა იყოს შემოტანილი.

ასევე ქრისტიანული სიმბოლოთა აღჭურვილი ჩვენ მიერ გამოყოფილ V ტიპში შემაჯავლი ჭურჭელი, რომელიც პირობითად მოზრდილ სანელსაცხებლეთა ჯგუფში გავერთიანეთ (ტაბ. I, 5).

როგორც აღწერილობისას ითქვა, ფლკონის ტანის ოთხივე დაბრტყელებულ ფერდზე სიმბოლური გამოხატულებაა: ერთზე ხე, დანარჩენებზე ჯვარი. თუმცა ჯვარი ერთ-ერთი უძველესი წარმართული სიმბოლოა, მაგრამ ქრისტიანობაში იგი ყველაზე მნიშვნელოვან ემბლემად იქცა: ქრისტეს ძალისა და ხელისუფლების გამომხატველი ნიშანია¹¹¹. ასე რომ, ჭურჭელზე სიმბოლოებით ახლად აღიარებული სარწმუნოების ასახვა და იქნება მისი სწავლის ამხსნელიც კი არის¹¹². ამგვარ ჭურჭელს, როგორც ითქვა, საკულტო დანიშნულებას მიაწერენ, მაგრამ შეგვიძლია ვიფიქროთ, რომ იგი, ამასთანავე, ახლად დამკვიდრებული სარწმუნოებრივი იდეოლოგიის განმტკიცებისადმი მიმართული აგიტაციის ერთგვარ საშუალებასაც წარმოადგენს. ამ მხრივ საყურადღებოა, რომ VI საუკუნისათვის, ე. ი. მას შემდეგ, რაც ქრისტიან-

¹⁰⁸ Л. Мацулевич, Погребение варварского князя в Восточной Европе и другие находки IV—V вв. в том же районе, М.-Л., 1937, гл. 79—86.
¹⁰⁹ A. Kisa, Das Glas im Altertume, Leipzig, 1908, гл. 262—5; R. Schmidt, Das Glas, Berlin, 1912, Abb. 10.
¹¹⁰ P. Grand, დასახ. ნაშრ., 1951, pp. 36—41; W. Smith, დასახ. ნაშრ., № 359—368.
¹¹¹ А. Уваров, Христианская символика.
¹¹² C. A. Eisen, its Origin, History, Chronology, Technic and Classification to the sixteenth century, New-York, 1927, vol. II, гл. 461 და შ.

ნობა ფესვებს მტკიცედ გაიდგამს, ამგვარი ჭურჭელი ქრება სამარხულში ინვენტარიდან. ქრისტიანული სიმბოლური გამოხატულებითვე შემკული და მსგავსი მოყვანილობის ჭურჭელს სირიის სახელოსნოებში დამზადებულად მიიჩნევენ¹¹³. IV საუკუნეში ასეთი ჭურჭელი საკმაოდ გავრცელებულია¹¹⁴. მაგრამ მცხეთური ჭურჭელი გამოირჩევა ამ ტიპის ყველა, ჩვენთვის ცნობილი ჭურჭლისაგან¹¹⁵. ჩვენი აზრით, არ გამოირიცხება შესაძლებლობა, რომ იგი ადგილობრივ იყოს ნაკეთები. ამას გვაფიქრებინებს ჭურჭლის ხარისხი, მინა და სიმბოლოთა ის ლაკონური გამოხატულება, რომელიც მას გამოარჩევს ამავე ტიპის სირიული ჭურჭლისაგან.

III ჯგუფში გაერთიანებული ჭურჭლიდან პირველია: ა) მოზრდილი სანელსაცხებლეები. ისინი როგორც ითქვა, სამთავროს სამაროვანზე უმთავრესად ახ. წ. I—III სს. სამარხებში გვხვდება, IV—V სს. სამარხებში კი მხოლოდ თითო-ორიოლა.

საუურადღებოა აგრეთვე, რომ ორივე (VI, VII) ტიპი მსგავსებას იჩენს I—III საუკუნეთა მინის ჭურჭელთან. ასე, მაგალითად, VII ტიპში შემავალი სანელსაცხებლეები ყელ-პირის და ყურის მოყვანილობით მოგვაკონებს შიგ მცხეთაში გათხრილ პირველ კრამიტსამარხში აღმოჩენილ ჭურჭელს (№ 2)¹¹⁶. VI ტიპში შემავალ ჭურჭელს, I—III სს. ჭურჭლის მსგავსად, ყელი ტანის გარდამავალ ნაწილში საგანგებოდ დაეწირობებული აქვს (მაგ., II — III სს. სამთავროს სამაროვანზე გათხრილ პირველ ქვისსამარხში მოპოვებული სანელსაცხებლე, 83-ე ქვისსამარხში აღმოჩენილი სანელსაცხებლეები და სხვ.). მაგრამ, ამ ზოგად მსგავსებასთან ერთად, შეიმჩნევა არსებითი განსხვავებაც, რაც ჭურჭლის ზომა-პროპორციასა, პირის მოყვანილობაში და მინის ხარისხში გამოიხატება.

მოზრდილი სანელსაცხებლეების დახასიათების შეჯამებისას ზაზი უნდა გაესვას იმ გარემოებას, რომ ჯერ კიდევ ანტიკურ ხანაში ცნობილი ეს ფორმები მომდევნო საუკუნეებში მართო სამთავროში როდი შემორჩენილა. ასე, მაგალითად, ჩვენ მიერ VII ტიპში შეტანილი სანელსაცხებლეები ემსგავსება ქერჩში 1904 წელს გათხრილ 154-ე აკლდამაში აღმოჩენილ ჭურჭელს. ეს აკლდამა კი, როგორც ითქვა, IV ს-ით თარიღდება. საფრანგეთში, სენ-ჟერმენის მუზეუმში დატულია მინის ერთი ჭურჭელი, რომელიც ძალიან ჰგავს VII ტიპს (ისევე დაფუძვნილია) და აგრეთვე IV ს-ით თარიღდება¹¹⁷. მაგრამ, ხაზგასასმელია, რომ ყველა ზემოხსენებულ მოზრდილ სანელსაცხებლეს I—III სს. ახალოგიურ ჭურჭელთან შედარებით, ფორმა დარღვეული აქვს. ყოველივე ეს კი, შესაძლებელია, მიეწერებოდეს IV—V სს. სამარხებში საყოველთაოდ მიღებული ე. წ. ანტიკური ფორმების „გადაგვარებას“.

ბ) მომცრო სანელსაცხებლეები, როგორც ითქვა, სამთავროს სამაროვანზე მოპოვებულ მინის ჭურჭელში რიცხვითა და ფორმათა სიმრავლით

¹¹³ E. A. Eisen, იქვე: Н. М. Сорокин, Три стеклянных сосуда IV в н/э. с рельефными изображениями из северного Причерноморья, Одесса, 1954.
¹¹⁴ A. Kisa, დასახ. ნაშრომი, გვ. 695 და შმდ.
¹¹⁵ K. W. Smith, Glass, New-York, 1957, კატ. № 404—413.
¹¹⁶ ა. კლდამაძე, ახლად აღმოჩენილი სამაროვანი მცხეთაში, „მამოხილელი“, I, 1949, გვ. 270, სურ. 25ა.
¹¹⁷ P. Grand, La verrerie française ancienne, saint Germain, 1951, № 25, pp. 36—41.

პირველ ადგილზეა. ჩვენ მიერ გამოყოფილი, IV—V სს. სამარხებში მოპოვებული
ლი მომცრო სანელსაცხებლებები, თხუთმეტ ტიპადაა დაყოფილი; მათგან
როგორც უკვე ითქვა, გამოირჩევა ჭურჭლის ერთი წყება, რომელიც დამახასია-
თებელია დროის მხოლოდ აღნიშნული მონაკვეთისათვის და მომდევნო საუკუ-
ნეებში „იცხრილება“. ასეთებია: VIII, IX, X, XI, XII, XIV, XV, XVII, XVIII
ტიპებში გაერთიანებული ჭურჭელი. ამ სანელსაცხებლეთა უმეტესობა ფორმით
ასიმეტრიულია, არაბრბორციული, თითქოს დაუსრულებელი და ზოგჯერ
„უფორმოც“ კი.

მეორე წყება სანელსაცხებლებები (XIII, XV და XVI ტიპში შემავალი ჭურ-
ჭელი) მომდევნო ქრონოლოგიურ ჯგუფში (VI — VIII სს). მხოლოდ თითო-
ოროლა, გადმონაშთის სახით გვხვდება ხოლმე.

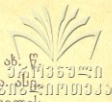
არის სანელსაცხებლეთა მესამე წყებაც, რომელიც გარდამავალია. იგუ-
ჩნდება წინა ქრონოლოგიურ ჯგუფებში (I — III — IV — V საუკუნეებში).
ხოლო ვრცელდება და დამახასიათებელი ხდება VI—VIII საუკუნეებისათვის.
ასეთებია: XVIII—XXII ტიპებში შემავალი სანელსაცხებლებები.

როგორც ითქვა, ცალკეულ სამარხებში ჭურჭლის სხვადასხვა ფორმები
ხშირად ერთად გვხვდება და ეს მათ თანადროულობას მოასწავებს. საბოლოოდ
ისინი, მეშვეული გზით, მიიწვება თანხედება ერთმანეთს (გარდა II, III, V
და XVIII ტიპებისა) და, მაშასადამე, თანადროულია. ეს გარემოება უფლებას
გვაძლევს ჩვენ მიერ აღწერილი მინის ჭურჭლის ხნოვანება ერთად განვიზი-
ლოთ — მათი თანხლები ნივთების დათარიღების საშუალებით.

ქართლის IV—V სს. სამაროვანთა, მინის ჭურჭლის შემცველ სამარხებში
მონეტები იშვიათია. ასე მაგალითად, სამთავროს სამაროვანზე ფული აღმოჩე-
ნილია მხოლოდ 28-ე ქვისსამარხში. ეს უკანასკნელი, სავლელ დიურის მიხედ-
ვით, გაძარცვული ყოფილა. ამისდა მიუხედავად, მასში სხვა ნივთთა შორის ნა-
პოვნია რომის იმპერატორის ადრიანეს (117—138 წწ.) ვერცხლის მონეტა, —
გახვრეტილი და სამკაულად გამოყენებული. მის შესახებ ვამბობს ალ. კა-
ლანდაძე შემდეგ წერს: „მართალია, ქვისსამარხებიდან ჩვენ ძალიან ცოტა გვაქვს
ფული, მაგრამ რაც არის, მასაც გარკვეული როლი ენიჭება დათარიღების საკი-
თში. მაგალითად, № 28 ქვისსამარხში ადრიან კეისრის ვერცხლის ფული აღ-
მოჩნდა, აუტრავხვრეტილი და სამკაულად გამოყენებული... ეს გარემოება რამ-
დენადმე არკვევს ქვისსამარხის ქრონოლოგიურ საზღვრებს, ასე, მაგალითად,
იმისათვის, რომ ფული მიმოქცევიდან გასულიყო, საჭირო იყო დრო არანაკლებ
5—6 ათეული წლისა; ხოლო მისი სამკაულად ტარებისათვის რომ ორი-სამი
ათეული წელი ვივარაუდოთ, მაშინ II საუკ. პირველ ნახევარში მოჭრილი იმ-
პერატორ ადრიანეს ფულს შეეძლო სამარხში მოხვედრილიყო არა უადრეს III-
საუკ. გასულისა, ან IV საუკ. დასაწყისისა“¹¹⁸.

რა თქმა უნდა, ჩვენ არ გამოვრიცხავთ იმის შესაძლებლობას, რომ ცალკე-
ულ შემთხვევებში მონეტა მისი მიმოქცევის დროსვე ყოფილიყო სამკაულად
გამოყენებული, მაგრამ ამ შემთხვევაში ალ. კალანდაძის მოსაზრებას მხარს
უჭერს ავრეთვე ნუმიზმატი დ. კაპანაძე, რომელსაც შესაძლებლად მიაჩნია
აღნიშნული მონეტის სამარხში მოხვედრა III საუკ. მიწურულით განსაზღვ-

¹¹⁸ ა. კალანდაძე, მცხეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის ჩრდილოეთის ჯგუფის მიერ
1938—1939 წწ. წარმოებული მუშაობის წინასწარი მოკლე ანგარიში (ხელნაწილი), თბილისი,
1940, გვ. 53—54.

როს¹¹⁹. ამ თარიღის გაზიარების უფლებას გვაძლევს ის გარემოებაც, რომ ახ. წ. I ს. მონეტები სამთავროს სამაროვანზე დროის დიდ მონაკვეთზე გვხვდება მავალითად, 1939 წ. სამხრეთ უბნის 89-ე ორმოსამარხში შაბურ პირველის (238—269 წწ.) მონეტას თან ახლდა ავგუსტეს (27—14 წწ.) ორი დენარი. ამას გარდა სხვა ნივთებით III საუკუნისათვის მიკუთვნებულ სამარხებშიც გვხვდება ავგუსტეს დენარი და გორტარუსის დრაქმები¹²⁰.

ისიც საყურადღებოა, რომ ამ მონეტათა უმრავლესობა არაა განხრეტილი. ეს კი უფლებას გვაძლევს აღრიანეს ყურგახხრეტილი და სამკაულად გამოყენებული მონეტა III ს. მიწურულით ან IV ს-ით დავათარილოთ. მის შემცველ სამარხში აღმოჩენილია მინის ორი სანელსაცხებლე ჭურჭელი (ტიპი VIII). ამ სანელსაცხებლების თარიღის შესახებ მ. ივანენკო გამოთქვამს აზრს, რომ მიუხედავად აღრიანეს დენარის თანხლებისა, სამარხის ამ მონეტით დათარიღება საეჭვოა¹²¹, ხოლო სხვა ნაშრომში კატეგორიულად უარყოფს მონეტის დამათარილებელ მნიშვნელობას, რადგან იგი, მისი აზრით, ავგაროზს წარმოადგენდა¹²². იმავე სამარხში ნაბოვნი სხვა ნივთები, ჩვენი აზრით, არ არღვევს ზემოხსენებულ თარიღს და უფლებას გვაძლევს სამარხი და მასში მოპოვებული ნივთები III-ს მიწურულით ან IV საუკუნის დასაწყისით დავათარილოთ¹²³.

საყურადღებოა, რომ 28-ე სამარხში აღმოჩენილი ჭურჭელი (ტიპი VIII) ანალოგიურია სამთავროს კიდევ ექვს სამარხში აღმოჩენილი ჭურჭლისა; ამით შორის საინტერესოა 24-ე ორმოსამარხი. მასში ზემოხსენებული ტიპის სანელსაცხებლის გარდა, აღმოჩნდა ჩვენი IX ტიპის სანელსაცხებლე და IV ტიპად გამოყოფილი, ფარშავანგის გამოხატულებითა და ბერძნული წარწერით შემკული თასი, ბრინჯაოს მშვილდსაქინძის და რკინის საქინძის ნატეხები, ბრინჯაოს სამაჯური და ბრინჯაოსავე ბეჭეტი. ამ უკანასკნელს მ. მაქსიმოვა, მასთან ერთად მოპოვებული სანელსაცხებლების მიხედვით ათარიღებს პართული ეპოქით I—II საუკუნეებით¹²⁴. მაგრამ ჩვენ ვერ დავეთანხმებით მკვლევარს, რადგან ეს სამარხი და მისი ინვენტარი IV საუკუნეზე ადრე ხანას ვერ მიეკუთვნება. ასე დათარიღების უფლებას გვაძლევს არა მარტო სამარხში აღმოჩენილი, ქრისტიანული ხანის სიმბოლური გამოხატულებით შემკული ჭურჭელი, არამედ მშვილდსაქინძისა და საქინძის ტიპებიც.

ამასთან დაკავშირებით, ორიოდ სიტყვით შევეხებით ქართლში და კერძოდ სამთავროს სამაროვანზე აღმოჩენილ საქინძებსა და მშვილდსაქინძებს.

¹¹⁹ დ. კაპანაძე ეს მოსაზრება ბირად საუბარში გაგვიზიარა.

¹²⁰ 1939 წელს სამხრეთ უბანზე გათხრილი, ამ მონეტების შემცველი 83-ე, 212-ე და 140-ე ქვისსამარხები, მათში აღმოჩენილი გემების, მინის ჭურჭლისა და სხვ. მიხედვით, თარიღდება III საუკუნით. М. Максимова, Геммы из некрополя Мхцета-Самтавро, გვ. 244; М. Ивашенко, Погребения Самтаврского могильника I—III вв. н/э (рукопись).

¹²¹ М. Ивашенко, დასახ. ნაშრ.

¹²² М. Ивашенко, Погребения Самтаврского могильника IV и последующих вв. н/э (ხელნაწერი ისტ., არქ. და ეთნოგრ. ინსტიტუტის არქივი).

¹²³ რაც შეეხება ამ სამარხში აღმოჩენილ რკინის დამტრეულ მშვილდსაქინძებს, ჩვენი აზრით, ისინი სამარხში შემთხვევით მოხვედრილია. ამას გვაფიქრებინებს როგორც მათი ფორმა (მიუხედავად იმისა, რომ მშვილდსაქინძი ნატეხებით არის წარმოდგენილი, მშვილდის და სახსრის მოყვანილობის მიხედვით იგი უფრო გვიანდელი ჩანს), ისე ის გარემოება, რომ სამარხი ვამარცხული იყო და შეიძლება ნატეხები მიწას ჩაჰყოლოდა შემდგომ. ამგვარი შემთხვევები სამთავროს სამაროვანზე ხშირია. ასე, მაგ., ძველი ორმოსამარხებიდან მიმდინარე ისრის პირები და თიხის ჭურჭლის ნატეხები აბურთავის მოხვედრილი გვიანდელ ქვისსამარხებში.

¹²⁴ М. Максимова, დასახ. ნაშრ.

I—VIII საუკუნეთა სამარხული ინვენტარის შესწავლის საფუძველზე დაბეჭდვით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ IV საუკუნის დამდეგს ქართლში მოხდა ლევ შეიმჩნევა ცვლილება ტანისამოსისა და სამაულის რავეარობაში: ჩნდება მშვილდსაყინძები და საყინძები,¹²⁵ რომლებიც, გარდა იმისა, რომ სამკაულია, პრაქტიკულად მოსახმარებელ საგნებს—სამოსელს შესაბნელებს თუ თავსაბურავის მოსართავს წარმოადგენს. IV საუკუნიდან მოკიდებული, ეს ნივთები სამარხული ინვენტარის უმნიშვნელოვანეს ნაწილს შეადგენს და არა ერთგზის გვხვდება ზემოაღწერილ, სხვადასხვა ტიპის კურპულთან ერთად. მაგალითად, 24-ე სამარხში IV, VIII და IX ტიპის კურპულს თან ახლავს ბრინჯაოს მშვილდსაყინძებისა და რკინის მრგვალთავიან საყინძთა ნატეხები (ტაბ. I, 3, 6, 4); ეს კი თავისთავად ძეგლის ასაკს IV საუკუნით განსაზღვრავს.

IV—V საუკუნეების ქართლის სამაროვნებში, კერძოდ სამთავროში მოპოვებული საყინძები მრავალფეროვანია. გვხვდება: რკინის ბრინჯაოსა და ვერცხლის საყინძები, რომლებსაც თავი იმავე მასალისა აქვთ. ამგვარი საყინძების უმეტესობა ბურთულათავიანია (ტაბ. I, 4, 5). ზემოხსენებულთაგან გამოირჩევა ორი: ერთს პაწია, მრგვალწვეტიანი თავი ღეროსაგან გამოყოფილი აქვს წვრილი სალტით (ტაბ. I, 6, 7); მეორეს შვინდის კურკის მსგავსი თავი აქვს, ოღონდ თავზე ბრინჯაოსავე კოპები აზის. საყინძის ეს ორივე ტიპი 303-ე ქვის-სამარხში ერთადაა ნაპოვნი. იმავე სამარხში აღმოჩენილია ფერადი ქვებით შემკული სხვა საყინძები: რკინისა და ბრინჯაოს მრგვალაწვეტიანი ღეროზე წამოკმული (ბურთულა, წახნაგოვანი და სხვ. მოყვანილობის) გრანატის, სარდიონის, გომრისა და იმის მძივი; ამ უკანასკნელს თავზე კიდევ პაწია მინის ან მარგალიტის მძივი აზის (იხ. ტაბ. I, 8—13). ზოგს თავი დაკარგული აქვს, მაგრამ ღეროს მოყვანილობით ეტყობა, რომ იგი იმავე ტიპის საყინძებს ეკუთვნის. ასეთებია: 24-ე, 88-ე და 303-ე სამარხებში აღმოჩენილი საყინძები.

ზემოაღწერილი საყინძები IV—V საუკუნის სამარხებისათვის ერთ-ერთი დამახასიათებელი ტიპია. როგორც ითქვა, მსგავსი საყინძები I—III სს. არც ერთ სამარხში არ არის ნაპოვნი. ამ ტიპის საყინძის ხნოვანებასთან დაკავშირებით საყურადღებოა მცხეთაშივე, კარსნისხევის სამაროვანზე აღმოჩენილი ანალოგიური საყინძები, რომლებსაც გ. ნიორაძე ჩვენში ქრისტიანობის დასაწყისის დროით ათარილებს¹²⁶.

¹²⁵ ო. ტყეშელაშვილი, აღრეფეოლოგიური ზანის მატერიალური კულტურის ძეგლები სამთავროს სამაროვიდან, „საქ. სახ. მუხ. მოამბე“, XIX, 1956, გვ. 268. ავტორის აზრით, მშვილდსაყინძები სამთავროს სამაროვანზე II—III საუკუნეებში ჩნდება, მაგრამ ჩვენ არ ვიზიარებთ ამ მოსაზრებას, ვინაიდან სრული დაბეჭდვით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ სადღესღესო ქართლის არც ერთ სამაროვანში I—III სს. სამარხებში მშვილდსაყინძი, ისე როგორც ქვის თავიანი საყინძები არ მოიპოვება. ამის უტყუარი საბუთია ის გარემოება, რომ აღნიშნული სამკაულის სტენება არ არის ისეთ ზედმიწევნით შესწავლისა და დიდალი ინვენტარის შემცველ ნეკროპოლებში, როგორცაა არმაზისხევის II—III საუკუნეების სამარხები (იხ. მცხეთა, D, ურბანისის I—III სს. სამაროვანი (დ. ქორიძე, დასახ. ნაშრ.), სამთავროს I—III სს. სამარხები (მ. ივანეშვილი და ა. კალანდაძის საველე დღიურები და ანგარიშები ინახება ისტ. არქ. და ეთნოგ. ინსტიტუტის არქივში).

¹²⁶ გ. ნიორაძე კარსნისხევის სასაფლაოს თარიღს უფრო კონკრეტულად არ განსაზღვრავს, მაგრამ ჩვენი აზრით ეს სამაროვანიც იყოფა ორ ქრონოლოგიურ ჯგუფად. პირველი ასაკი IV—V სს. უნდა შემოიფარგლებოდეს (№ 1, 2, 4, 8 საფლავები), მეორისა VI ს-ითა და მომდევნო დროით (№ 9—11, 15 საფლავები). ამჟამად ჩვენთვის საინტერესოა (ბრინჯაოს, ბრინჯაოსავე თავიანი, გრანატის თავიანი) საყინძები პირველ ჯგუფში. გ. ნიორაძე, კარსნის ხევის სასაფლაო, საქ. სახ. მუხ. შრ., ტ. IV, თბილისი, 1926.

ზემოაღწერილ საკინძთა ასაკის დადგენისათვის, ისე როგორც საერთოდ IV — V სს. სამარხთა დათარიღებისათვის საყურადღებოა აგრეთვე 1938 წ. სამთარხოს სამაროვანზე გათხრილი 234-ე სამარხი. იგი ხელუხლებელი აღმოჩნდა, ჩონჩხი კარგად იყო დაცული. მარჯვენა ხელის ფალანგაზე წამოცმული ჰქონდა ბრინჯაოს ბრუცელთავიანი ბეჭედი, მარცხენა ხელის ფალანგაზე—მინის მრგვალი ბეჭედი; თავთან ჰქონდა სარდიონის თვლიანი ბრინჯაოს საკინძი, იქვე—რკინის, რკინისავე თავიანი საკინძი და რკინის მშვილდსაკინძის ნატეხი, მკერდზე — სხვადასხვა მძივები, ხოლო ყელ-ყურის არეში—მინის მძივთა ნატეხები და ბეჭდის თვალი (იხ. სურ. № 28). ამ სამარხის დამთარიღებელი მთავარი ნივთია მასში აღმოჩენილი ბრინჯაოს ბეჭედი. ბეჭდის ბრუცელი, თანაბარი სისქის რკალი უშუალოდ გადადის მრგვალ-დაბრტყელებულ ფარაკში, რომელზედაც ამოკაწრულია ორსტრიქონიანი ბერძნული წარწერა. მ. მაქსიმოვა ამ უკანასკნელს ბიზანტიურ გემებზე აკუთვნებს და წარწერისა და ფორმის მიხედვით ბეჭედს IV—V საუკუნეებით ათარიღებს¹²⁷. ამ თარიღს იზიარებს თ. ყაუხჩიშვილიც. რომელიც ბეჭდის შესახებ შემდეგს წერს: „წარწერა შინაარსით საქრისტიანო ხასიათისაა, ამიტომ IV ს-ზე ადრე ის ჩვენში ვერ მოხვდებოდა (კიდევაც, რომ ნივთი შემოტანილი იყოს და არა ადგილობრივი წარმოშობისა)“¹²⁸.

ბუნებრივია, რომ 234-ე სამარხში აღმოჩენილი დანარჩენი ნივთები—რკინის საკინძი, მშვილდსაკინძი, ბრინჯაოს სარდიონის თავიანი საკინძი და სხვ.—იმავე დროით უნდა თარიღდებოდეს.

აქვე უნდა ითქვას, რომ IV—V სს. ფერადი ქვებით შემკულ საკინძებში თითქმის არ გვხვდება ბურთულოვანი გვირგვინი, რომელიც VI—VIII სს. საკინძთა თავებს აქვთ ხოლმე ზემოდან და ქვემოდან, მაგრამ აღსანიშნავია, რომ მისი ჩანასახი IV—V სს. საკინძებში უკვე ჩანს. ამის მაგალითია 303-ე და 519-ე ქვისსამარხში მოპოვებული საკინძები. ამათგან ერთს თავი (გრანატის მძივი) წვრილბურთულოვანი გვირგვინითა აქვს გამოყოფილი ღეროსაგან (ტაბ. I, 9), მეორეს კი, პირიქით, თავზე აქვს წვრილბურთულოვანი გვირგვინი (ტაბ. I, 10). საგანგებოდ უნდა შევეხოთ XVII ტიპის მინის ჭურჭლის თანხლებს საკინძს. ამ უკანასკნელს რკინის ღეროზე წამოცმული აქვს ლაქვარდის წახანგოვანი მძივი, რომლის თავი და ბოლო შემკულია ბურთულოვანი გვირგვინებით (ტაბ. I, 14). უნდა ითქვას, რომ განხილული საკინძი ამ ქრონოლოგიურ ჯგუფში შემავალ საკინძთა შორის ყველაზე გვიანდელი ჩანს—V—VI სს. ამ თარიღს მხარს უჭერს საკინძთან ერთად 101-ე ქვისსამარხში აღმოჩენილი სხვა ნივთები; მალალი მშვილდსაკინძი, აქატის მთლიანი ქვისაგან თლილი ბეჭედი (ტაბ. I, 16, 47), საყურე და სხვ.

ზემოთ განხილული ნივთები გვაფიქრებინებს, რომ იმდროინდელ ქართლში გავრცელებული საკინძები ევოლუციას განიცდიან—მარტივი ფორმიდან რთულ, დასრულებულ ფორმამდე. ეს დაკვირვება, ჩვენი აზრით, სავსებით დას-

¹²⁷ თ. ყაუხჩიშვილი, ბერძნული წარწერები საქართველოში, თბ., 1951, გვ. 257.

¹²⁸ დას. ნაშრ. უნდა ითქვას, რომ ამ ორ აკტორს წარწერის ზედა სტრიქონი სხვადასხვაგვარად ესმის. მ. მაქსიმოვას ვარაუდით იქ არის რომელიღაც სახელის შემოკლება, ხოლო თ. ყაუხჩიშვილის აზრით პირველი სტრიქონი იკითხება მარჯნიდან მარცხნივ და მთლიანად კი წარწერა წარმოადგენს ერთ სიტყვას „ღვთისა“.

ტურდმა VI—VIII სს. (ლეონ I-ის მონეტის და აბაბული ფელის შემცველი) ქვისსამარხებში აღმოჩენილი საკინძები (ტაბ. II).

სამთავროს IV—V სს. საკინძების საყურადღებო ჯგუფია აგრეთვე ლურსმანთავიანი რული და „ლურსმანთავიანი“ საკინძები. პირველი გრძელი (7—11 სმ. სიგრძის) ნემსი აქვთ და თავის მოყვანილობით განირჩევიან ერთიმეორისაგან; ზოგი მრგვალთავიანია (319-ე სამარხში), ზოგი თავდაბრტყელებული (168-ე ქვისსამარხი), ხოლო ერთს (1939 წ. გათხრილ 243-ე ორმოსამარხში ნაპოვნს) თავზე სვასტიკის გამობატლებმა აქვს გამოყვანილი (ტაბ. I, 21, 20, 19, 18).

სადა, „ლურსმანთავიანი“ საკინძები (ტაბ. I, 21) სულ ორგან თანხვდება მინის ჭურჭელს (111-ე ქვისსამარხში, და 403-ე ქვისსამარხში). მათი თავი მრგვალბრტყელია და სადა, ხოლო ღერო, ზემოაღწერილ საკინძებთან შედარებით—მოკლე და წვრილი. საკინძთა ეს ჯგუფი დამახასიათებელია მხოლოდ ჩვენ მიერ გამოყოფილი IV—V საუკუნეთა სამარხებისათვის. შემდეგ საუკუნეებში ისინი სავსებით ქრება.

არანაკლებ საყურადღებო სამკაულია რკინის დაფანჯრული მშვილდსაკინძები, რომლებიც, ისევე, როგორც დაფანჯრული საკინძები, დამახასიათებელია დროის მხოლოდ ზემოაღნიშნული მონაკვეთისათვის. მშვილდსაკინძები ორწილადაა, ბუდეაბმული; დაფანჯრული მშვილდი სხვადასხვა მოყვანილობისა აქვთ (მრგვალი, სამკუთხოვანი, სწორკუთხოვანი) (იხ. I ტაბ.).

მშვილდსაკინძები თარიღდება სამთავროშივე და არმაზისხევში აღმოჩენილი, მსგავსი მშვილდსაკინძების შემცველ სამარხების მიხედვით. ასე, მაგალითად, სამკუთხოვანი მოყვანილობის მშვილდის მქონენი, ზედმიწევნით ანალოგიურია სამთავროს 234-ე ორმოსამარხში აღმოჩენილი მშვილდსაკინძისა, რომელიც, როგორც უკვე ითქვა, მასთან ერთად ნაპოვნი ბეჭდის მიხედვით, IV—V სს. თარიღდება¹²⁹. საყურადღებოა აგრეთვე, რომ სამთავროს სწორკუთხოვანი მოყვანილობის მშვილდიანი მშვილდსაკინძები (ტაბ. I, 24) მსგავსია არმაზისხევის მე-40 ქვისსამარხში აღმოჩენილი მშვილდსაკინძისა, ხოლო ეს უკანასკნელი, მასში მოპოვებული ნივთების მიხედვით, IV საუკუნით თარიღდება¹³⁰.

აღსანიშნავია, რომ არმაზისხევში 40-ე ქვისსამარხში ზემოხსენებულ მშვილდსაკინძებზე მიყვანილი იყო მრგვალგანიკვეთიანი მავთულის ორწილადი, ბუდეაბმული მშვილდსაკინძი¹³¹, რაც, ბუნებრივია, მათ თანადროულობას მოასწავებს. სამთავროს სამაროვანზე მსგავსი მშვილდსაკინძები თანხვდებიან ჩვენ მიერ გამოყოფილი მინის ჭურჭლის ერთ წყებას იმავე დროით, ე. ი. IV ან V საუკ. დასაწყისით თარიღდებიან.

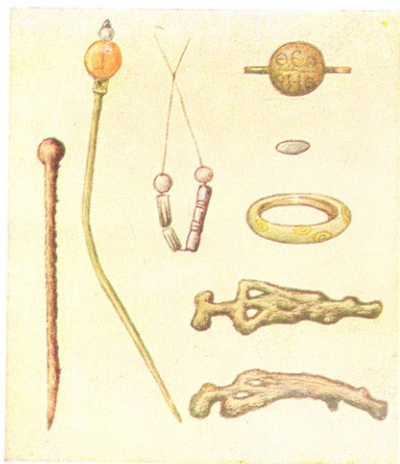
საყურადღებოა აგრეთვე რკინის, მშვილდდაბრტყელებული მშვილდსაკინძები. ეს ტიპი იშვიათია და რაც არის—უკლებლივ ყველა დამტვრეულია. შემორჩენილი ნატეხების მიხედვით ჩანს, რომ მშვილდსაკინძი ორწილადაა, მშვილდდაბალი და შუა ნაწილში მრგვლად დაბრტყელებული (ტაბ. I, 28).

ბრინჯაოს მშვილდსაკინძებიდან აღსანიშნავია წვრილი, მრგვალგანიკვეთიანი მავთულის, ბუდეაბმული და დაბალმშვილდიანი (ტაბ. I, 3, 29, 30). მართალია, ერთი ამათვანი, 24-ე ქვისსამარხში მოპოვებული დამტვრეულია, მაგრამ ენის ბუდისა და ზამპარის მოყვანილობით იგი ზემოაღწერილ ტიპს ეკუთვნის. (ტაბ. I, 3).

¹²⁹ М. Максимова, დასახ. ნაშრ.; თ. ყაუხჩიშვილი, დას. ნაშრ.

¹³⁰ მცხეთა, I, გვ. 114—116, სურ. 72.

¹³¹ მცხეთა, I, სურ. 72.

სურ. 28

მ. ივაშჩენკო ზემოდწერილ მშვილდსაქინძებს IV საუკუნით ათარიღებს. ამ თარიღს სარწმუნოდ ხდის მათ შემცველ სამარხებში მოპოვებული სხვა მშვილდები—საქინძები, ბეჭდები, საყურეები, ფარშავანის გამოხატულებითა და ბერძნული წარწერით შემკული თასი და სხვა. ამას გარდა გასათვალისწინებელია ისიც, რომ 303-ე ქვისსამარხში ზემოხსენებულ მშვილდსაქინძებს თან ახლავს რკინის დაფანჯრული მშვილდსაქინძი და ეს, რა თქმა უნდა, მათ თანადროულობასაც მოასწავებს.

დროის აღნიშნულ მონაკვეთში ხშირია ბრინჯაოს ბრტყელი, ჯვრისებრი მოყვანილობის მშვილდის მქონე და ბუდეაბმული მშვილდსაქინძები (ტაბ. I, 30). მსგავსი მოყვანილობის მშვილდსაქინძები აღმოჩენილია დასავლეთ საქართველოში, წებელის ერთ-ერთ სამაროვანზე, რომელსაც გამოხატული ი. გძელი-შვილი III—IV საუკუნეებით ათარიღებს¹³³. ანალოგიურ მშვილდსაქინძებს ბ. კუფტინი V საუკუნის მეორე ნახევარს მიაკუთვნებს¹³⁴ და იმოწებს ა. სპიცინს, ახალ ათონში აღმოჩენილი მსგავსი ფიბულების თაობაზე, რომლებიც კეისარ ანასტასიოსის (491—518 წწ.) მონეტასთან ერთად არის ნაპოვნი¹³⁵. ზემოხსენებული ფიბულები ქართლის სამაროვანებში დაკულ მშვილდსაქინძებთან შედარებით დიდი და ტლანქია, მაგრამ მოყვანილობით ზედმიწევნით მსგავსი. საყურადღებოა, რომ ანალოგიური მშვილდსაქინძები აღმოჩენილია აგრეთვე ბიჭვინტის ნაქალაქარში და ვ. თოლორდავა მათ V საუკუნით ათარიღებს¹³⁶.

ჩვენი აზრით, სამთავროს სამაროვანზე მოპოვებული ჯვარისებრი მოყვანილობის მშვილდიანი ფიბულები IV—V საუკუნეებს უნდა მიეკუთვნოს. ამ თარიღს, ზემომოყვანილი ანალოგიების გარდა, გვაფიქრებინებს მათ შემცველ სამარხებში აღმოჩენილი სხვა ნივთებიც (საქინძები, ბეჭდები და სხვ.).

V საუკუნიდახ და უფრო კი VI ს. დასაწყისიდან მოკიდებული სამთავროს სამაროვანზე მშვილდსაქინძები ფრიად მრავალრიცხოვანია და ინვენტარის ერთ-ერთ მთავარ ელემენტს წარმოადგენს. დროის ამ მონაკვეთში მშვილდსაქინძები წარმოდგენილია ნაირნაირი ვარიანტებით, რაც მათ ევოლუციას მოწმობს და აკარგადაც ჩანს. თუნდაც ჩვენ მიერ გამოყოფილ პირველ ქრონოლოგიურ ჯგუფში, რომელშიც უკვე ვხვდებით (V საუკუნის დასასრულიდან) მაღალმშვილდიან მშვილდსაქინძებსაც. ასეთებია, მაგალითად, მინის ხორკლიანი ჭურჭლის შემცველ 88-ე ქვისსამარხში მოპოვებული მაღალმშვილდიანი, ვიწროცხვირიანი, ბუდეაბმული ბრინჯაოს მშვილდსაქინძი და 265-ე და 101-ე ქვისსამარხში აღმოჩენილი რკინის მაღალმშვილდიანი მშვილდსაქინძები (ტაბ. I, 15). ეს საქინძები კი, ყველა ჩვენი აზრით, V საუკუნის დასასრულით უნდა თარიღდებოდეს.

მინის ზემოდწერილი ჭურჭლის თანხლები ნივთებიდან საყურადღებო ჯგუფს შეადგენს სათითოე ბეჭდები. მათ შორის უწინარეს ყოვლისა აღსანიშნავია ოქროს ბეჭდები, რომლებიც აღმოჩენილია 1946 წელს სამთავროს

¹³² М. Иващенко, *დსს. ნაშრ.* (ხელნაწ. ისტ., არქ. და ეთნოგრ. ინსტიტუტის არქივში).
¹³³ ი. გძელი-შვილი, *დსს. ნაშრ.*, გვ. 94.
¹³⁴ Б. Куфтин, *Материалы к археологии Колхиды*, Тб., 1949, стр. 93—95.
¹³⁵ А. Спицын, *Могильник V века в Черноморье*, ИАК, вып. 23, 1907, СПб, стр. 103—107; Н. Репников, *Каменные ящики Байдарской долины*, ИАК, вып. 30, СПб, стр. 109—141.
¹³⁶ ვ. თოლორდავა, *ლითონის ინვენტარი ბიჭვინტის ნაქალაქარიდან* (ხელნაწერი ისტ., არქ. და ეთნოგრ. ინსტიტუტის არქივში).

ჩრდილო უბნის 356-ე, 358-ე და 359-ე ქვისსამარხებში (ტაბ. I, 35, 30).

ოთხივე ბეჭედი ერთი ტიპისაა და ფურცლოვანი ოქროსაგანაა გაკეთებული. თითოეულის რკალი გვერდებისაკენ განზიდულია, მხრებთან გაფართოებული და ოვალური მოყვანილობის თვალბუდეში გარდამავალი, ხოლო თვალბუდე რკალშივე არის ამოჭრილი. ორი ბეჭედი გლუვია, მესამეს მხრებზე „წიწვოვანი“ კდეული ორნამენტი აქვს, მეოთხის თვალბუდეს ირგვლივ გავარსი შემოუყვება.

ზემოაღწერილი ბეჭედები მსგავსია არმაზისხევის IV საუკუნის, მე-12 და მე-19 ქვისსამარხებში აღმოჩენილი ბეჭედებისა¹³⁷ და იმავე დროით თარიღდება. ამ თარიღს გვანიშნებს აგრეთვე სამარხებში აღმოჩენილი სხვა ნივთები—მშვილდსაყინძები და ღეროვანი საყინძები. ყოველივე ზემოთქმული კი უფლებას გვაძლევს სამარხში აღმოჩენილი მინის ქურქელიც იმავე დროით დავათარილოთ (ტ. II, 15).

ჩვენ მიერ გამოყოფილი XXII ტიპის სანელსაცხებლე 1939 წ. 198-ე ქვისსამარხში თან ახლავს ოქროს ბეჭედს (იხ. ტაბ. I, 37). ბეჭედის რკალი ოვალურია, მხრებთან ოდნავ გაფართოებული და აქეთ-იქით დაკუთხული; რკალს ირგვლივ ოდნავ შესამჩნევი, დაბალი წიბო აქვს; შემადლებულსა და რკალისაგან გამოყოფილ თვალბუდეს ირგვლივ გავარსი შემოუყვება (ბუდე დაკუთხეტილია, თვალი დაკარგული).

საყურადღებოა, რომ ეს ბეჭედი აგრეთვე ანალოგიურია არმაზისხევის IV-ს-ით დათარიღებულ, 42-ე და 48-ე ქვისსამარხებში აღმოჩენილი ბეჭედებისა. მათაც დაკუთხული მხრები აქვთ და შემადლებული თვალბუდის ირგვლივ გავარსი შემოუყვებათ¹³⁸. ბუნებრივია, რომ სამთავროს აღნიშნულ სამარხში აღმოჩენილი მინის ქურქელიც იმავე დროით, IV საუკუნით დათარიღდება.

საგანგებოდ უნდა შევიჩერდეთ XV ტიპის სანელსაცხებლის თანმხლებ ოქროს ბეჭედზე (ს. წ. № 100). იგი აღმოჩნდა სამთავროს სამაროვანზე 1939 წელს გათხრილ 24-ე ქვისსამარხში. ბეჭედის ბრტყელი, თხელფურცლოვანი რკალი მხრებისაკენ ფართოვდება და გადადის შემადლებულ, ოვალურ თვალბუდეში, რომელშიც ზის სარდიონის თვალი (ინტალიო-თევი). მთავარ თვალბუდეს აქეთ-იქით დარჩილულია პატარა, გულის მოყვანილობის თვალბუდეები (თვლები დაკარგულია); თვალბუდეებს ირგვლივ ოქროს გავარსი შემოუყვება (იხ. ტაბ. I, 37).

ზემოაღწერილი ბეჭედი მსგავსია ბ. კუფტინის მიერ წალკის რაიონის ნასოფლარ სანომერში, ძველი ქართული ეკლესიის ნანგრევებთან შემთხვევით ნაპოვნი ბეჭდისა, რომელსაც იგი ზოგადად „გვიანანტიკური დროით“ ათარიღებს¹³⁹. ზედმიწევნით მსგავსი ბეჭედი აღმოჩენილია ქსანზე, სოფ. აღაიანში—თიხის სარკოფაგში, რომელსაც თან ახლდა კონსტანტინე დიდის (303—311 წწ.) და ნუმერიანის (283—284 წწ.) მონეტების მიბაძვით მოჭრილი ადგილობრივი მონეტა¹⁴⁰. ანალოგიური ბეჭედი ნაპოვნია 1949 წელს, რუსთავის მე-3-ე ორმო-

¹³⁷ მცხეთა, I, გვ. 104—110, ტაბ. XCVII.

¹³⁸ მცხეთა I, ტაბ. XIV, 1, 2.

¹³⁹ Б. К у ф т и н, Археологические раскопки в Триалети, გვ. 24, სურ. 27.

¹⁴⁰ ს. მ ა კ ა ლ ა თ ი ა, არქეოლოგიური აღმოჩენები საქართველოში, სოფ. საკობანიონი, დაბლა გომში და აღაიანში, საქ. სახ. მეზ „მომავლე“, ტ. XI B, თბილისი, 1941, გვ. 87—90; А. З о г р а ф, Находки античных монет на Кавказе, Труды отдела нумизматики, Гос. зрм., Ленингр., I, გვ. 31.

სამარხში (მარჯვ. ნაპირის სამაროვანში). ამ სამარხს გ. ლომთათიძე IV—V საუკუნეებით ათარიღებს¹⁴¹.

მსგავსი ბეჭედი იყო აგრეთვე არმაზისხევის მეოთხე საუკუნის 40-ე ქვეყნის სამარხში¹⁴². ოღონდ მას, ზემოხსენებული ბეჭედებისაგან განსხვავებით. თვალი დიდი აქვს და ბუდეს ირგვლივ ვავარსი შემოუყვება. ამრიგად, მოყვანილი პარალელების მიხედვით, სამთავროს 24-ე ქვისსამარხში აღმოჩენილი ბეჭედიც IV—V საუკუნით თარიღდება, ისევე როგორც მისი თანმხლები სხვა ნივთები, კერძოდ, მინის ჭურჭელიც.

როგორც ითქვა, ბეჭედს თვალად უზის სარდიონის გემმა. მ. მაქსიმოვა მას ძვ. წ. I და ახ. წ. I საუკუნეებით ათარიღებს (თანმხლები მინის ჭურჭლის მიხედვით)¹⁴³ და თან აღნიშნავს, რომ ანალოგიური გემები გავრცელებულია რომაულ გლობტიკაში. ინტალიოს შესახებ ჩვენ ვერაფერი ვიტყვი, საყვებით შესაძლებელია, რომ მართლაც ძველი თვალი შემდეგ, უფრო გვიან გამოყენებინათ ახალ ბეჭედში ჩასამელად.—მითუმეტეს, რომ ასეთი შემთხვევები ხშირია. მაგრამ ის კი ცხადია, რომ თვით ბეჭდის ფორმა გვიანდელია. ამასთანავე შეიძლება ითქვას, რომ ეს ფორმა ადგილობრივია და დროის გარკვეულ მონაკვეთში გავრცელებული ყოფილა აღმოსავლეთ საქართველოში.

მ. მაქსიმოვა სამთავროს სამაროვანზე ზემოაღწერილ ბეჭედთან ერთად აღმოჩენილ ჩვენი XV ტიპის მინის ჭურჭელს (ტაბ. I, 15 ა) ძვ. წ. I ს-ით ათარიღებს, ვერ დავეთანხმებით პატრიციმულ მკვლევარს, რადგან სრული დარწმუნებით შეგვიძლია ვანაცხადოთ, რომ მსგავსი მოყვანილობის მინის ჭურჭელი არ გვხვდება არც სამთავროს სამაროვანზე გათხრილ ახ. წ. I—III სს. და არც სხვა სამაროვანთა იმავდროულ სამარხებში, ხოლო ამ სანელსაცხებლებთან ერთად ნაპოვნი ნივთები, როგორცაა ზემოხსენებული ბეჭედი, საკინძებიც, მშვილდსაკინძები და სხვ., აგრეთვე IV—V სს. თარიღდება (ტაბულა I, 37, 26, 8).

IV—V საუკუნეთა ბეჭედებიდან საყურადღებოა ერთი, სამთავროს სამაროვანზე 1939 წელს გათხრილ 134-ე ქვისსამარხში აღმოჩენილი, რომელიც თან ახლავს ფერადი მინის ძაფით შემკულ ჭურჭელს (XX ტიპი). იგი ოქროსია; რკალი მრგვალგანვიკვეთიანი, წერილი მავთულისაგან აქვს ნაკეთები, ხოლო ზედ პირჩილულია დაბალი, მრგვალი ბუდე, რომელშიც ზის ლაქვარდის სადა თვალი (ტაბ. I, 39). ეს ბეჭედი მოყვანილობით განირჩევა აღმოსავლეთ საქართველოს I—III საუკუნეთა ბეჭედებისაგან და მსგავსია VI—VIII საუკუნეთა ბეჭედებისა. ამდენად იგი უახლოვდება სამარხთა უფრო გვიანი ჯგუფისათვის დამახასიათებელ ინვენტარს. მეორე მხრივ, საყურადღებოა, რომ დასავლეთ საქართველოში მსგავსი ბეჭედები გვიანანტიკურ ხანაშია ცნობილი. ამის მაგალითია ურეკში, III — IV სს. მიჯნის კუთვნილ სამარხში აღმოჩენილი ბეჭედი¹⁴⁴.

IV—V საუკუნის ბეჭედებიდან აღსანიშნავია აგრეთვე რკინისაგან ნაკეთები. ამათგან ერთი სამთავროს სამაროვანზე 1939 წელს გათხრილ 234-ე ორმოსა-

¹⁴¹ გ. ლომთათიძე, რუსთაველი წარმოებული არქეოლოგიური თხრის უმნიშვნელო-განესი შედეგები, გვ. 180.

¹⁴² მცხეთა, I, გვ. 115, ტაბ. XIII.

¹⁴³ М. Максимова, და: ნაშ., გვ. 243.

¹⁴⁴ ა. აფაქიძე, გვიანანტიკური ხანის არქეოლოგიური ძეგლები ურეკიდან, საქ. სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, XIV—B, 1947, გვ. 89—125, სურ. 2. ურეკში მოპოვებული ბეჭედი შედარებით მასიურია, მას ოვალური თვალბუდე და ფართო ოლე აქვს.

მარხში აღმოჩენილი ზემოხსენებულ მინის ჭურჭელთან (ფერადი მინის ძაღვი შემკვლ სანელსაცხებლესთან) ერთად. ბეჭდის ბრტყელი, თანაბარი სიღრმისაა (ტაბ. I, 4). ბეჭედი კეთების ტექნიკითა და ფორმით ემსგავსება 234-ე ორმოსამარხში აღმოჩენილ და IV—V საუკუნეებით დათარიღებულ ბრინჯაოს ბეჭედს, ოღონდ ეს უკანასკნელი მრგვალფარაქიანია¹⁴⁵.

ამავე დროით უნდა თარიღდებოდეს მინის ზედაპირდაკეცილი და ინკრუსტიაციამქნილი ბეჭედები (ტაბ. I, 41, 42).

სავანგებოდ უნდა შევხვთ 101-ე ქვისსამარხში აღმოჩენილ, აქატისაგან გამოთლილ ბეჭედს (ტაბ. I, 16), რომელიც თან ახლავს ჩვენ მიერ გამოყოფილ XVII ტიპის სანელსაცხებლეს, საერთოდ ქვისგან მთლიანად გამოთლილი ბეჭედები (სერდოლიკის, აქატისა) ერთ-ერთი დამახასიათებელი სამკაულია ქართლის VI—VIII სს. სამარხებისათვის (სამთავროს გარდა არმაზისხევი, ნავთსადენი, რუსთავი და სხვ.). ამასთანავე, IV—V საუკუნეებისათვის ამგვარი ბეჭედი ტიპური არ არის. აქვე უნდა ითქვას, რომ მინის ჭურჭლის ჩვენ მიერ გამოყოფილი ქრონოლოგიური ჯგუფის (IV—V სს.) შემცველ სამარხებს შორის, 101-ე ქვისსამარხი უფრო გვიანდელი ჩანს. ამას გვანიშნებს შიგ აღმოჩენილი სხვა ნივთებიც — ბურთულოვანი გვირგვინით შემკული საკინძი, მაღალი მშვილდსაკინძი და სხვ. მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ XVII ტიპში შემავალი სანელსაცხებლე IV—V საუკუნის სამარხებისათვის არ იყოს დამახასიათებელი. ასე, მაგალითად, სამთავროს 265-ე და 490-ე სამარხებში აღმოჩენილია ისეთი ნივთები, როგორცაა გრანატისთავიანი საკინძები და ბრინჯაოს მშვილდსაკინძები, რომლებიც სწორედ ზემოაღნიშნულ (IV—V სს.) ქრონოლოგიურ ჩარჩოში ექცევა. საბეჭდავები IV—V საუკუნეთა მინის ჭურჭლის შემცველ სამარხებში მხოლოდ ორი ცალია ნაპოვნი: ერთი მინისა, მეორე ქალცედონისა.

მინის საბეჭდავი აღმოჩნდა 1939 წელს გათხრილ 303-ე ქვისსამარხში (ტაბ. I, 43) XV და XVI ტიპის სანელსაცხებლებთან ერთად.

იგი გაკეთებულია მუქი, ამჟამად ძლიერ გამოფიტული მინისაგან და არა ქვისაგან, როგორც მ. მაქსიმოვა აღნიშნავს¹⁴⁶. მოყვანილობით ცალგვერდ-დაბრტყელებული მძივის მსგავსია. დაბრტყელებულ მხარეზე (ფარაკზე) ახლა არაფერი არ ემჩნევა, თუმცა მ. მაქსიმოვას აზრით თავის დროზე ზედ ჩიტის გამოხატულება ყოფილა. ავტორის განსაზღვრით, საბეჭდავის ფორმა ტიპურია აქემენიდების დროის ირანული გლიპტიკისათვის და იგი მასთან ერთად ნაპოვნი მინის ჭურჭლის მიხედვით ძვ. წ. I და ახ. წ. I სს. თარიღდება¹⁴⁷.

ჩვენი აზრით, 303-ე ქვისსამარხში აღმოჩენილი საბეჭდავის დამათარიღებელ ნივთებად შეგვიძლია მივიჩნიოთ ბრინჯაოს გრანატისთავიანი საკინძები, რკინის დაფანჯრული მშვილდსაკინძები, ბეჭედები, საყურეები და სხვ. (ტაბ. I, 24, 8, 9), რომლებიც თარიღებიან ანალოგიების მიხედვით და ძეგლის ასაკს გარკვეულ ქრონოლოგიურ ჩარჩოში (IV—V სს.) აქცევენ.

იმავე დროით (ძვ. წ. I ს. და ახ. წ. I ს.) ათარიღებს მ. მაქსიმოვა ქალცედონის საბეჭდავს, რომელიც მოპოვებულია 1939 წელს, ჩრდილო უბნის 171-ე ქვისსამარხში (სავ. წ. № 1174, ტაბ. I, 44).

¹⁴⁵ М. Максимова, *დს. ნაშრ.*, გვ. 261—262; *ა. ყ ა უ ხ ჩ ი შ ვ ი ლ ი*, *დს. ნაშრ.* გვ. 266—267.

¹⁴⁶ ორივე საბეჭდავი გამოქვეყნებულია მ. მაქსიმოვას ნაშრომში, გვ. 265, 267, *კატალოგის* №№ 69, 73; (Теммы из некрополя Михета-Самтара, ს. ქ. მუხუმის „მოამბე“, XVI, გვ. 19).

¹⁴⁷ იქვე.

საბეჭდავი ნაცრისფერი ქალცედონისაგანაა გამოთლილი და მოყვანილი. ბით ემსგავსება 303-ე ქვისსამარხში აღმოჩენილ მინის საბეჭდავს, ოღონდ უფრო დიდი და მასიურია. მის დაბრტყელებულ მხარეზე ამოჭრილია ზოროსტრული გენიის — სეროშის გამოსახულება (ფრთოსანი არსება, რომელსაც ხელში ვივიგენი უჭირავს). მ. მაქსიმოვა ამასთან დაკავშირებით იმოწმებს ა. ბორისოვის წერილსა და ჰორნის ნაშრომებს¹⁴⁸.

რაც შეეხება საბეჭდავზე ამოკვეთილ ინტალიოს სტილისტურ ანალიზს, ამოჭრის მანერას, ამის შესახებ ვერას ვიტყვით, ჩვენს კომპეტენციას სცილდება, მაგრამ უკვე ის გარემოება, რომ თვით მ. მაქსიმოვას მიერ მითითებულ ნაშრომებში ანალოგიური გამოსახულებანი სასანური ეპოქისადმი მიკუთვნებული, ერთგვარ გაუგებრობას იწვევს მის მიერ დადგენილი თარიღის მხრავაქვე უნდა ითქვას, რომ მ. ივანჩენკო შემოხსენებული საბეჭდავების შესახებ თუმცა ბევრს არას ამბობს (რადგან მისი სიტყვით, მათი შესწავლა მინდობილი აქვს მ. მაქსიმოვას), მაგრამ მაინც აღნიშნავს, რომ სამთავროს სამაროვანზე ნაპოვნი შემოხსენებული საბეჭდავები და მათი მსგავსნი ე. წ. სასანურ საბეჭდავებს წარმოადგენენ და IV—VI სს. თარიღდება¹⁴⁹.

მაშასადამე, ჩვენ ვერ გავიზიარებთ მ. მაქსიმოვას მიერ ამ საბეჭდავების მინის ჭურჭლის მიხედვით ძვ. წ. I საუკუნის და ახ. წ. I საუკუნით დათარიღებას, რადგან უეჭველი გვეგონია, რომ სამთავროს სამაროვანზე იმ ორივე ტიპის ჭურჭელი IV—V საუკუნეებში, თარიღდება.

IV — V საუკუნეთა მინის ჭურჭლის თანხლები ნივთების საყურადღებო ჯგუფს წარმოადგენს აგრეთვე საყურებები, რომლებიც აღმოჩენილია სამთავროს სამაროვანზე გათხრილ, მინის ჭურჭლის შემცველ ხუთ სამარხში: 1938 წ. 22-ე ქვისსამარხში, 1939 წ. 89-ე, 101-ე და 303-ე ქვისსამარხებში და 1948 წ. 701-ე ქვისსამარხში. ამათგან ორში 22-ე და 303-ე—სამარხებში აღმოჩენილი სამი წყვილი საყურე ერთი ტიპისაა: მრგვალგანიკვეთიანი მავთულის პირხსნილ რგოლზე სხვადასხვა წესით მიჩრილულია ყუნწი, ღერაკზე ასხმულია ნაირნაირი მძივები. სამი წყვილი საყურედან ორი ოქროსია, ერთი ვერცხლისა (ტაბ. I, 45, 46, 47).

303-ე ქვისსამარხში მოპოვებულ ოქროს საყურეს (ტაბ. I, 45) პირხსნილ რგოლზე მიჩრილული აქვს ყუნწი და ყუნწითვე ჩამოკიდებულ ღერაკზე აცმულია ვრანტისა და მარგალიტის ოთხი სხვადასხვა ზომის მძივი. დანსაკუთრებული აღნაგობა აქვს იმავე სამარხში აღმოჩენილ მეორე წყვილ საყურეს (ტაბ. I, 47), რომლის რგოლზე მიჩრილულია ყუნწი, ხოლო ამ უკანასკნელის 0,3 სმ. დაშორებით მიჩრილულია ღერაკი და ზედ აცმულია პაწია მარგალიტი. 22-ე ქვისსამარხში აღმოჩენილ ვერცხლის საყურეს (ტაბ. I, 46) ყუნწის ღერაკზე აცმული აქვს მარჯნის, „როდინის მოყვანილობის“ მძივი, რომლის თავი და ბოლო ვერცხლის წვრილი ბურთულოვანი გვირგვინით არის შემკული.

შემოაღწერილი საყურეები თარიღდება არმაზისხევის სამაროვნის მიხედვით, სადაც საესებით მსგავსი საყურეები III საუკუნის დასასრულიდან ჩნდება (არმაზისხევი, მე-2 ქვისსამარხი, საე. წ. № 49); სამარხი თარიღდება

¹⁴⁸ М. Максимова, *დას. ნაშრ.*, А. Борисов, *Об одной группе сасанидских резных камней*, Труды отдела Востока Гос. эрмитажа, I, табл. VI, № 4.

¹⁴⁹ М. Иващенко, *Погребения Самтаврского могильника IV и послед. вв. II/3*. (ხელნაწერი). ხაზგასმით აღსანიშნავია, რომ ანალოგიური საბეჭდავი აღმოჩენილია თბილისშიც, ერეკლე მეორის მოედანზე თბილისს (ი. გ ძ ე ლ ი შ ვ ი ლ ი, ო. ტ ყ ე შ ე ლ ა შ ვ ი ლ ი, თბილისის მატერიალური კულტურის ძეგლები, 1961, გვ. 32, სურ. 2).

კეისარ ვალერიანის — 253—260 წწ. — მონეტის მიხედვით¹⁵⁰. საყურეები აღმოჩენილია IV საუკუნის ნივთებს შორის: 43-ე ქვისსამარხში (სავ.) წ. №№ 683, 684, სადაც მათ თან ახლავს კონსტანციუსის (337—361 წწ.)¹⁵¹ მონეტა და აგრეთვე მე-13, მე-19, 38-ე და 40 ქვისსამარხებში¹⁵². (თუმცა ამათგან ზოგიერთი უფრო რთული აღნაგობისაა¹⁵³, მოყვანილობა მაინც ერთი და იგივე აქვთ).

ზემოაღწერილი საყურეების დათარიღებისათვის, ვფიქრობთ, უსათუოდ გასათვალისწინებელია, რომ გ. ნიორაძე კარსნისხევის სამარხვანზე გათხრილ 1-ლ, მე-4 და მე-8 ქვისსამარხებში აღმოჩენილ ანალოგიურ საყურეებს საქართველოში „ქრისტიანობის დასაწყისით“ ათარიღებს¹⁵⁴; გ. ლომათაძე რუსთავეში (მე-2 და მე-4 ორმოსამარხებში) აღმოჩენილი მსგავსი მოყვანილობის, ოქროსა და ბრინჯაოს საყურეების ხნოვანებას ადრეფეოდალური დროისა დასაწყისით, IV—V სს.-ბით განსაზღვრავს¹⁵⁵; იმავე დროს აკუთვნებს გ. ცქიტიშვილი ძეგროში აღმოჩენილ ანალოგიურ ბრინჯაოს საყურეებს¹⁵⁶.

ამ საყურეების თარიღთან დაკავშირებით ისიც უნდა გვახსოვდეს, რომ არმაზისხევის მე-40-ე ქვისსამარხში და კარსნისხევის მე-8 ქვისსამარხში ისინი ნაპოვნია დაბალ სადამშვილდიან, ბუღეაბმულ შშვილდსაქინძებთან ერთად, ხოლო კარსნისხევის 1-ლ, მე-4, მე-8 ქვისსამარხებში და სამთავროს 303-ე ქვისსამარხში — გრანატისთავიან საქინძებთან ერთად.

ეს სამკაულები კი, როგორც უკვე ითქვა, IV—V საუკუნეების სამარხეული ინვენტარის ერთ-ერთ დამახასიათებელ ჯგუფს შეადგენს.

ზემოაღწერილ საყურეებს ემსგავსება 101-ე ქვისსამარხში აღმოჩენილი რკინის საყურე (ტაბ. I, 47), რომელსაც შედარებით მარტივი აღნაგობა აქვს: მოზრდილი, ამჟამად დაუანაგულ და საკმაოდ დეფორმირებულ პირხსნილ რკოლზე მირჩილულია პაწია დერაკი, ხოლო მასზე აცმულია მწვანე მინის მძივი. ჩვენი აზრით, ეს საყურე შეიძლება რამდენადმე მოგვიანო დროს მიეკუთვნოს. ასე გვაფიქრებინებს, როგორც უკვე ითქვა, სამარხში აღმოჩენილი სხვა ნივთებიც: აქატის ქვის ბეჭედი, ბრინჯაოს ბურთულოვანი გვირგვინით შემკული საქინძი და სხვ.

¹⁵⁰ მცხეთა, I, გვ. 43, 46, ტაბ. XLVI, 3, 4.

¹⁵¹ იქვე, გვ. 121, 123, ტაბ. CIII, 5, 6, 7, 8.

¹⁵² იქვე, გვ. 106—108, 112, ტაბ. XII, 7, 8, XII, 4, XIII, 4. ავტორები საყურეთა ამ ტიპს „არმაზისხეურს“ უწოდებენ.

¹⁵³ აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ამგვარი საყურეები დატულია საქ. სახელმწიფო ხელოვნების ისტორიის მუზეუმის საგანმუშაო—ოქროვერცხლის ნივთებს შორის, რომლებიც აღმოჩენილია 1917 წელს ქსნის ხეობაში, ახალგორის მახლობლად. ეს საყურადღებო მონაპოვარი პირველად გამოქვეყნებული აქვთ „მცხეთა, I-ს“ ავტორებს, როგორც არმაზისხევის IV—V სს-ნეთა ინვენტარის პარალელი (გვ. 202—203). საყურეებთან ერთად იქ ნაპოვნია სხვა ნივთებიც: ბრინჯაოს შშვილდსაქინძი, ოქროს ბეჭედი, მონეტები და ა. შ. ორი მონეტიდან ერთი შაბრუ მეორისაა (303—380 წწ.). მიუხედავად იმისა, რომ საინვენტარო დავთარში ამ მონეტას ცალკე ნომერი არა აქვს, ე. თაყაიშვილის ჩანაწერის მიხედვით იგი ამ კოლექციას უნდა ეკუთვნოდეს №№ 2352—2362 ნაპოვნია სასაფლაოზე, ქსნის ხეობაში, ახალგორის მახლობლად. იქიდანვე ჩამოიტანეს ამ ნივთებთან ერთი გაფუჭებული ვერცხლის ფული ავგუსტო კეისრისა.

¹⁵⁴ გ. ნიორაძე, კარსნის ხევის სასაფლაო.

¹⁵⁵ გ. ლომათაძე, რუსთავეში თხრის... შედეგები.

¹⁵⁶ გ. ცქიტიშვილი, სიჯარჯლის ორმოსამარხები.

სამთავროს სამაროვანზე IV—V საუკუნეებში ვხვდებით აგრეთვე ნახევარქვის მთვარისებური მოყვანილობის საყურებესაც. ისინი თან ახლავან მინის ტურქულს, ჩვენ მიერ გამოყოფილ IX ტიპს და IV საუკუნით უნდა თარიღდებოდნენ:

მინის ტურქულის ჩვენ მიერ გამოყოფილი (II, IV, VIII, IX, XVII, და XX) თანმხლები ნივთებიდან აღსანიშნავია აგრეთვე სამაჯურები, რომლებიც ნაპოვნია მინის ტურქულის შემცველ ექვს სამარხში: 1938 წ. 24-ე ორმოსამარხში და 230-ე ქვისამარხში, 1939 წ. 243-ე ორმოსამარხში, 1940 წ. 101-ე ქვისამარხში და 490-ე ქვისამარხში, 1946 წ. 526-ე ქვისამარხში. ამთვან ხუთი ბრინჯაოსა და ორი რკინისა. რკინის სამაჯურები, რომლებიც თან ახლავს XVII ტიპის სანელსაცხებლებს, დამტვრეული და ნაკლულია. შემორჩენილი ნატეხების მიხედვით ჩანს, რომ სამაჯურები მრგვალგანივკეთიანი მავთლისაგანა გაკეთებული (ტაბ. I, 48). რაც შეეხება ბრინჯაოს სამაჯურებს, ისინი უკეთაა შემონახული, მაგრამ ერთი მათგანი მოპოვებული 230-ე ქვისამარხში, როგორც უკვე ითქვა, გაღწეული და დეფორმირებული აღმოჩნდა, ისე რომ ფორმის აღდგენა ვერ ხერხდება. დანარჩენთაგან განსაკუთრებით საყურადღებოა 243-ე ქვისამარხში აღმოჩენილი წყვილი სამაჯური (ტაბ. I, 49), რომლებიც თან ახლავს XXII ტიპის მე-2 ქვეტიპის სანელსაცხებლეს. ისინი მრგვალგანივკეთიანი ბრინჯაოს მსხვილი მავთულისაგანაა გაკეთებული. სამაჯური შუაში ოდნავ გამსხვილებულია, ხოლო ბოლოები ერთიმეორაზე გადაწული აქვს; ხაზგასმით აღსანიშნავია, რომ შემოაღწერილი ზეღმიწვევით ემსგავსებიან ახ. წ. I—III სს. სამარხებისათვის ერთ-ერთ დამახასიათებელ ტიპს. ანუთებია:¹⁵⁷ არმაზისხევის მე-9 სამარხში აღმოჩენილი ოქროს წყვილი სამაჯური, ბორში და ტანისში მოპოვებული სამაჯურები, მაგრამ აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ სამთავროსა და არმაზისხევაში ამგვარი სამაჯურები არა მარტო IV—V, არამედ VI—VIII საუკუნეებშიც კი განაგრძობენ არსებობას. ასეთებია, მაგალითად, სამთავროს სამაროვანზე 1938 წელს 118-ე ქვისამარხში, 1948 წ. 704-ე და არმაზისხევის („ტყის უბნის“) მე-12 ქვისამარხში აღმოჩენილი სამაჯურები. ეს სამარხები კი, მათში დაცული ნივთების მიხედვით VI—VIII სს. მიეკუთვნება.¹⁵⁸ საყურადღებოა, რომ აღნიშნულ ხანაში მსგავსი მოყვანილობის სამაჯურები აღმოჩენილია აგრეთვე ჩრდილო კავკასიაში და სწორედ ასევე გვიანდელ სამარხებში¹⁵⁹.

თიხის ტურქელი სამთავროს სამაროვნის, მინის ტურქულის შემცველ სამარხებში სულ ორი ცალია აღმოჩენილი. მათგან ერთი, წითელი თიხის ხელადა მოპოვებულია 559-ე ქვისამარხში (ტაბ. I, 50), სადაც იგი თან ახლდა XV ტიპის პირველი ქვეტიპის სანელსაცხებლეს. ამ ხელადას პირი გადაშლილი აქვს, მომადლო და ვიწრო ყელი უშუალოდ გადადის მსხლისებური მოყვანილობის ტანში და ფართო, ბრტყელი ძირით სრულდება; ყურის ქვედა ბოლო პირს ქვემოთ ეკვრის ტანის ზედა ნაწილს. ხელადას სიმაღლე

¹⁵⁷ მცხეთა, I, ტაბ. XXXVIII, 3, 3.

¹⁵⁸ Придик, Новые Кавказские клады, Материалы для археологии России, вып. 34, Петрогр., 1914, табл. II—V; Т. Книпович, Танаис, М.-Л., 1949, стр. 60 рис. 17; П. Уварова, Могильники Северного Кавказа, МАК, VIII, 1900, (Москва, стр. 119, таб. LXI; Далагкау, стр. 160, таб. LXXII; Комунта, стр. 308—309, таб. CXX—XXV).

¹⁵⁹ მცხეთა, I, გვ. 140; 135, 146, ტაბ. CXVII, 34.

უდრის 25 სმ, პირის დიამ. 4,8 სმ, ყელის სიმაღლე—5,4 სმ, ტანის სიგრძე—11 სმ, ძირისა—10 სმ. ეს ხელადა მოყვანილობით, თიხის ხარისხით ფერთი ც გამოირჩევა სამთავროს სამაროვანზე ახ. წ. I—III სს. სამარხებში მრავლად აღმოჩენილი თიხის ჭურჭლისაგან.

საყურადღებოა, რომ ასეთივე ჭურჭელი მოპოვებულია ცხინვალის ნაცარგორაზე გ. გობეჯიშვილის მიერ, 1947 წელს. მას გამთხრელი გვიანანტიკური ღრთით ათარიღებს, სტრატეგრაფიული დაკვირვების საფუძველზე (მისი სიტყვიერი ცნობა). სამთავროში აღმოჩენილი თიხის ჭურჭელი IV საუკუნით თარიღდება, 559-ე სამარხში აღმოჩენილი ოქროს ბეჭდის მიხედვით (ტაბ. I, 33, 34). რომელიც მსგავსია არმაზისხევის, მეოთხე საუკუნის მდიდრულ სამარხებში აღმოჩენილი ბეჭდებისა, და რომლის შესახებ თავის ადგილას უკვე ითქვა.

მეორე ჭურჭელიც ხელადაა, აღმოჩენილია 1939 წ. 168-ე ქვის-სამარხში, XXII ტიპის სანელსაცხებზე ჭურჭელთან ერთად (იხ. ტაბულა I). ხელადას პირი ჩამოტეხილი აქვს, ყური—მოტეხილი. ფართო, დაბალი ყელი უშუალოდ გადადის დამჯდარ, გამობერილ ტანში, რომელიც ფართო, ბრტყელი ძირით ბოლოვდება. ჭურჭლის სიმაღლე უდრის 17 სმ., პირის დიამ.—6,5 სმ., ტანის დიამეტ.—14 სმ, ძირისა—16,2 სმ. ხელადა, მოყვანილობით, თიხის ხარისხითა და ფერთი გამოირჩევა სამთავროს ახ. წ. I—III სს. ჭურჭლისაგან: იგი გამოძერწილია ყვითელი, მსხვილმარცლოვანი თიხისაგან და საკმაოდ ცუდადაა გამოშვარი.

ჩვენი აზრით, ჭურჭელი, მასთან ერთად ნაპოვნი ნივთების (ბრინჯაოს და რკინის საკინძების) მიხედვით, V საუკუნით უნდა თარიღდებოდეს.

დასასრულ უნდა ითქვას, რომ სამარხეულ ინვენტარში ჩვენ მიერ გამოყოფილი ქრონოლოგიური ჯგუფი, თუმცა კი იჩენს ზოგიერთ სპეციფიკურ ნიშანს, მაინც უკავშირდება როგორც ახ. წ. I—III სს, ისე მომდევნო VI—VIII სს. სამარხებში დაცულ ნივთებს. მაგალითად, მინის სათანადო ჭურჭლის ტიპების შემცველ სამარხებში მოპოვებულია ოქროსა და ბრინჯაოს კილიტები, რომელთაგან ზოგი სადა, პაწია, ნახევარსფერული მოყვანილობის ყუნწიანი ღილებია (ტაბ. I). ცნობილია, რომ ასეთი კილიტები ერთ-ერთი დამახასიათებელი და ფრიალ გავრცელებული სამკაულია სამთავროს, არმაზისხევისა და ბაგინეთის II—III სს. სამარხეული ინვენტარისათვის¹⁶⁰ და III საუკუნის შემდგომ გადმონაშთის სახით-ლა გვხვდება ერთ ხანს.

იგივე უნდა ითქვას 1946 წ. 561-ე ქვისსამარხში აღმოჩენილი ვერცხლის აბზინდას შესახებ. აბზინდა (ტაბ. I) მასიური, სქელი მავთულისაგანაა გაკეთებული და ნახევარწრიული მოყვანილობისაა; ენიანი ნაწილი გატარებულია წრიული მოყვანილობის, ორად მოკეცილ ფირფიტაში. ამ აბზინდას მიახლოვებითი ანალოგიები მოეძებნება I—III სს. ისეთ სამარხებში, როგორცაა მაგალითად, სამთავროს 212-ე ქვისსამარხი¹⁶¹; ასპარუგ ერისთავის სამარხი არმაზისხევეში¹⁶² და სხვ.

IV—V საუკუნეთა და სხვ. სამარხებში ამგვარი მოყვანილობის მხოლოდ ერთი აბზინდა გვაქვს და ისიც გადმონაშთის შთაბეჭდილებას ტოვებს.

ამრიგად, მიუხედავად იმისა, რომ შემოგანხილული ნივთები თითო-ოროდა,

¹⁶⁰ მცხეთა, I, გვ. 31.
¹⁶¹ М. Иващенко, Отчеты южной группы Мичета-Самтаврской экспедиции за 1938—1939 и за 1940 гг. (ხელნაწერები ისტ., არქეოლ. და ეთნოგრაფ. ინსტიტუტში).
¹⁶² მცხეთა, I, გვ. 35.

წინა ქრონოლოგიური ჯგუფიდან (I—III სს.) გადმონაშთის სახით გვხვდება, ისინი მინც ანგარიშგასაწევე ურთიერთობას ამყარებენ I—III და IV—V საუკუნეთა სამარხებს შორის.

თ ა ვ ი მ ი ს ა მ ი

VI—VIII საუკუნეთა მინის ზურბლის ტიპები

ქართლის სამაროვნების, კერძოდ სამთავროს VI—VIII საუკუნეთა სამარხებში აღმოჩენილი მინის ჭურჭელი რაოდენობით ბევრად აღემატება IV—V სს. სამარხებში ნაპოვნ ჭურჭელს, მაგრამ, როგორც ითქვა, იგი უფრო ერთფეროვანია: აქ მხოლოდ რამდენიმე ტიპის სანელსაცხებლე და სასამისი ვეაქვს.

საყურადღებოა, რომ VI—VIII სს. ქრონოლოგიურ ჯგუფში გამოირჩევა ერთი წყება სანელსაცხებლეებისა, რომელიც ტიპურია IV—V საუკუნეებისათვის, მაგრამ თითო-ორიოლა ამ ქრონოლოგიურ ჯგუფშიც გვხვდება. ასეთებია:

1) 1938 წელს სამთავროს სამაროვნის ჩრდილო უბანზე გათხრილ 86-ე ქვისსამარხში აღმოჩენილი სანელსაცხებლე (ს. წ. № 572, ცხ., № 137). იგი პირსქელია, პირის კიდე შიგ ჩაქეცილი აქვს; ფართო და დაბალი ყელი უშუალოდ გადადის განიერ, ოთხმხრივ დაბრტყელებულ ტანში და შედარებით ძირით სრულდება (იხ. ტაბ. II). საერთო მოყვანილობით ზედმიწევნით მსგავსია IV—V სს. სამარხებში გამოყოფილი XIII ტიპის სანელსაცხებლეებისა და მათგან მხოლოდ მინის ხარისხითა და ფერით გამოირჩევა. სახელდობრ, იგი გამობერილია, ღია მწვანე, მდარე ხარისხის მინისაგან (დიდი რაოდენობით შეიცავს ჰაერის ბუშტულებს).

ჭურჭლის სიმაღლე უდრის 6 სმ, ყელის სიმაღლე — 2,1 სმ, ტანის დიამ. — 4 სმ., ძირისა — 3,7 სმ.

2) 1939 წელს სამთავროს ჩრდილო უბანზე გათხრილ 118-ე ქვისსამარხში აღმოჩენილი სანელსაცხებლე (ს. წ. № 3386) მსგავსია წინა ქრონოლოგიური ჯგუფის XV ტიპში შემავალი სანელსაცხებლეებისა, ოღონდ შედარებით უფრო ტლანჭია და დაუდევრად ნაკეთები. საყურადღებოა აგრეთვე, რომ ჭურჭელს პირს ქვემოთ გარშემოუყვება ღრმა ნაკეცი, რომელიც მას გამოარჩევს VI—V სს. იმავე ტიპის სანელსაცხებლეებისაგან (იხ. ტაბ. II).

ჭურჭელი სქელკედლიანია (მინის სისქე 0,3 სმ). მისი სიმაღლე უდრის 6 სმ, პირის დიამ.—2,51 მ, ყელის სიმაღლე 3,2 სმ, ტანის დიამეტრი—4,2 სმ. სანელსაცხებლე ნაკეთებია ღია მწვანე მინისაგან, რომელიც ახლა გამოფიტულია.

3) 1948 წელს სამთავროს სამაროვანზე გათხრილ 712-ე ქვისსამარხში მოპოვებულ სანელსაცხებლეს (ს. წ. № 8557, ცხრ. № 272) პირის კიდე შიგ დაბრტყილად აქვს ჩაქეცილი. ძაბრისებური მოყვანილობის ყელ-პირი ტანისაგან გამოყოფილია. ტანი მსხლისებური მოყვანილობისაა, ოღონდ-ოთხმხრივ კედლებზეზნეჭილი, ძირი ბრტყელია: ჭურჭელი მსგავსია IV—V სს. სამარხებში აღმოჩენილი XVI ტიპში გაერთიანებული სანელსაცხებლეებისა (იხ. ტაბ. I), ოღონდ შედარებით უფრო ტლანჭია, დიდი და საკმაოდ დაუდევრად ნაკეთები.

ზემოაღწერილი სანელსაცხებლეები, როგორც ითქვა, VI—VIII საუკუნე-

თა სამარხებში იშვიათია და ამ ქრონოლოგიურ ჯგუფში გადმონაშთი მხოლოდ ერთი
 კლინებას ტოვებს. სამაგიეროდ IV—V საუკუნეთა ინვენტარში გამოვლინდა
 XIX, XX, XXI და XXII ტიპებში შემავალი ჭურჭლის მსგავსი სანელსაცხებ-

ლები VI—VIII საუკუნეებში მრავალრიცხოვანია და წამყვან
 ტიპებად იქცევა. ამ სანელსაცხებლებს ჩვენ იმავე ტიპებში
 ვაერთიანებთ, ოღონდ განსხვავების ნიშნად საუკუნეებს ვუ-
 წერთ.

სურ. 29

XIX ტიპი (VI—VIII საუკუნეებისა). ამ ტიპში შემავალ
 ჭურჭელს ტანი კვერცხისებური მოყვანილობისა აქვს, პირი—
 მოკვეთილი. მომადლო ყელი ტანის გარდამავალ ნაწილში შე-
 ვიწროებულია. ძირი მომრგვალებულია (იხ. სურ. 29). ასეთივე
 ჭურჭელი გვხვდება წინა ქრონოლოგიურ ჯგუფშიც, მაგრამ ეს
 ტიპი დამახასიათებელია VI—VIII საუკუნეთა სამარხებისათ-
 ვის, საყურადღებოა, რომ სამთავროს სამაროვანზე, VI—VIII
 საუკუნეთა ფენების კუთვნილ 24 სამარხშია ასეთი ჭურჭელი
 აღმოჩენილი. მოგვაქვს მათი სია:

წელი	ქვისსამარხი	საინვ. №	ცხრილი №
1938 წ.	61-ე	№ 493	№ 132
1938 წ. №	111-ე	№ 656	№ 107
"	132-ე	№ 726	№ 143
1939 წ. №	მე-4	№ 3024	№ 148
"	მე-19	№ 3088, 3089	№ 112
"	59-ე	№ 3200	
"	61-ე	№ 3205	№ 160
"	144-ე	№ 3492	№ 166
"	160-ე	№ 3535	№ 117
1940 წ. №	386-ე	№ 5517	№ 201
"	388-ე	№ 5525	№ 202
"	389-ე	№ 5529	№ 203
"	390-ე	№ 5532	№ 204
"	414-ე	№ 5614	№ 211
1946 წ. №	668-ე	№ 7852	№ 248
"	679-ე	№ 7904	№ 252
"	685-ე	№ 7932	№ 255
"	686-ე	№ 7944	№ 256
1947 წ. №	703-ე	№ 8487	№ 264
"	708-ე	№ 8520	№ 268
"	712-ე	№ 6339, 8550	№ 272
1948 წ. №	713-ე	№ 8562	№ 129
"	715-ე	№ 8609, 8604	№ 273
"	729-ე	№ 8680	№ 276

ქართლის სხვა სამაროვნებზე მსგავსი სანელსაცხებლები აღმოჩენილია: წიწმურის ველზე გ. ნიორაძის¹⁶³ განათხარ ქვისსამარხში და თბილისში (მთაწმინდაზე) მინდაძის მუშაობის დროს) შემთხვევით გამოჩენილ სამარხში.

ჭურჭელი ნაყებობა ღია მწვანე მინისაგან, რომელიც გამოფიტულია და თეთრი ბრკე აკრავს. სანელსაცხებლები შედარებით სქელკედლიანია (მინის სისქე უდრის 0,2—0,3 სმ). მათი სიმაღლე უდრის 5—6 სმ, პირის დიამეტრი—1—1,3 სმ, ყელის სიმაღლე —1,3—2,0 სმ, ტანის დიამეტრი 2—3—2,9 სმ.

XX ტაბი (VI—VIII საუკუნეებისა).

ამ ტაბში გაერთიანებული ჭურჭელი პირმოკვეთილია. მომლო ყელი (მთელი სიმაღლის ერთ მესამედს შეადგენს) ტანისაგან გარდამავალ ნაწილში შევიწროვებულია. ტანი წვეთისებური მოყვანილობისაა, ძირი — მრგვალი ან წვეტიანი (იხ. სურ. 30).

სურ. 30

ამგვარი სანელსაცხებლები სამთავროს სამაროვანზე გამოხრილ, VI—VIII სს. 23 სამარხშია აღმოჩენილი.

წ. №	ქვისსამარხი	საინვ. №	ცხრილი №
1938 წ. № 70-ე	ქვისსამარხი	№ 522	№ 153
1939 წ. 92-ე	"	№ 3316	№ 164
" 98-ე	"	№ 3332	№ 191
" 268-ე	"	№ 3615	№ 174
" 269-ე	"	№ 3281	№ 174
" 277-ე	"	№ 3855—6	№ 178
" 326-ე	"	№ 3988	№ 181
" 333-ე	"	№ 4013	№ 120
" 339-ე	"	№ 4021	№ 197
1940 წ. 413-ე	"	№ 5604	№ 210
" 416-ე	"	№ 5632—4	№ 213
" 426-ე	"	№ 5676	№ 217
" 432-ე	"	№ 5712—3	№ 219
1941 წ. 463-ე	"	№ 5793	№ 222
" 528-ე	"	№ 5936—7, 1958	№ 233
1946 წ. 612-ე	"	№ 6919	№ 238
" 615-ე	"	№ 6929	№ 239
" 619-ე	"	№ 6943—4	№ 240
1947 წ. 645-ე	"	№ 7718	№ 126
1948 წ. 705-ე	"	№ 8498—9	№ 266
" 709-ე	"	№ 8525	№ 269
" 715-ე	"	№ 8609	№ 273
" 727-ე	"	№ 3668	№ 275

სანელსაცხებლები გამოხრილია მომწვანო მინისაგან, რომელიც აქვამად ძლიერ გამოფიტულია. ჭურჭლის კედლების სისქე 0,2 — 0,3 სმ-ია. ძირი მასიური აქვთ, (0,4—0,5 სმ). სიმაღლე უდრის 6—8 სმ. პირის დიამეტრი—1—1,2 სმ, ყელის სიმაღლე — 2—2,8 სმ, ტანის დიამეტრი — 1,2—1,9 სმ.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, განხილული სანელსაცხებლების მსგავსი ჭურჭელი წინა ქრონოლოგიურ ჯგუფშიც გვხვდება. კერძოდ, ასეთია 1940 წ. საა-

¹⁶³ გ. ნიორაძე, მიცვალებულის პაეზე დამარხვა. „ენიშის მოამბე“, V—VI, 1940.

თავროს სამაროვანზე გათხრილ 252-ე კრამიტსამარხში და 1938 წ. 12-ე კვანძის სამარხში აღმოჩენილი სანელსაცხებლები, მაგრამ ეს ტიპი დამახასიათებელია მხოლოდ VI—VIII საუკუნეთა სამარხებისათვის.

XXI ტიპი (VI—VIII საუკუნეებისა)

ამ ტიპში მოქცეულ სანელსაცხებლებს, ისევე როგორც IV—V საუკუნეებით დათარიღებულ, 88-ე ქვისსამარხში აღმოჩენილ ჭურჭელს, ტანი ხორკლიანი აქვთ. საერთოდ კი ჭურჭელი პირმოკვეთილია. პირის ღრუ ვიწრო, დაბალი ყელი—ტანისაგან გამოყოფილი; მაღალი ტანი, ძირისაკენ გამსხვილებული და მასიური, მრგვალი და გამოუყოფელი ძირი ზოგჯერ დაბრტყელებულია და შეზნექილი, მეტწილად კი მრგვალია და ზედსაბერავი მილისკვალი აქვს შემორჩენილი (ფხიანი ნაწიბურის სახით). ასეთი ჭურჭელი გვერდელად, არამყარად იდგმის ხოლმე. ჭურჭლის ტანი ყელის ძირს ზემოთ შემოსილია ასიმეტრიულად განლაგებული მეტ-ნაკლებად თანაბარი ზომის გლუვი ან წვეტიანი ხორკლებით (იხ. სურ. 31).

სურ. 31

უნდა ითქვას, რომ ჩორკლიან ჭურჭელში ტანის მოყვანილობით გამოირჩევა რამდენიმე ჯგუფი, რომელთაც ქვემოთ დავახასიათებთ: სამთავროს სამაროვანზე გათხრილ 7 ქვისსამარხში აღმოჩენილი სანელსაცხებლები, რომელთა ტანი, ზემოაღწერილი ჭურჭლისაგან განსხვავებით მსხლისებური მოყვანილობისაა 1938 წ. 89-ე, 95-ე, მე-100, 1939 წ. მე-14, 275-ე, 1940 წ. 468-ე და 1941 წ. 315-ე ქვისსამარხებში აღმოჩენილი სანელსაცხებლები (იხ. ტაბ. II). საყურადღებოა აგრეთვე მრგვალტანიანი, ხორკლებიანი სანელსაცხებლები, რომლებიც სამთავროს სამაროვანზე აღმოჩენილია სამგან (1941 წ. სამხრეთი უბნის 347-ე ქვისსამარხში. 1947 წ. ჩრდილო უბნის 666-ე ქვისსამარხში და 1948 წ. 713-ე ქვისსამარხში) (ტაბ. II).

ტანის სრულიად განსხვავებული მოყვანილობა აქვს ორ პატარა სანელსაცხებლე ჭურჭელს: მოგრიძო, ოვალური მოყვანილობის ტანი ასიმეტრიულად განლაგებული, გლუვი, დაბალი და თანაბარი ზომის ხორკლებით არის შემოსილი. ძირი ოდნავ დაბრტყელებულია (ყელ-პირი ორივეს ჩამოტეხილი აქვს). ამათგან ერთი აღმოჩნდა 1938 წ. ჩრდილო უბანზე გათხრილ 229-ე ქვისსამარხში, მეორე — 1940 წ. იმავე უბნის 419-ე ქვისსამარხში (იხ. ტაბ. II).

ტანშეხორკლილი ჭურჭელი სამარხებში მეტწილად თითო ცალია. მაგრამ გვხვდება ორ-ორი და სამ-სამიც კი. რაც სამარხებში სხვადასხვა მოყვანილობის ტანის მქონე ხორკლიანი ჭურჭელი ერთად არის. ასეთებია, მაგალითად, 1940 წლის 419-ე და 468-ე, 1964 წლის 666-ე და 1948 წ. 713-ე ქვისსამარხები.

უკლებლივ ყველა ეს ჭურჭელი ნაკეთებია ღია მწვანე მინისაგან. რომელიც მეტ-ნაკლებად გამოფიტულია. ჭურჭელი სქელკედლიანია (0,2-0,3 სმ.). სანელსაცხებლეთა საშუალო სიმაღლე უდრის 7—8 სმ, პირის დიამეტრი—0,3 სმ, ყელის სიმაღლე 1—1,5 სმ, ტანის დიამეტრი—2,9—3,2 სმ.

საზოგადოდ, ხორკლებიანი სანელსაცხებლები სამთავროს სამაროვანზე გათხრილ შემდეგ 47 ქვისსამარხშია აღმოჩენილი:

Year	Month	სამ.	საინვ.	№	ცხრილი	№
1938	წ.	76-ე	სამ.	№ 542	ცხრილი	№ 136
"	"	94-ე	"	№ 602	"	№ 140
"	"	111-ე	"	№ 655	"	№ 107
"	"	140-ე	"	№ 746	"	№ 145
"	"	213-ე	"	№ 9320	"	№ 280
"	"	217-ე	"	№ 9335	"	№ 281
"	"	224-ე	"	№ 9377	"	№ 285
1939	წ.	მე-5	"	№ 3026	"	№ 149
"	"	21-ე	"	№ 3098	"	№ 151
"	"	32-ე	"	№ 3136	"	№ 153
"	"	მე-40	"	№ 3155	"	№ 156
"	"	45-ე	"	№ 3170	"	№ 113
"	"	59-ე	"	№ 3198	"	№ 115
"	"	195-ე	"	№ 3591,3594	"	№ 168
"	"	221-ე	"	№ 3672	"	№ 171
"	"	369-ე	"	№ 4127	"	№ 187
1940	წ.	385-ე	"	№ 5507	"	№ 200
"	"	390-ე	"	№ 5531	"	№ 204
"	"	396-ე	"	№ 5557	"	№ 207
1940	წ.	397-ე	"	№ 5567	"	№ 208
"	"	412-ე	"	№ 5596	"	№ 209
"	"	413-ე	"	№ 5603	"	№ 210
"	"	419-ე	"	№ 5650	"	№ 215
"	"	420-ე	"	№ 5657	"	№ 216
"	"	426-ე	"	№ 5676	"	№ 217
"	"	468-ე	"	№ 5791	"	№ 222
1947	წ.	646-ე	"	№ 7730	"	№ 245
"	"	649-ე	"	№ 7761—7762	"	№ 246
"	"	666-ე	"	№ 7821,7819	"	№ 247
"	"	671-ე	"	№ 7874	"	№ 250
"	"	684-ე	"	№ 7925	"	№ 254
"	"	692-ე	"	№ 7977	"	№ 260
1947	წ.	695-ე	"	№ 7986	"	№ 262
"	"	699-ე	"	№ 8007,0009	"	№ 263
1948	წ.	704-ე	"	№ 8497	"	№ 265
"	"	713-ე	"	№ 8566	"	№ 129
"	"	710-ე	"	№ 8526	"	№ 270
1938	წ.	89-ე	"	№ 590	"	№ 139
"	"	95-ე	"	№ 604 /	"	№ 105
"	"	მე-100	"	№ 624	"	№ 141
1939	წ.	მე-14	"	№ 3062	"	№ 150
"	"	275-ე	"	№ 3836	"	№ 177
1940	წ.	468-ე	"	№ 5792	"	№ 222
1941	წ.	315-ე	"	№ 12360	"	
"	"	347-ე	"	№ 12406	"	
1947	წ.	666-ე	"	№ 7821—7822	"	№ 247
1948	წ.	713-ე	"	№ 8566,	"	№ 129

XXII ტიპი (VI—VIII სუკუნეებისა)

ამ ტიპში, ისევე როგორც წინა ქრონოლოგიური ჯგუფის სათანადო ტიპში, გაერთიანებულია „კოლბისებური“ მოყვანილობის ჭურჭელი.

ქართლის სამაროვნების, კერძოდ, სამთავროს, VI—VIII საუკუნეთა ინვენტარში, როგორც ითქვა, ამნაირი ჭურჭელი ყველაზე უფრო მრავალრიცხოვანია.

ჭურჭელს პირის ღრუ მრგვალი და ფართო აქვს, ყელი — მაღალი, ძირისაკენ ოდნავ ვაფართოებული და უშუალოდ ტანში გარდამავალი; ტანი — დაბალი და გამობერილი, ძირი, უკლებლივ ყველას — შეზნეპილი. ეს არის, ასე ვთქვათ, ამ ტიპის „კლასიკური“ სახე და მისგან გადახვევა მეტად უმნიშვნელოა.

ამგვარი ჭურჭელი სამთავროს სამაროვანზე VI—VIII სს. ქვემოთ ჩამოთვლილ 117 ქვისამარხშია, მთელი თუ დამტვრეული (სულ 500-ოდე ცალი).

1938 წ.	30-ე	სამ.	საინვ. № 457—58	ცხრ. № 130
"	მე-40	"	№ 470	№ 103
"	58-ე	"	№ 492	№ 131
"	61-ე	"	№ 494, 943	№ 132
"	67-ე	"	№ 588, 583, 584, 585, 586	№ 138
"	94-ე	"	№ 602	№ 140
"	95-ე	"	№ 604	№ 104
"	324-ე	"	№ 748, 749	№ 285
"	140-ე	"	№ 764	№ 144
"	142-ე	"	№	№ 145
1939 წ.	მე-2	"	№ 3017, 3018, 3019	№ 147
"	მე-4	"	№ 3025	№ 148
"	მე-19	"	№ 3088, 3089	№ 112
"	21-ე	"	№ 3000399, 3102, 3103	№ 151
"	28-ე	"	№ 3120	№ 152
"	32-ე	"	№ 3137	№ 153
"	33-ე	"	№ 3146	№ 154
"	37-ე	"	№ 3147	№ 155
"	41-ე	"	№ 3157	№ 157
"	42-ე	"	№ 3158	№ 158
"	52-ე	"	№ 3176	№ 114
"	55-ე	"	№ 3181—82	№ 159
"	59-ე	"	№ 3199, 3198, 320, 3201	№ 115
"	79-ე	"	№ 3262	№ 162
"	90-ე	"	№ 3309	№ 163
"	143-ე	"	№ 3484	№ 165

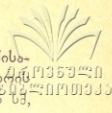
¹⁶⁴ ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე, მინა ძველ საქართველოში, თბ., 1961.

წ. 1939	წ.	სამ.	საინტ.	№	ცხრ.	№
	144-ე			3493		166
	179-ე			№ 3562, 3561		167
	195-ე			№ 3593,		168
	209-ე			№ 3614		
	203-ე			№ 3628		194
	210-ე			№ 3640		170
1939	წ. 234-ე			№ 3715, 3716		172
	236-ე			№ 3728, 3729		
	244-ე			№ 3757		119
	268-ე			№ 3818, 3817		174
	269-ე			№ 3829		175
	271-ე			№ 3828		176
	275-ე			№ 3836, 3838		177
	277-ე			№ 3856, 3857		178
	289-ე			№ 3882		196
	290-ე			№ 3886		179
	308-ე			№ 3943		
	346-ე			№ 4646		182
	351-ე			№ 4051		121
	354-ე			№ 4070		183
	358-ე			№ 4090		184
	360-ე			№ 4097		185
	369-ე			№ 4104		187
	363-ე			№ 4108		
	370-ე			№ 4130		188
	371-ე			№ 4135		189
	378-ე			№ 4162		
1940	წ. 385-ე			№ 5507		200
	386-ე			№ 5515—16, 17, 18, 19		
				20, 5520		201
	388-ე			№ 5523, 5524		202
	389-ე			№ 5529		203
	390-ე			№ 5532		204
	392-ე			№ 5539, 5540		205
	393-ე			№ 5546		206
	397-ე			№ 5568		208
	413-ე			№ 5604		210
	414-ე			№ 5613, 14, 15		211
	416-ე			№ 5631		213
	418-ე			№ 5640, 5641		214
	419-ე			№ 5650		215
	426-ე			№ 5672—76		217
	428-ე			№ 5689—5990		218
	432-ე			№ 5714—5716		219
	440-ე			№ 5738		220
	451-ე			№ 5771		215
	468-ე			№ 5793, 94, 95, 96		222

Year	Page	Label	Number	Page	Number
1940	წ. 472-ე	სამ.	საინვ.	№ 5816	ცხრ. № 224
"	476-ე	"	"	№ 5823, 24	№ 225
"	494-ე	"	"	№ 5879—5852	№ 228
"	504-ე	"	"	№ 5895	№ 230
"	521-ე	"	"	№ 5922	№ 232
"	528-ე	"	"	№ 5936, 38, 39	№ 233
1946	წ. 572-ე	"	"	№ 6795—6809, 6811	№ 235
"	599-ე	"	"	№ 6160—6879	№ 237
"	612-ე	"	"	№ 6922—23	№ 238
"	615-ე	"	"	№ 6930	№ 239
"	619-ე	"	"	№ 6940—6944	№ 240
"	625-ე	"	"	№ 6977	№ 241
"	628-ე	"	"	№ 6987	№ 242
1947	წ. 634-ე	"	"	№ 7686	№ 243
"	642-ე	"	"	№ 7704	№ 244
"	644-ე	"	"	№ 7708	№ 125
"	645-ე	"	"	№ 7717,—7718	№ 126
"	646-ე	"	"	№ 7726, 7727	№ 245
"	649-ე	"	"	№ 7762	№ 246
"	650-ე	"	"	№ 7769	№ 127
"	663-ე	"	"	№ 7809	№ 128
"	666-ე	"	"	№ 7820—7832	№ 247
"	668-ე	"	"	№ 7852, 53	№ 248
"	669-ე	"	"	№ 7860	№ 249
"	671-ე	"	"	№ 7875—76, 77	№ 250
"	679-ე	"	"	№ 7906—07	№ 252
"	684-ე	"	"	№ 7924—26	№ 254
"	685-ე	"	"	№ 7932—36	№ 255
"	686-ე	"	"	№ 7946—7967	№ 256
"	689-ე	"	"	№ 7951	№ 257
"	690-ე	"	"	№ 7953	№ 258
"	691-ე	"	"	№ 7957—7962	№ 259
"	693-ე	"	"	№ 7980	№ 261
"	695-ე	"	"	№ 7687	№ 262
"	699-ე	"	"	№ 8005—8007, 8009	№ 263
1948	წ. 703-ე	"	"	№ 8488, 8487, 8489	№ 264
"	705-ე	"	"	№ 8500, 8501	№ 265
"	710-ე	"	"	№ 8527—8528	№ 270
"	711-ე	"	"	№ 8535—8543	№ 271
"	712-ე	"	"	№ 8552—8557	№ 272
"	713-ე	"	"	№ 8563—8565	№ 129
"	715-ე	"	"	№ 8000—8617	№ 273
"	727-ე	"	"	№ 8667—8679	№ 275
"	729-ე	"	"	№ 8674—8626	№ 276
1941	წ. საბჭო. უბანი	347-ე	ქვისსამ.	საინვ. № 2806.	

სანელსაცხებლები ყველა თხელკედლიანია (0,1 სმ), ღია მწვანე მინისაგან ნაკეთები (მინა ამჟამად ძალზე გამოფიტულია.) მათი სიმაღლე უდრის 7 — 5 სმ, პირის დიამეტრი—0,9 — 1,2 სმ, ყელის სიმაღლე — 2 — 2,5 სმ, ტანის დიამეტრი — 2,8 — 3,2 სმ, ძირისა — 2,9 — 3,2 სმ.

ზემოაღწერილ მრავალრიცხოვან სანელსაცხებლებთან შორის გამოირჩევა 1948 წ. 727-ე ქვისსამარხში მოპოვებული ჭურჭელი, რომელსაც განსხვავებული მოყვანილობის ყელი აქვს: ეს უკანასკნელი მთელ სიმაღლეზე გადატხრულია და ტიხარში ორი ნახვრეტია. ეს ტიხარი ხელოსანს მარწუხით გამოუყვანია.

საყურადღებოა, რომ მრავალრიცხოვან (ხუთასიოდე) კოლბისებურ მინის ჭურჭელს შორის ამგვარი ჭურჭელი მხოლოდ ეს ერთი გვაქვს.

XII ტიპი

ამ ტიპში შედის მხოლოდ ორი სანელსაცხებლე, აღმოჩენილი სამთავროს სამაროვნის 1946—47 წწ. გათხრილ, 572-ე და 692-ე ქვისსამარხებში. (იხ. ცხრილები №№ 235, 260). ორივე ჭურჭელს ტანზე ცილინდრული მოყვანილობის დაბალი შევრილები აქვს, რომლებიც მათ თავისებურ იერს ანიჭებს და გამოარჩევს სამთავროს სხვა სანელსაცხებლებისაგან.

572-ე ქვისსამარხში აღმოჩენილ ჭურჭელს მრგვალი ტანი აქვს, ხოლო ტანის შუა ნაწილში, ოთხივე მხრივ—თანაბარი, დაბალი ცილინდრული შევრილები. პირი მოკვეთილი და სქელია. პირის ღრუ—მრგვალი და ვიწრო. მოკლე და სწორ ყელს ძირზე შემოუყვება დაბალი, წრიული აბეჭებული სალტე. მხარზე ოთხივე მხრივ აქვს რელიეფური, სამკუთხოვანი მოყვანილობის ქიმი, რომელიც მხრიდან ტანის ზემო ნაწილზე ეშვება და ზემოდან დახედვისას თანასწორმკლავებიან ჭვარს ემსგავსება. ჭურჭელს აქვს ქუსლი, რომელიც მოყვანილობით ტანის შევრილებს ემსგავსება, ოღონდ უფრო მაღალია და ძირისაკენ ოდნავ გაფართოებულია (იხ. სურ. 33).

სურ. 32

სურ. 33

სანელსაცხებლის სიმაღლე უდრის 5,4 სმ, ტანის დიამეტრი 4,3 სმ, შევრილის სიმაღლე —0,5 სმ, ქუსლის სიმაღლე —0,9 სმ.

692-ე სამარხში მოპოვებული ჭურჭელი ძველადვე დამტვრეული ყოფილა. შემორჩენილია მხოლოდ ტანის ქვედა ნაწილი და ყელ-პირის ნატეხი, რომელთა მიხედვით უნდა წარმოვიდგინოთ სრული ფორმა. ჭურჭლის ტანი ოვალური მოყვანილობისა, ტანის ქვემოთ ნაწილზე სამ მხრივ დაბალი, ცილინდრული შევრილები აქვს, რომელთა შორის ტანის ზემო ნაწილიდან ეშვება სამკუთხოვანი ქიმი. ჭურჭელი ძირმრგვალია, მაგრამ მაინც მყარად დგას,

რადგან შვერილები კიდევებს ეყრდნობა. სანელსაცხებლე პირმოკვეთილია, ყელი მოკლე და პირისაყენ გაფართოებული აქვს (იხ. სურ. 33).

ჭურჭლის სიმაღლე უდრის 5,8 სმ, ტანის დიამეტრი — 4 სმ, შვერილების სიგრძე — 0,3 სმ, ყელის სიმაღლე — 0,8 სმ.

ჭურჭელი მასიურია (მინის სისქე უდრის—0,3 სმ). ნაკეთებია ღია მწვა-ნე მინისაგან, რომელიც მცირედაა გამოფიტული.

აღსანიშნავია, რომ 1946 წლამდე სამთავროს სამაროვანზე მოპოვებულ მრავალრიცხოვან მინის ჭურჭელთა შორის არც ერთი არა ყოფილა ამ ორის მსგავსი მოყვანილობისა.

საყურადღებოა, რომ მსგავსი სანელსაცხებლეები აღმოჩენილია ძველ ელამის დედაქალაქში, სუზაში და ამჟამად ლუერის მუზეუმშია დაცული. არქეოლოგი შ. ლამი ამ ჭურჭელს ახ. წ. VI საუკუნით ათარიღებს¹⁶⁵.

სასმისები

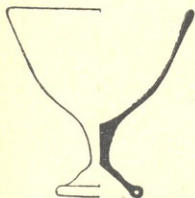
როგორც ითქვა, VI—VIII საუკუნეთა სამარხებში სადღესოდ სულ ხუთიოდე სასმისის ნატეხია ნაპოვნი და თითქმის ყველა ერთი ტიპის, ფეხიანი ჭიქებია.

მათ შორის აღსანიშნავია სამთავროს სამაროვანზე 1947 წელს გათხრილ 666-ე და 685-ე ქვისამარხებში ნაპოვნი (იხ. ცხრილები №№ 247 და 225), ორი ერთნაირი სასმისი. მათ XXIII ტიპში ვაერთიანებთ.

სასმისს პირი გადაშლილი და ოდნავ შესქელებული აქვს. ტანი პირის კი-ლიდან ძირისაყენ თანდათანობით უეწროვდება და მომადლო ფეხითა და მრგვალი, გამოყოფილი ქუსლით ბოლოვდება (იხ. სურ. 34).

ჭურჭლის ტანი შედარებითა თხელკედლიანია (0,2 სმ), ფეხი და ქუსლი კი მასიური (0,3—0,4 სმ). მინა არც ფერით, არც ხარისხით არ გამოირჩევა VI—VIII საუკუნის სხვა ჭურჭლისაგან. ორივე სასმისი ტოლია: სიმაღლე უდრის 6,7 სმ, პირის დიამ. 6,2 სმ, ფეხის სიმაღლე — 0,6—0,8 სმ, ქუსლის დიამ. 1,0—1,4 სმ.

როგორც ჩანს, ეს სასმისები საგანგებოდ დაკრძალვისათვის განკუთვნილი, (ე. ი. სარიტუალო დანიშნულების) ჭურჭელი არ ყოფილა. ამას გვაფიქრებინებს, უწინარეს ყოვლისა, მათი მცირერიცხოვანება სამარხებულ ინვენტარში და პირიქით, მრავალრიცხოვანება ადრეფეოდალური ხანის ნაქალაქართა კულტურულ ფენებში (ურბნისი¹⁶⁶, რუსთავი¹⁶⁷). საყურადღებოა, რომ ასეთი ფეხიანი სასმისები ათეულობით არის აღმოჩენილი დასავლეთ საქართველოშიც — ბიჭვინტისა და ვაშნარის ნაქალაქართა კულტურულ ფენებში. მსგავსი სასმისები ცნობილია აგრეთვე ჩრდილო კავკასიაში, ჩრდი-

სურ. 34

¹⁶⁵ C h. J. L a m m, Les verres trouvés a Suse, Syrie, Revue d'art oriental et d'archéologie, t. XII, 1931, Paris, pp. 358—367, pl. LXXV.

¹⁶⁶ ლ. ქილაშვილი, ნაქალაქარი ურბნისი, თბ., 1964, გვ. 129, სურ. 58(5).

¹⁶⁷ გ. ლომთათიძე, რუსთავში... თხრის... შედეგები, მსკა, I, 1955.

ლო შვიგზღვისპირეთში, ხმელთაშუა ზღვისპირეთში და სხვაგან, ოღონდ იქ ფერკენულნი ხინი სასმისები უფრო (აღრე IV—VI სს.) ჩნდება. ამის გარდა, იქაური სასმისებიც უფრო მეტი სხელები მინის ხარისხით, ფერით და ტანის მოყვანილობით გამოირჩევა ქართლის IV—VIII სს. სასმისებისაგან.

VI—VIII სს. მინის პურალის ზოგადი დახასიათება და დამარიღების საქმისი

სამთავროს სამაროვანზე, ისე როგორც ქართლის VI—VIII სს. სხვა სამაროვანებზე მოპოვებული მინის ჭურჭელი ძირითადად სანელსაცხებლეები ან საწამლე ჭურჭელია („უნგუნეტარიუმები“). გამოჩაყლის მხოლოდ თითო-ოროლა სასმისი წარმოადგენს.

როგორც ვნახეთ, სამთავროს VI—VIII საუკუნეთა სამარხებიდან მომდინარე მინის ჭურჭელი, მიუხედავად სიმრავლისა, მხოლოდ ოთხ ძირითად ტიპში გავითიანდა. ამ ტიპებში შემაჯავალი სანელსაცხებლეები ეკუთვნის იმ წყების ჭურჭელს, რომელიც ერთეულობით გვხვდება წინა ქრონოლოგიურ ჯგუფში და ტიპიურია მარტოოდენ აღნიშნული დროის ამ მონაკვეთისათვის, რომელსაც ახლა შევხვებით.

ასე, მაგალითად, XX ტიპის პირმოკვეთილი, წვეთისებური ტანის მქონე ჭურჭელი მხოლოდ თითო ცალია აღმოჩენილი II—III და IV—V სს. სამარხებში, ხოლო VI—VIII—საუკუნეთა ოცდასამ ქვისსამარხში ორმოციოდე ცალია ნაპოვნი¹⁶⁸. როგორც ვხედავთ, ამგვარი სანელსაცხებლეები კარგა ხანს შემორჩენია სამთავროს მინის ჭურჭელს: მათ შემკველ სამარხთა შორის, როგორც ჩინია სამთავროს მინის ჭურჭელს, ამავე ტიპის სანელსაცხებლეები კარგა ხანს შემორჩენია¹⁶⁹. როგორც ვხედავთ, 252-ე კრამიტსამარხი, ხოლო უახლესი — 619-ე ქვისსამარხი, რომელშიც აღმოჩნდა VIII საუკუნის არაბული მონეტა. ამრიგად, ჭურჭლის ეს ფორმა ხანგრძლივ არსებულ, გამძლე ფორმათა ერთ-ერთ თვალსაჩინო მაგალითად უნდა ჩავთვალოთ, ხოლო ასეთი სტაბილური ფორმები, ჩვენი აზრით, ხაზს უსვამს სამთავროს მინის ჭურჭლის თავისებურებას.

მინის ჭურჭლის იმავე წყებას მიეკუთვნება XXI ტიპში გავითიანებული სანელსაცხებლეები. VI—VIII სს. მრავალრიცხოვან ხორკლებთან სანელსაცხებლეებს, როგორც ითქვა, წინუსწრებს 88-ე ქვისსამარხში აღმოჩენილი და ჩვენ მიერ IV—V სს. დამარიღებული ჭურჭელი, რომელიც მსგავსია არმაზისხეში აღმოჩენილი ოქროს სანელსაცხებლისა, ხოლო ეს უკანასკნელი, მასთან ნაპოვნი მონეტების მიხედვით, თარიღდება II საუკუნით¹⁶⁹.

რაც შეეხება სამთავროს, საყურადღებოა, რომ იმ მცირერიცხოვან ნაშრომებში, რომლებიც ეხება იქ აღმოჩენილ მინის ჭურჭელს, ყველაზე მეტი აღგილი შეხორკლილსა თუ ეკლიან ჭურჭელს ეთმობა.

როგორც ცნობილია, ფ. ბაიერნმა ამ ჭურჭლის ხორკლიანობა ჰერკულესის კულტს დაუკავშირა. პ. და ს. უვაროვებმა მინის ასეთი სანელსაცხებლეები სამთავროშივე, I—III საუკუნეთა სამარხებში აღმოჩენილი ჭურჭლის ანა-

¹⁶⁸ ჩვენი აზრით, I—III სს. მინის ჭურჭელში სწორედ 252-ე კრამიტსამარხში აღმოჩენილი სანელსაცხებლე წარმოადგენს იმ დროის ადგილობრივი ნაწარმის, მცირერიცხოვანი ჯგუფის ერთ-ერთ ჭურჭელს. ამ დასკვნის გამოტანის უფლებას ვაძლევს ის გარემოება, რომ სადღესოდ ჩვენთვის ცნობილ არც ლიტერატურაში და არც მასალებში მსგავსი მოყვანილობის სანელსაცხებლე I—III საუკუნეებში არ შეგვხვდრია.

¹⁶⁹ მცხეთა, I, მეშვიდე სამარხი (გვ. 82—97, ტაბ. IX).

ლოგიად მიიჩნეის. მაგრამ უნდა ითქვას, რომ მართალია, სამთავროს მართლები, დროის აღნიშნულ მონაცემებში (მართლაც ხშირია თიხის შეხორკლილი ჭურჭელი. ეს ხორკლები დიდრონი და გლუვია უფრო კორქებსა ჰგავს), მაინც ვფიქრობთ, რომ უფრო მართებული იქნება, თუ შეხორკლილი მინის ჭურჭლის პროტოტიპად მივიჩნევთ ლითონის ისეთ ფლაკონებს, როგორც არის არმაზისხევში და სხვა ანტიკურ სამარხებშიც აღმოჩენილ სანელსაცხებულ. რადგან ფორმიტაც და დანიშნულებითაც იგი ჩვენი სანელსაცხებულების ანალოგიურია და მას შეეძლო ამ ფორმის წარმოშობაში გატყვევლი როლი შეესრულებინა. თუ ასეა, მაშინ ისიც უნდა დაუშვათ, რომ მინის ჭურჭლის ზედაპირის მოხორკლიანება, შედეგია ერთგვარი მიდრეკილებისა პატიოსანი თვლების იმიტაციისადმი. რაც შეეხება ამგვარი სამკაულის სიმბოლიკას საერთოდ, ამის შესახებ გადაჭრით ვერას ვიტყვით, მაგრამ ვფიქრობთ, რომ შეიძლება ხორკლებსა და ეკლებს უფრო დეკორატიული დანიშნულება ჰქონოდათ.

ჩვენთვის ხელმისაწვდომ მასალაში და ლიტერატურაში მინის ისეთი სანელსაცხებულები კავკასიაში არსად შეგვხვედრია¹⁷⁰. სირიაში აღმოჩენილია პირგადაშლილი, ყელმადალი, წვეთისებური და ტანშეხორკლილი ტანის მქონე ჭურჭელი, ოღონდ მას ხორკლები სულ სხვა მოყვანილობისა აქვს. იგი III საუკუნით თარიღდება¹⁷¹.

როგორც ვიცით, XXII ტიპში გაერთიანებული „კოლბისებური“ სანელსაცხებულები სამთავროს სამაროვანზე მოპოვებულ მინის ჭურჭელში ყველაზე უფრო მრავალრიცხოვანია: VI—VIII საუკუნეთა ქვისსამარხში აღმოჩენილია ხუთასიოდ მთელი და დამტვრეული ჭურჭელი, ხოლო IV—V სს. 18 სამარხში — ოცდაათიოდ. უფრო ადრე, ახ. წ. I—III სს. სამარხებში კი მოპოვებულია ოციოდ. საფიქრებელია, რომ ამგვარი ჭურჭლის მასობრიობა აიხსნება მისი პრაქტიკული სიმარჯვითაც და ფორმის დამზადების ტექნიკის სიმარტივითაც.

ახ. წ. I—III სს. „კოლბისებური“ სანელსაცხებულები თხელკედლიანი, ნოცისფრო მინისაგანაა გაკეთებული (გამონაკლისს წარმოადგენს 63-ე კრამიტ-სამარხში აღმოჩენილი ლურჯი, თეთრი ზოლებით შეპყვული სანელსაცხებულე შედარებით, I—III საუკუნეებისას პირი ნაკლებ გადაშლილი და მეტად შესქელებული აქვს; მათი მომადლო და სწორი ყელი გადადის ნახევარსფერულ, სიმეტრიულად გამობერილ ტანში, რომელიც ბრტყელი ძირით ბოლოვდება. ნიშანდობლივია, რომ, თუმცა ეს ჭურჭლები უფრო გულმოდგინედაა გაკეთებული, მაინც შეიმჩნევა ესა თუ ის განსხვავება, რითაც ისინი კიდევ მეტად უახლოვდებიან გვიანდელი სამარხებიდან მომდინარე, განსაკუთრებით კი IV—V სს. სანელსაცხებულებს.

ხაზგასმით უნდა აღვნიშნოთ, რომ ამ ტიპში შემავალ ფორმათა მიმოხილვისას ძირითადია მინის ხარისხი, რადგან მხოლოდ ამ ნიშნის მიხედვით ხერხდება გარჩევა ახ. წ. I—III სს. და IV—VIII სს. „კოლბისებური“ სანელსაცხებულებისა.

¹⁷⁰ საქ. სახ. მუზეუმის არქეოლოგიის განყოფილებაში დაცულია ერთი ტანშეხორკლილი მინის ჭურჭელი, რომელიც წარმოადგენს პირგადაშლილ, ყელფართო, ძირბრტყელ სანელსაცხებულს. სამწუხაროდ ჭურჭელს დოკუმენტი არ ახლავს და მხოლოდ ის ვიცით, რომ კუფრტინისული მასალიდან არის.

¹⁷¹ W. Smith, Glass from the Ancient World, New-York, 1957, № 322.

როგორც ითქვა, IV—V სს. კოლბისებური ჭურჭლის უმეტესობა ფიქსირდება VI—VIII სს. მრავალრიცხოვანი სანელსაცხებლეები კი უკლებლივ ყველა დღე მწვანე მინისაგანაა გაკეთებული. გარდა ამისა, ნიშანდობლივია, რომ VI—VIII სს. კოლბისებურ ჭურჭელს შორის არის ულახათო და ასიმეტრიული ნიმუშები, რაც გვაფიქრებინებს ამ ძირითადი ფორმის ერთგვარ გადაჯვარებას. ამას კარგად შეესაბამება ის გარემოება, რომ VIII სს. არაბული მონეტის შემცველ ქვისსამარხში აღმოჩენილ კოლბისებურ სანელსაცხებლებს ფორმა აშკარად დარღვეული აქვთ და ისინი საერთოდ დაუდევრად არიან ნაკეთებ. VI—VIII სს. ქვისსამარხებში ამგვარი ჭურჭლის რაოდენობა განსაზღვრული არ არის: გვხვდება ერთიდან ოცდაცხრამეტ ცალამდე. სახელდობრ, 39 სანელსაცხებლე აღმოჩენილია სამთავროს სამაროვანზე 1946 წ. გათხრილ 572-ე ქვისსამარხში.

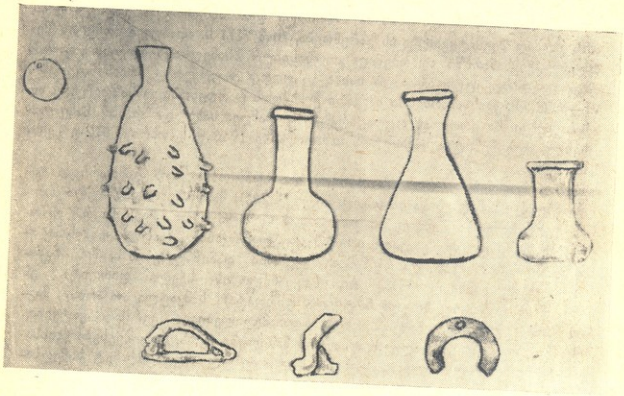
საყურადღებოა, რომ ეს ქვისსამარხი აღნაგობით არ გამოირჩევა იმდროინდელი სამარხებისაგან (იხ. ცხრილი № 235); მასში ზემოაღნიშნული კოლბისებური სანელსაცხებლეების გარდა აღმოჩენილი იყო: ჩვენ მიერ გამოყოფილ XXII ტიპში შემავალი სანელსაცხებლე, რკინის მშვილდსაკინძის ნატეხი, რკინის რგოლები და რკინისავე უცნობი დანიშნულების საგნის ნაწილი — დაახლოებით ოვალური მოყვანილობის სქელი ფირფიტა. ეს ორი ნივთი (რგოლები და ბრტყელი ფირფიტა) სამკაული არ არის, მაგრამ მათი დანიშნულების შესახებ დანამდვილებით ვერას ვიტყვი: შესაძლებელია, ისინი რაღაც ხელსაწყო ნაწილები იყოს. რაც შეეხება ქვისსამარხის ჩრდილო-დასავლეთ კუთხეში მოგროვებულ ოცდაცხრამეტ სანელსაცხებლეს, ეს რაოდენობა ბევრად აღემატება სამაროვანზე დღემდე გათხრილ, მინის ჭურჭლის შემცველ სამარხებში აღმოჩენილ სანელსაცხებლეთა რიცხვს. საფიქრებელია, რომ სამარხში სანელსაცხებლის ასეთი უჩვეულო სიმრავლე დაკრძალულის ხელობის თავისებურების მანიშნებელია, სახელდობრ, იგი უნდა ყოფილიყო მინისმბერავი ან მენელსაცხებლე ოსტატი. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ სამარხში აღმოჩენილი ოცდაცხრამეტი „კოლბისებური“ სანელსაცხებლე კიდევ ერთხელ ადასტურებს იმას, რომ ამ ტიპის ჭურჭელი ფრიად გავრცელებული და დამახასიათებელი ყოფილა იმხანად.

გვიანანტიკურ ხანაში კოლბისებური სანელსაცხებლეები ცნობილია როგორც ჩვენში, ისე სხვაგან (ბოსფორის სამეფოში, ხმელთაშუა ზღვის სანაპირო ქვეყნებში და სხვ.). როგორც ბოსფორის მავალითი გვიჩვენებს, გვიანანტიკურ ხანაში იქ ამგვარი ჭურჭელი ქრება. ამ მხრივ სამთავროს სამაროვანი წარმოადგენს გამონაკლისს, სადაც ასეთი სანელსაცხებლეები დიდ ხანს განავრცობს არსებობას. მათ შემცველ სამარხთა შორის უძველესია 63-ე კრამიტსამარხი, რომელიც თარიღდება ტიბერიუსის (14—37 წწ.) მონეტით, ხოლო უახლესია VIII საუკუნის არაბული მონეტის შემცველი 363-ე და 619-ე ქვისსამარხები.

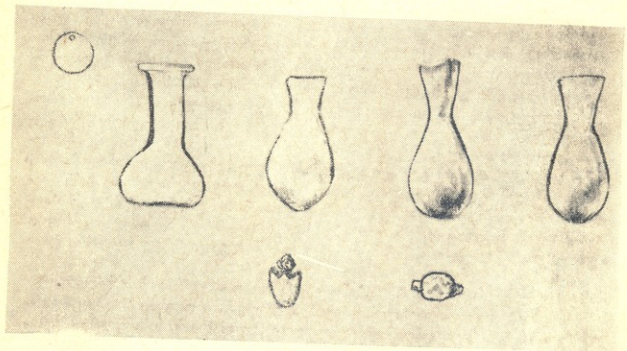
საფიქრებელია, რომ მ. მაქსიმოვანზე სწორედ ამ ფორმის ხანგრძლივი სტაბილობის გაუთვალისწინებლობამ იქონია გავლენა, როდესაც პატივცემულმა მკვლევარმა მის მიერ გამოყოფილი ირანული (პართული და სასანური) გემების ჯგუფის თანხლები „კოლბისებური“ სანელსაცხებლეები პანტიკაპეის ანალოგიური სანელსაცხებლეების თანადროულად ჩათვალა და ამიტომ ახ. წ. I—II სს. დაათარიღა¹⁷². ეტყობა მან, ყურადღება არ მიაქცია მათი თანხლები სხვა ნივთ-

¹⁷² ასეთებია: მ. მაქსიმოვას კატალოგის №№ 75, 76, 77, 79 და 81, აღმოჩენილი 1939 წ. 32-ე, 1939 წ. 19-ე, 1938 წ. 69-ე, 1939 წ. 28-ე და 1939 წ. 21-ე ქვისსამარხებში (იხ. ტაბულა 31, 32, 33). М. Максимова, Геммы из некрополя...

ბის (მშვილდსაკინძების, საკინძების და სხვ.) აშკარა გვიანდლობას ეტყობა მას უყურადღებოდ დაუტოვებია (ალბათ რაკი იქ გემშიანი ბეჭედი არ ეგულუბოდა) 1939 წ. ჩრდილო უბანზე გათხრილი 21-ე ქვისსამარხის ინვენტარი, რო-

სურ. 35

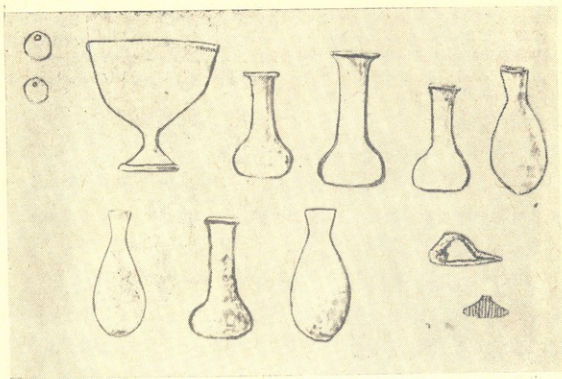

სურ. 36

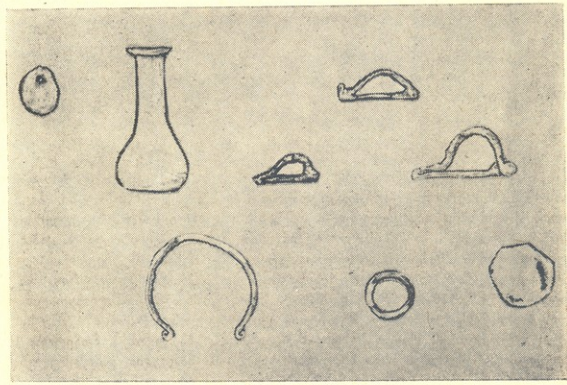
მელშიაც ლეონ I მონეტასთან ერთად აღმოჩენილია, ერთი ამგვარი სანელსაცხებლევ. საყურადღებოა, რომ მ. მაქსიმოვა იმავე დროით (ახ. წ. I—II სს.) ათარილებს ჩვენ მიერ ზემოთ აღნიშნულ, XVIII ტიპის სანელსაცხებლებსაც.

მაგრამ ზემოთ განხილული ტიპების უშუალო დათარიღებისათვის საფუძვლიან ძველს გვაძლევს ამ ჭურჭელთან ერთად მოპოვებული შვიდი მონეტა, რომლებიც ხუთ სამარხშია აღმოჩენილი. ამთგან ხუთი ეკუთვნის ბიზანტიის კეისარს

სურ. 27

სურ. 33

ლეონ I (457—474 წწ.), ხოლო ორი არაბული ფელსია (VIII ს.). ხუთივე სამარხი შეიცავს ჩვენ მიერ განხილული XXII ტიპის კოლბისებურ მინის ჭურ-

კელს: 1. 1939 წ. 21-ე ქვისამარხში აღმოჩნდა როგორც XXI ტიპის სანეღსაცხებლე, ბიანი სანეღსაცხებლე, ისე XXII ტიპის სამი სანეღსაცხებლე; 2. 1947 წ. 679-ე ქვისამარხში—XIX ტიპის სამი სანეღსაცხებლე და XXII ტიპის ერთი სანეღსაცხებლე; 3. 1947 წ. 685-ე ქვისამარხში—XIX ტიპის სამი სანეღსაცხებლე, XXII ტიპის ორი სანეღსაცხებლე და მინის ბარძიმი (სამისი); 4. 1939 წ. 363-ე ქვისამარხში — XXII ტიპის ერთი სანეღსაცხებლე; 5. 1946 წ. 619-ე ქვისამარხში — ლეონ I მონეტას თან ახლავს არაბული მონეტა. ამ სამარხში აღმოჩნდა XX ტიპის ორი და XXII ტიპის სამი სანეღსაცხებლე (იხ. სურ. 36—39).

სურ. 39

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ლეონ I მონეტისა (V ს.) და არაბული ფელსის (VIII ს.) ერთად აღმოჩენა ცხადყოფს, რომ ლეონ I მონეტები ჩვენში დიდხანს ყოფილა გავრცელებული და მისი შემცველი სამარხები ყოველთვის ვერ დათარიღდება V—VI საუკუნეებით. მათ შესახებ ნუმიზმატი დ. კაპანაძე შემდეგს წერს: „მცხეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის შედეგები არკვევს კიდევ ერთი გაურკვეველი მონეტის წარმოშობის საკითხსაც. სამთავროს სამაროვანის 21-N, 619-N, 679-N და 685-N ქვაყუთებში აღმოჩენილი იყო ვერცხლის ხული მომცრო მონეტა, ბიზანტიის კეისრის ლეონ I (457—474 წწ.) სახელით მოჭრილი. ეს მონეტები იმდენად განსხვავდება ლეონ I მონეტათა საყოველთაოდ ცნობილი სხვა ნიმუშებისაგან (წონა ნაკლებია, გამოსახულებანი ტლანჭი, წარწერები ოდნავ დამახინჯებული), რომ აუცილებლად მიგვაჩინია აქ ზოგიერთი განმარტებითი ხასიათის ცნობისა და წინასწარი მოსაზრების მოტანა.

სხვათა შორის, ასეთ მონეტებს იცნობს გამოჩენილი ნუმიზმატი, ბიზანტიური მონეტების საუკეთესო მცოდნე ი. ტოლსტიცი. იგი იმ აზრისაა,

რომ, მიუხედავად ფაქტურის სხვადასხვაობისა და მისთვის ცნობილი ცალკეულ სხვადასხვა ადგილას შექმენისა, ისინი ყველანი კონსტანტინეპოლში უნდა ყოფილიყოს მოჭრილი ან არადა, ყოველ შემთხვევაში, იმპერიის აღმოსავლეთ-სა და არა დასავლეთ ნაწილში. შემდეგ ი. ტოლსტოის შეუცვლია აზრი და განუცხადებია, რომ ეს მჩატე მონეტები ალბათ არაა მოჭრილი არც კონსტანტინეპოლში და არც აღმოსავლეთის სხვა ოფიციალურ სახელმწიფოებში და რომ იგი ალბათ ერთ-ერთი ბარბაროსული, ბალკანეთის ჩრდილოეთით მცხოვრები ტომების მიერაა მოჭრილი¹⁷³.

ი. ტოლსტოი ამ ტიპის მონეტას სულ სამს იცნობს: ერთი ვენეციაში შეუქმენია, მეორე კონსტანტინეპოლში და მესამე კავკასიაში. სამივე მჩატეა: მათი წონა 0,65—1,30 გრ. შორის მერყეობს. მცხეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ მოპოვებული, ზუსტად ასეთივე 5 მონეტის წონა თითქმის ასეთივე რემედოუმს იძლევა (0,95—1,20 გრ.). აუცილებლად გასათვალისწინებელია ი. ტოლსტოის ცნობაც, რომ ერთი ცალი მას კავკასიაში („На Кавказе“) შეუქმენია და აგრეთვე ყოყმანი, რომელსაც ის იჩენს ამ მონეტის წარმოშობის გარკვევისას. მცხეთის სამაროვანის აკლდამებში 5 ასეთივე მონეტის აღმოჩენის შემდეგ, ვგონებ, აშკარა ხდება, რომ „ბალკანეთის ჩრდილოეთით მობინადრე ბარბაროსული ტომების“ შესახებ მსჯელობას ნიადაგი ეცლება და მონეტის მოჭრის ქეშმარიტი ადგილი, როგორც ეტყობა, სულ სხვაგან უნდა ვეძიოთ. მაგრამ ამ საკითხის საესებით გარკვევისათვის საკმარისი მასალა ჯერ კიდევ არ მოგვეპოვება და, რა თქმა უნდა, ხანგრძლივი კვლევა იქნება საჭირო. ამიტომ ჯერჯერობით, აქ ნათქვამით დაგვიჯრდებით, ოღონდ განვმარტავთ, რომ სამთავროს სამაროვანის ხუთივე ასეთი მონეტა გახვერტილი აღმოჩნდა და ერთ შემთხვევაში VIII საუკუნის არაბულ გახვერტილივე ფელსთან ერთად იყო ნაპოვნი.

ამავე სამარხებში აღმოჩენილი სხვა ინვენტარის დასათარიღებლად ეს ჯერ შეუსწავლელი მონეტა, ისევე როგორც, სხვათა შორის, ავგუსტე კეისრის დენარი და გოტარხესის დრაქმა, როგორც ირკვევა, ყოველთვის ვერ გამოდგება და უნდა ითქვას, რომ ამ მონეტების ინვენტარით დათარიღება უფრო სანდო და მართებული იქნებოდა, ვიდრე პირიქით¹⁷⁴.

ამრიგად, დ. კაპანაძის ნაშრომში, საიდანაც ვრცლად მოვიტანეთ ციტატი, ეპოქოლობთ სრულ დასაბუთებას ჩვენი ზემოთ მოყვანილი მოსაზრებისა, რომ ლეონ I-ის მონეტა ჩვენ მიერ განხილული ტიპების უშუალო დათარიღებისათვის ვერ გამოდგება და უფრო მეტიც — თვით იგი ვერ დათარიღდება V საუკუნით. აქვე უნდა ითქვას, რომ თუმცა იმ დროის სამარხთა ინვენტარის ტიპოლოგიურად მკაფიოდ გამოხატული და მეტად სპეციფიკურია, მაინც VI, VII და VIII საუკუნეთა სამარხების ურთიერთგაითიშვა და თითოეული მათგანის თარიღის ცალკე დადგენა ჯერჯერობით ვერ ხერხდება.

ჩვენ მიერ განხილული ტიპები თანადროულია; მათი თანმხლები ნივთები ზედმიწევნით ემსავსება ერთიმეორეს, ეს კი ნებას გვაძლევს თარიღის თვალსაზრისით ერთად განვიხილოთ ამ ტიპებში გაერთიანებული ჭურჭელი.

როგორც უკვე ვიცით, ქვისსამარხების ინვენტარი მეტწილად სამკაულე-ბით არის წარმოდგენილი და ამ სამკაულების ერთ-ერთ ყველაზე უფრო საყუ-

¹⁷³ И. Толстой, Византийския монеты, вып. II, СПб, 1912, стр. 117—132.

¹⁷⁴ დ. კაპანაძე, მცხეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის 1937—1951 წწ. ნუმისმატიკური მონაპოვარი, „მასალები საქართველოს და კავკასიის არქეოლოგიისათვის“, I, 1955, გვ. 81—82.

რადღებო ჯგუფს წარმოადგენს საკინძები¹⁷⁵. ამ უკანასკნელთა ღერო ბრინჯაოს ან რკინის მრგვალგანივკეთიანი მავთულისაგანაა გაკეთებული; ხოლო თავი ზოგიერთს იმავე ლითონისაგან აქვს გამოყვანილი, უმეტესობას კი წამოცმული აქვს ქვის (მარჯნის, ლაქვარდის, აქატის, მალაქიტის), მარგალიტის, ან მინისა თუ პასტის, სხვადასხვა მოყვანილობისა და ზომის თავები და ზოგჯერ მძივები (იხ. ტაბ. II).

ამჟამად შევჩერდებით მხოლოდ იმ ტიპის საკინძებზე, რომლებიც არაერთგზის გვხვდება ჩვენ მიერ განხილული ტიპების სანელსაცხებლებთან ერთად. ეს არის მარჯნისა და უფრო იშვიათად კი ლაქვარდის თავის მქონე საკინძები. მათი უმეტესობა გამოხატავს ბროწეულის ყვავილს, რომელიც ზემოდან და ქვემოდან შემკულია ბრინჯაოს ვარდულებით, ამ ვარდულების ჩანასახს უკვე IV — V სს. საკინძებზე ვხვდებით. ზომითა და მოყვანილობით საკინძთა ეს თავები სხვადასხვაგვარია: ზოგი მოკლე და მსხვილია, ზოგი კი — გრძო და წვრილი.

საკინძთა ზემოაღწერილი თავების შესახებ ბ. კუფტინი წერს, რომ ბროწეულის ყვავილისა თუ ნაყოფის გამოხატულება სიმბოლოა ნაყოფიერებისა და გამრავლებისა¹⁷⁶. ხშირია აგრეთვე მარჯნისა და ლაქვარდის ცილინდრული, კასრისებური ან თავბურთულა თავები, რომლებიც ზემოდან და ქვემოდან აგრეთვე შემკულია ბრინჯაოს ვარდულებით.

ზემონსენებელი საკინძები ერთ-ერთი დამახასიათებელი სამკაულია როგორც სამთავროში ისე საქართველოს სხვა ადგილებში გათხრილი გვიანდელი ქვისსამარხებისათვის, (არმაზისხევი, რუსთავი, ვაშლაჯვარი, კარსნისხევი და სხვ.).

სამთავროში მათ ორგან ახლავს თან მონეტები: 679-ე ქვისსამარხში ლეონ I მონეტასთან ერთად აღმოჩენილია საკინძის ლურჯი პასტის თავი, რომელიც ბროწეულის ყვავილს გამოხატავს. იმავე სამარხში ნაპოვნია, როგორც ვიცით, XXI ტიპის მეორე ქვეტიპის, XVIII და XIX ტიპების ჭურჭელი. 619-ე ქვისსამარხში, ლეონ I მონეტასა და VIII საუკუნის არაბულ მონეტასთან ერთად აღმოჩნდა საკინძთა მარჯნის თავები, რომელნიც აგრეთვე ბროწეულის ყვავილს გამოხატავენ.

განსაკუთრებით საყურადღებოა აგრეთვე მარგალიტისთავიანი საკინძები. ამათ შორის გამოირჩევა ერთი წყება, რომელთაც ღერო ბრინჯაოსი აქვთ. ხოლო თითოეულ ღეროს, თიხი გაღუნული შტო აქვს გამოღებული და ამ უკანასკნელს წვერზე მომცრო ზომის მრგვალი მარგალიტი აქვთ წამოცმული. ეს უკანასკნელი თავში და ბოლოში ბრინჯაოს ვარდულებით არის შემკული. ანალოგიური საკინძი ნაპოვნია აგრეთვე არმაზისხევეში. საყურადღებოა აგრეთვე სხვადასხვა ფერადი ქვის მარგალიტის და პასტის თავის მქონე საკინძები. ყველა ეს საკინძი თავში და ბოლოში ბრინჯაოს, იშვიათად კი ოქროს ბურთულთვანი ვარდულებითა თუ გვირგვინებით არის შემკული¹⁷⁷ (იხ. ტაბ. II).

¹⁷⁵ VI—VIII სს. საკინძები, IV—V სს. საკინძებთან შედარებით, მრავალრიცხოვანია და ცალკეულ სამარხებში თვეულობით გვხვდება. ფორმით ისინი უფრო ტლანქია და ფართო მობარების საგნები უნდა იყოს.

¹⁷⁶ Б. К у ф т и н, Археологические раскопки в Триалети, Тбилиси, 1941, стр. 22.

¹⁷⁷ Е. Такайшвили, (Выдержки из отчета о раскопках), ОАК за 1896, СПб, 1898, стр. 110—112. მეხუთა, I, გვ. 135—145, გ. ლომთათიძე, რუსთაველი... თბრის... შედეგები; М. И в а щ е н к о, Рустави, Предварительный отчет о раскопках и разведках 1944—1946 гг., (დაცულია ისტორიის, არქ. და ეთნოგრ. ინსტიტუტის არქივში); საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, XVI—B, მუზეუმის ქრონიკა, თბლისი, 1950, გვ. 277.

არანაყლებ საყურადღებო სამკაულს წარმოადგენენ მშვილდსაყინძები, რომლებიც იმთავითვე პრაქტიკულ დანიშნულებას ასრულებენ. როგორც უკვე ითქვა, მშვილდსაყინძები სამთავროს სამაროვანზე, ჩვენის აზრით მხოლოდ IV³ ეპოქაში დასაწყისის ჩნდება; მაგრამ მომდევნო საუკუნეებში ძლიერ მატულობს და სამარხეული ინვენტარის ერთ-ერთ მთავარსა და მრავალრიცხოვან ელემენტს წარმოადგენს. VI—VIII სს. მშვილდსაყინძების უმეტესობა რკინისა და ბრინჯაოსია, მაგრამ გვხვდება ვერცხლისაც. ხშირია აგრეთვე კომბინირებული მშვილდსაყინძები, რომელთაც ენა (ნემსი) რკინისა აქვთ, მშვილდი კი ბრინჯაოსი (იხ. II ტაბულა).

საყურადღებოა, რომ აღნიშნული დროის მშვილდსაყინძებს ცოტა აქვთ საერთო IV—V საუკუნეების დაბალმშვილდიან და ბუდეაბმულ საყინძებთან, რომლებიც VI—VIII საუკუნეთა სამარხებში მხოლოდ იშვიათი გამოჩენილების სახით და ისიც „გადაკვარებული“ გვხვდება.

სამთავროს VI—VIII სს. ყველა მშვილდსაყინძი ორწილადი და მაღალმშვილდიანია. მათ სხვადასხვა მოყვანილობის მშვილდი, ენისბუდე და სახსარი აქვთ. აღსანიშნავია ბრინჯაოს მშვილდსაყინძები, რომლებსაც სახსარში გარდობადმო გაყრილი აქვთ ღერძი, ხოლო ღერძის ორივე ბოლო დამშვენებულია ბრინჯაოს ბურთულებით. ხშირად მშვილდსაყინძის ენის ბუდე დაბრტყელებული ან ჰეინტისებურად აწეული და აგრეთვე ბურთულოვანია (იხ. II-ე ტაბულა). ამგვარი მშვილდსაყინძები მრავლადაა მოპოვებული აღმოსავლეთ საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში (არმაზისხევეში, რუსთავეში, ურბნისში, კაჭრეთში, თრიალეთის სოფ. სანთაში და სხვ.). უკლებლივ ყველა გვიანდელ ქვისსამარხში არის აღმოჩენილი¹⁷⁸. მსგავსი მშვილდსაყინძები ცნობილია აგრეთვე ჩრდილო კავკასიის სამარხებში¹⁷⁹. სამთავროს სამაროვანზე შემოაღნიშნული რიგის მშვილდსაყინძები აღმოჩენილია ლეონ I მონეტის და არაბული ფელსის შემცველ ქვისსამარხებში (იხ. სურ. 35—39), რაც ნებას ვვაძლევს მათი ეს ჯგუფი. VIII საუკუნით დავათარილოთ.

მიუხედავად იმისა, რომ სამთავროს მშვილდსაყინძები ნაირ-ნაირი ვარიანტით არის წარმოდგენილი, ისინი მაინც ერთი სერიის შთაბეჭდილებას სტოვენ.

მინის ჭურჭელთა ზემოთ დასახელებული ტიპების თანხლები ნივთების ერთ-ერთ საყურადღებო ჯგუფს შეადგენს ბეჭდები — ოქროსი, ვეცხლის, ბრინჯაოსი, რკინისა და ქვისა. ფორმით ეს ბეჭდები სხვადასხვაგვარია. მათ შორის ყველაზე უფრო ტიპიურია წვრილი მავთულისაგან ნაკეთები რკალი, რომელზედაც მიჩნეულია მრგვალი, ოვალური, ოთხკუთხი, წაქრილ-კონუსური თუ რომბული მოყვანილობის თვალბუდე. აღსანიშნავია, რომ

გ. ნ ი ო რ ა ძ ე, კარსნისხევის სასაფლაო, საქართველოს მუზეუმის შრომები, ტ. III, ტფილისი, 1926; ლ. ჭ ი ლ ა შ ვ ი ლ ი, ნაქალაქარი ურბნისი, 1964. საყურადღებოა, რომ ისეთი საყინძები აღმოჩენილია დაღესტანშიც, სადაც ისინი თარიღდებიან VII—X სს.; Н. Ш е й х о в, Женские головные булалки, как признак локальной культуры Дагестана VII—X вв. н/э., КСИИМК, XLVIII, М., 1952, стр. 124—135, рис. 40.

¹⁷⁸ გ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე, კაჭრეთის სამარხი; გ. ლ ო მ თ ა თ ი ძ ე, რუსთაველი...; მცხეთა, I, გვ. 135—146; ლ. ჭ ი ლ ა შ ვ ი ლ ი, დას. ნაშრ., გვ. 127; გ. ნ ი ო რ ა ძ ე, კარსნისხევის სასაფლაო...; Б. К у ф т и н, დას. ნაშრ., გვ. 22.

¹⁷⁹ П. У в а р о в а, Могилиник Северного Кавказа, VIII, М., 1900: Саниба, стр. 101, таб. XLVI (1—5); Дзигвис, стр. 173, таб. LXXII (22); Нижняя Рутха, стр. 246. таб. СIХ (5, 6, 11, 7, 8, 9); Балта, стр. 135. таб. LXII (22); Кумбулта, стр. 218—219. таб. СIУ (5—6) Камунта, стр. 304—305, табл. СIУ (4, 6, 7, 11).

საკმარად ზშირად თვალიცა და თვალბუდეც ამ ბეჭედებს დაქარგული აქვთ (მე-111 მორჩენილ თვალთა უმეტესობა პასტის, ლაყვარდის, სარდიონის ან მეტყეული რკინის II ტაბულა). რკინის ბეჭედების უმეტესობა დამტვრეული და ნაკლულია, მაგრამ მინც გამოირჩევა ერთი საყურადღებო ტიპი, რომელსაც ბრტყელი, თანაბრი ვიწრო რკალი აქვს და ზედ დარჩილულია რკინისავე მრგვალ-ბრტყელი ან ოთხკუთხი ფარაკი. საფიქრებელია, რომ თავის დროზე ამ ფარაკებზე უნდა ყოფილიყო რაღაც გამოხატულება, მაგრამ ამჟამად ძალზე დაუანგულოა და აღარ ჩანს. ამგვარი ბეჭედები ერთ-ერთი ყველაზე უფრო და-მხასიათებელი ტიპია ჩვენ მიერ განხილული მინის ჭურჭლის თანმხლებ ნივთებს შორის.

საყურადღებოა აგრეთვე თანაბრად წვრილი, მრგვალი მავთულის ბეჭედები, რომელთაც დარჩილული აქვთ რომელი მოყვანილობის ბრტყელი თვალბუდე. თვალბუდეს ირგვლივ გავარსი შემოუყვება. თვალი მეტწილად მინისაა. ბეჭედები ნაირ-ნაირი მსასლისგანაა გაკეთებული (იხ. II ტაბულა), რაც მოწმობს ამ ტიპის დიდად გავრცელებას ჩვენში. ამგვარი ბეჭედები არაერთგზის გვხვდება მინის ჭურჭლის სხვადასხვა ტიპებთან ერთად.

ზემოხსენებული ბეჭედები ზედმიწევნით მსგავსია თრიალეთში ბ. კუფტინის მიერ გათხრილ, ქალის ქვისსამარხში აღმოჩენილი ბეჭდისა, ეს უკანასკნელი კი კარგად თარიღდება მასთან ერთად მოპოვებული, სისანიანი კავად მეფის (487—53 წწ.) ვერცხლის მონეტით¹⁸⁰. იმავე სამარხში აღმოჩნდა სარდიონისაგან მთლიანად გამოთლილი ორი ბეჭედი, რომელთა დაბრტყელებულ ფარაკზე გამოხატულია ფრინველი. აღსანიშნავია, რომ სამთავროს სამაროვანზე გათხრილ ზოგ სამარხში ბეჭდის ეს ორი ფორმა ერთად გვხვდება ქვის მთლიანი ბეჭედები გვიანდელი, VI—VIII სს. სამარხების ინვენტარის ერთ-ერთი დამხასიათებელი სამკაულია (ამათგან მხოლოდ ერთი იყო აღმოჩენილი IV—V სს. სამარხში). მათი უმეტესობა სარდიონისაა, მაგრამ ვხვდებით აგრეთვე აქატისა და მთის ბროლის ბეჭედსაც, რომელთაც იშვიათად დაბრტყელებულ ფარაკზე ამოჭრილი აქვს ინტალიო. ამ მხრივ საყურადღებოა 1938 წელს გათხრილ მე-17 ქვისსამარხში აღმოჩენილი მთის ბროლის ბეჭედი, რომელზედაც ბიზანტიური მონოგრამაა ამოკვეთილი. ამ უკანასკნელს მ. მაქსიმოვა V—VI სს. ათარიღებს. მეტწილად კი ასეთ ბეჭედებზე არავითარი გამოხატულება არ არის ხოლმე და ეს უკანასკნელები, ჩანს, უფრო გვიანდელია. ისინი არაერთგზის გვხვდება ზემოაღწერილი ტიპის სანელსაცეცხლებთან ერთად.

მსგავსი ბეჭედები აღმოჩენილია აგრეთვე ნავთსადენში, არმაზისხევში, რუსთავეში და უკლებლივ ყველა — გვიანდელ სამარხებში. მ. ივაშჩენკო რუსთავეის ქვისსამარხებში აღმოჩენილ ასეთ ბეჭედებს ზოგადად „საშუალო საუკუნეებს“ აკუთვნებს; ბ. კუფტინი წალკაში მოპოვებულ ბეჭედს ათარიღებს უფრო დანამდვილებით, V — VII საუკუნეებით, მაგრამ აქვე უნდა ითქვას, რომ სამთავროში ერთი ასეთი ბეჭედი აღმოჩენილია არაბული მონეტის შემცველ 363-ე ქვისსამარხში (იხ. სურ. 38).

ყოველივე ზემოთქმული კი, ვფიქრობთ, ნებას გვაძლევს, რომ ამ ბეჭედებთან ერთად მოპოვებული მინის ჭურჭელიც ამავე დროით — VI—VIII სს. დაუათარილოთ.

ჩვენ მიერ გამოყოფილ VI—VIII სს. მინის ჭურჭლის თანმხლები ნივთ-

¹⁸⁰ Б. Куфтин, *დასახ. ნაშრ.*

ბილხან აღსანიშნავია კიდევ სამაჯურები. მათი უმეტესობა რკინისა და ამჟამად დაქანვული და დამტვრეულია. შედარებით კარგად დაცული სამაჯურებიდან საყურადღებოა: მრგვალგანივკვეთიანი მავთულის, მრგვალი ოვალური, პირშეუკვრელი, ბოლოებდამრგვალებული ან ბოლოებმოკაუქმებული (იხ. II ტაბულა). ეს სამაჯურები კარგად თარიღდებიან მათთან ერთად მოპოვებული ფულის მიხედვით; 685-ე ქვისსამარხში ზემოაღწერილ სამაჯურს თან ახლავს ლეონ I-ის ორი მონეტა; 363-ე ქვისსამარხში კი— VIII საუკუნის არაბული ფელსი.

ბრინჯაოს სამაჯურები შედარებით უფრო იშვიათია. მათ უმეტესად აქვთ ოღნავ დაბრტყელებული განივკვეთი, ოვალური ან მრგვალი მოყვანილობა და ბოლოზე გადასული ბოლო. საყურადღებოა აგრეთვე 1938 წელს 224-ე ქვისსამარხში მოპოვებული სამაჯური, რომლის დაბრტყელებულ პირზე აღმანიშნის სახეა გამოხატული. ეს სამაჯური თან ახლავს ჩვენ მიერ გამოყოფილი XX და XXI ტიპების სანელსაცხებლებს.

საყურებები მეტწილად ბრინჯაოსია, ან ვერცხლისაგანაა გაკეთებული. უკლებლივ ყველა მრგვალი, ან ოვალურია, წვრილმართულოვანი, სადა და პირშეუკვრელი (იხ. II ტაბულა). ხშირად სადა, წვრილმავთულოვანს და პირშეუკვრელ საყურეს ქვემოდან მიჩილული აქვს თითო ან სამი-ოთხი ბურთულა, ერთ შემთხვევაში კი — პაწია ყუნწიანი მარგალიტის მძივიც (იხ. II ტაბულა). განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია 1946 წელს გათხრილი 619-ე, ლეონ I-ის მონეტისა და არაბული ფელსის შემცველ ქვისსამარხში აღმოჩენილი საყურე (იხ. სურ. 39), რომელიც დიდ მსგავსებას იჩენს ჩვენ მიერ IV—V სს., დათარიღებულ სამარხებში აღმოჩენილ საყურეებთან (იხ. I ტაბულა). საყურის ძირითად შემადგენელ ნაწილს წარმოადგენს მრგვალგანივკვეთიანი მავთულისაგან გაკეთებული პირხსნილი რგოლი, ზედ მიჩილულია ყუნწი, ხოლო ამ უქანსკენლში გაყრილია ყუნწიანი ღერაკი, რომელზედაც აცმულია პასტის მძივი (ამჟამად დაშლილია). საყურე IV—V სს. მსგავსი მოყვანილობის საყურეებთან შედარებით დიდი და ტლანქია. ხაზგასმით აღსანიშნავია, რომ საერთოდ მცხეთაში საყურის ეს ფორმა საკმაოდ სტაბილურია: მათ შემცველ სამარხთა შორის უძველესია არმაზისხევის მე-2 სამარხი, რომელიც ვალერიანეს (253—260 წწ.) მონეტით თარიღდება III საუკუნით, ხოლო უახლოესია სამთავროს 619-ე სამარხი, რომელშიც არაბული VIII საუკუნის ფულია. ლითონის სამკაულებიდან საყურადღებოა აგრეთვე აბზინდები და ბალთები (უმთავრესად ბრინჯაოსი), რომლებიც არაერთგზის ახლავან თან ზემოაღწერილ მინის ჭურჭელს. მოყვანილობით და სამარხში აღმოჩენის ადგილის მიხედვით ეს სამკაულები უნდა იყოს სახამლე ე. ი. ფეხსაცმლის შესაკრავი აბზინდები და სარტყლის შესაკრავი ბალთები¹⁸¹. სამთავროს სამაროვანზე მოპოვებული აბზინდები და ბალთები ნაირ-ნაირი მოყვანილობისაა (იხ. II ტაბულა). ასეთივე საგნები მოპოვებულია არმაზისხევისა და რუსთავის გვიანდელ ქვისსამარხშიც. ხაზგასასმელია, რომ ეს აბზინდები დიდ მსგავსებას იჩენს ჩრდილო კავკასიაში გათხრილ, ე. წ. ალანთა სამარხებში აღმოჩენილ აბზინდებთან, და სავსებით დასაშვებად მიგვაჩნია, რომ ისინი ჩვენში ჩრდილო კავკასიიდან იყოს შემოტანილი: საკვლევ ხანაში საქართველოსა და ჩრდილო

¹⁸¹ М. И в а щ е н к о, Назначение некоторых предметов, найденных в Самтавро, «საქ. მეცნ. აკად. მოამბე», ტ. VII, 1946, № 5.

კავკასიას შორის გაცხოველებული სავაჭრო ურთიერთობა ჩანს და, კერძოდ, სამკაულებიც (საკინძები, მშვილდ-საკინძები) და მინის ჭურჭელებიც (მშვილდ-საკინძები) საქართველოდან სხვა მრავალ მზა ნაწარმს შორის, ჩრდილო კავკასიაში გასაყვამის როგორც ითქვა, VI—VIII სს. სამარხეულ ინვენტარი მეტწილად სამკაუ-ლითაა წარმოდგენილი და სხვა საგნები მხოლოდ იშვიათ გამოჩენას წარმო-ადგენს. ეს არის რკინის თითო-ოროლა ცალპირა დანა და მოზრდილი ისრის წერი (იხ. II ტაბულა).

დასასრულ განმეორებით უნდა აღინიშნოს, რომ ჩვენ მიერ ზემოგანხილუ-ლი მინის ჭურჭელი, ისევე როგორც მისი თანხლები ნივთები — საკინძები, მშვილდ-საკინძები, ბეჭდები, სამაჯურები და სხვ. — მათთან ერთად ნაპოვნი მონეტების მიხედვით დროის გარკვეული მონაკვეთით, VI—VIII საუკუნეებით თარიღდება.

II და III თავებში განხილული სამარხები და მათში დაცული ნივთები — ისევე როგორც საერთოდ სამარხეული ინვენტარი — მეტად ცალმხრივ წარ-მოდგენას გვიქმნიან სათანადო დროის ნივთიერი კულტურის ისტორიის შესა-ხებ, რადგან ჩვენ ხელთ არსებული მასალა, უმთავრესად სხეულისა და ტანსა-ცმლის მოსართავი საგნებითა და მინის ჭურჭლით ამოიწურება. მაგრამ მათი შესწავლა მაინც საშუალებას გვაძლევს მაშინდელი ქართლის მოსახლეობის ყოფაში მომხდარი ზოგიერთი ცვლილება დაინახოთ და გავაყვლიოთ. ზოგ სხვა დიდ ცვლილებასთან ერთად (ქართლის გაქრისტიანება სიახლე ტანსამო-მავლობაში: თანდათან ქრება უცხოური ფორმები და იგრძნობა მისწრაფება საკუთარს ძიებისაკენ. ეს განსაკუთრებით თვალსაჩინო ხდება IV—V სს. სა-მარხეულ ინვენტარში. მასში ჯერ კიდევ ვხედავთ შემოზიდულ (სირიულ, ბი-ზანტიურ და ირანულ) ნივთებს, ან ფორმით მათ მინაბაძებს, მაგრამ წინა სა-უკუნეებთან (I—III სს.) შედარებით ეს მოვლენა უკვე გაცილებით უფრო სუსტად არის გამოხატული.

IV—V საუკუნეთა ინვენტარის ძირითადი თავისებურება საგანთა და კერ-ძოდ მინის ჭურჭლის ფორმისა და მინის ხარისხის მრავალფეროვნებაში გამოი-ხატება, რის გამოც ეს საუკუნეები ფორმათა ძიების ხანად წარმოგვიდგება. აქ ფორმების ძიება ჩანს არა მარტო მინის ჭურჭელში, არამედ სხვა ნივთებშიაც (მშვილდ-საკინძები, საკინძები, ბეჭდები და სხვ.).

VI—VIII სს. სამარხებში დაცული ნივთები წინა პერიოდის ნივთებისაგან გამოირჩევა ჩამოყალიბებული და დასრულებული ფორმებით, რაც გამოიხატე-ბა თუნდაც იმაში, რომ მინის ჭურჭლის მხოლოდ სამი ძირითადი ტიპი გვაქვს.

VI—VIII სს. ფორმათა ერთფეროვნება შეიმჩნევა სამარხეული ინვენტარ-ის სხვა ჯგუფებშიაც (საკინძები, მშვილდ-საკინძები, ბეჭდები და სხვ.). ეს იმა-როდით ნიშნავს, რომ სამი საუკუნის მანძილზე მათი ყველა ფორმა უცვლელი რჩება. პირიქით, ისინი დანამდვილებით განიცდიან ერთგვარ სახეცვლას, მაგ-რამ სამარხეული ინვენტარის ნომენკლატურაში არსებითი სიახლე მაინც არ ჩანს.

ისიც საყურადღებოა, რომ საქართველოს ცალკეულ კუთხეებში მოპოვე-ბული, VI—VIII საუკუნეთა არქეოლოგიური მასალა ყველგან შეიცავს ერთი-მეორის ზედმიწევნით მსგავს ფორმებს. ეს ეხება შიდა ქართლს (მცხეთა-სამ-თარო, კარსანი, არმაზისხევი, მარტოჯანისხევი, ურბნისი, კასპი, გორი და სხვ.),

ქვემო ქართლს (წალკის სამაროვნები), კახეთში (კაქრეთი და სართიქალა),
 კუხეთსა (რუსთავი) თუ ერწოს (თრანი)¹⁸² გათხრილ სამაროვნებს.

ეს კი იმას მოასწავებს, რომ საქართველოს აღნიშნული კუთხეები კულტურულად ერთი-მეორისაგან მოწყვეტილი სულაც არა ყოფილა და თან ვერ ვიმსჯელებთ დაკრძალვის წესის, სამკაულისა თუ ნივთიერი კულტურის სხვა ელემენტების ცალ-ცალკე, განსაკუთრებული გზებით განვითარების შესახებ.

თ ა ვ ი მ ი ო თ ხ ი

IV—VIII საუკუნეთა ქართლში მინის წარმოების ტექნოლოგიისათვის

ზემოთ განხილული მინის ტურტკლის ადგილობრიობის საკითხის გადაწყვეტისათვის მნიშვნელოვანია აგრეთვე მინის ქიმიური შემადგენლობის გარკვევა. ამ მიზნით გაკეთებულია სამთავროს სამაროვანზე აღმოჩენილი ოცდახუთი ტურტკლის ანალიზი. შერჩეულ ნიმუშთაგან ცხრა I—III საუკუნეებს ეკუთვნის, ცხრა IV—V სს., ხოლო შვიდი VI—VIII სს.

I—III საუკუნეთა მინის ტურტკლი უმეტესად ცისფერი, უფრო კი მოცისფრო-მომწვანო ან უფერული მინისაგან არის ნაკეთები. მაგრამ გვხვდება აგრეთვე ფერადი მინისაც: ლურჯი, ღვინისფერი, მწვანე, ვარდისფერი და სხვა¹⁸³.

IV—V საუკუნეთა მინის ტურტკლის უმეტესობა მომწვანო-მოყვითალო მინისაგან არის ნაკეთები და იშვიათია ფერადი (ლურჯი, იოდისფერი, ღია მწვანე). საერთოდ, წინა ქრონოლოგიური ჯგუფის ტურტკელთან შედარებით მინა უფრო ერთგვაროვანია.

რაც შეეხება VI—VIII საუკუნეების მრავალრიცხოვან მინის ტურტკელს, იგი თითქმის უკლებლივ ღია მწვანეა, რაც გარკვეულ სპეციფიკურობას ანიჭებს ამ ქრონოლოგიურ ჯგუფს. მინა შედგენილობით ძლიერ ჰვავს ერთი-მეორეს და ამიტომ ამ ჯგუფიდან საანალიზოდ შერჩეულ იქნა მხოლოდ შვიდი ნიმუში (იხ. ანალიზთა ცხრილი).

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ სამივე ჯგუფში მინა მეტ-ნაკლებად გამოფიტულია.

მინის ანალიზი სხვადასხვა მეთოდით არის გაკეთებული, მაგრამ მათ არ შეეხებოდა, რადგან ეს ჩვენ კომპენტენციაში არ შედის. შეეჩერდებით მხოლოდ ანალიზთა შედეგებზე. სამთავროს მინა, ისევე როგორც თანამედროვე მინა, ძირითადად შედგება სამი ჟანგეულისაგან: $\text{Na}_2\text{O} + \text{CaO}$ და SiO_2 . მაგრამ, გარდა ამ ძირითადი კომპონენტებისა იგი შეიცავს აგრეთვე მაგნიუმის ჟანგს, რკინის ჟანგს, ალუმინის ჟანგს და სხვ. (იხ. ცხრილი).

¹⁸² რ. რამიშვილის განათხარი ამ ბოლო წლებისა.

¹⁸³ სამთავროს სამაროვანზე მოპოვებული მინა შესწავლილია აკად. ს. ჭანაშვიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ქიმიურ სარესტავრაციო ლაბორატორიაში ქიმ. მეც. კანდ. რ. ბახტაძის მიერ. რ. ბახტაძემ საგანგებო ნაშრომი უძღენა სამთავროს სამაროვანზე მოპოვებულ მინის ტურტკელს: „სამთავროს სამაროვანზე მოპოვებული მინის ტურტკლის ქიმიური შესწავლა“, საქ. სახ. მუხ. მოამბე XVIII—B, 1954, გვ. 269—276. სხვა ნაშრომში „საქართველოს უძველესი მინების შესწავლისათვის“, თბ., 1964, სამთავროს მინას ცალკე თავი აქვს დათმობილი (გვ. 41—57).

სილიციუმის ორქანგის რაოდენობა სამთავროს მინაში 58,9%-დან 70,3%-მდე აღის¹⁸⁴. კალციუმის ქანგისა — 4,6%—13,39%, ნატრიუმის 10,04%—17,80%.

სამთავროს მინის სამივე ქრონოლოგიური ჯგუფის ნიმუშთა შედგენილობაში არსებითი სხვაობა არა ჩანს. სილიციუმის ორქანგის რაოდენობა ცვალებადობს და მნიშვნელოვან გადახვევას იძლევა მხოლოდ შეფერილ მინაში (იხ. ცხრილი).

ანალიზის შედეგად ირკვევა, რომ სამთავროს IV—VIII საუკუნეების ჭურჭლის მინის შედგენილობაში რკინა 1%-მდეა, ხოლო როდესაც მინაში იგი ამ რაოდენობას აღწევს, მინა მუქი, მოლურჯო-მწვანეა ხოლმე. სამთავროს მინის ჭურჭლის უმეტესობა კი ღია მწვანეა. მაშასადამე, იგი ხელოვნურად არის გაუფერულებული. მინის გაუფერულება კი ფიზიკური და ქიმიური ხერხებით წარმოებს. ორვალენტიანი რკინის ქანგი 10-ჯერ უფრო ინტენსიურად ღებავს მინას, ვიდრე იგივე რაოდენობა სამვალენტიანი რკინის ქანგისა. მინის ქიმიურად გაუფერულებისას ცდილობენ რკინის ქვექანგი (FeO) ქანგში (Fe_2O_3) გადაიყვანონ. ფიზიკური ხერხით გაუფერულებისას მინას ანიჭებენ დამატებით ფერს, რომელიც რკინის ქანგეულებით შეღებილი მინის ფერს ემატება და ორივე ერთად კი მას აუფერულებს.

მინის გასაუფერულებლად უძველესი დროიდანვე იყენებდნენ მანგანუმის ორქანგს (პიროლუზიტს). მინის კაზში მანგანუმის შეტანის დროს გათვალისწინებული უნდა იყოს აგრეთვე ის გარემოება, თუ რა სახითაა შემფერავი ნივთიერება და როგორია ღუმელის ქიმიური არე, რადგან სასურველი ფერის მიღება ამაზეა დამოკიდებული. ასე მაგ., მანგანუმის ქანგი Mn_2O_3 დამქანგველ არეში მინას იისფრად ღებავს, აღმდგენელში კი გაღადის ქვექანგში MnO . მაშინ მიიღება ღია ყვითელი, ოდნავ მოვარდისფრო ან თითქმის უფერული მინა.

ჩვენ მასალებს შორისაც არის მანგანუმით შეფერილი მინა (იხ. ცხრილები №№ 6, 20), ღია იისფერი მინა, № 18 (მუქი იისფერი), № 6 და 20 სიმუშებში მანგანუმი მეტია, ვიდრე მე-18-ში. ჩანს, ოსტატებს პირველ შემთხვევაში ღია იისფერი, ხოლო მეორეში მუქი იისფერი მინის მიღება სდომნიათ და კიდევაც მიუღწევიათ ამ მიზნებისათვის.

რაც შეეხება ღია მომწვანო და უფერულ მინას, მათში მანგანუმის რაოდენობა შეფერილ მინაზე ნაკლები არ არის (იხ. ცხრილები №№ 2, 11, 15, 19) და ისეთი რაოდენობით შედის, რომ თუ არა საგანგებო ხელშეწყობა და კაზში აღმდგენელი ნივთიერების კიდევ მიმატება, მინა ღია მწვანე არ უნდა გამოსულიყო. აღმდგენლად, როგორც რ. ბახტაძე ფიქრობს, ადვილად ხელმისაწვდომი ნახშირი უნდა ჰქონოდათ გამოყენებული. პიროლუზიტი, ორქანგიანი ნახშირის მიმატებით აღდგება ქვექანგად და მინაც გაუფერულდება. ამრიგად, როგორც ჩანს, ძველ ხელოსნებს შესანიშნავად სცოდნიათ მანგანუმის გამოყენება და საჭირო შემთხვევაში აღმდგენლის შეყვანით უფერული ან ღია მწვანე მინის მიღება.

¹⁸⁴ რ. ბ ა ხ ტ ა ძ ე. დას. ნაშრ.; ბახტაძის აზრით, სამთავროს მინაში სილიციუმის ქანგის დიდი რაოდენობა შეიძლება იმითაც აიხსნას, რომ მინა გამოფიტულია წყლისა და ნახშირორქანგის გაზის ხანგრძლივი ზემოქმედებით. ამ პროცესის შედეგად კი მინა გაღარიბდებოდა ტუტეებით (Na, Ca), რის გამოც ანალიზის შედეგად პროცენტულად ახლა SiO_2 მეტი ჩანს, ვიდრე ეს, საფიქრებელია, თავის დროზე უნდა ყოფილიყო.

ხაზგასასმელია, რომ სამთავროს მინის ქურჭელში მანგანუმის დიდ რაოდენობას მ. ბეზბოროდოვი ქართული მინის სპეციფიკად მიიჩნევს¹⁸⁵.

სამთავროს მინის ლობის ტემპერატურა მაღალია, 950° უდრის. მინის ბუშტულებს კი იგი მინიმალური ოდენობით შეიცავს. რ. ბახტაძის აზრით, ეს შეიძლება იმით აიხსნას, რომ კაზმში კალციუმის ქანგი შეტანილია ცარცის ან კირქვის სახით, რომლებიც მაღალ ტემპერატურაზე იშლება და გამოჰყოფს ნახშირორქანგა გაზს. ეს უკანასკნელი კი კაზმიდან თან წარიტაცებს ჰაერის ბუშტულებს.

საბოლოოდ, სამთავროული მინის ქურჭლის ანალიზის შედეგები, სამარხეულ ინვენტარში მათი მრავალრიცხოვნება და ფორმათა სპეციფიკურობა დადებითად გადაგვაწყვეტინებს ამ ქურჭლის ადგილობრიობის საკითხს, რომელიც კარგა ხანია წამოჭრილია ჩვენს არქეოლოგიაში.

მინის წარმოების გავლას ხელს შეუწყობდა მინის გამოსაღობად საჭირო ძირითადი ნედლეული, კვარცის ქვიშის საბადო, რომელიც მცხეთის მახლობლად, ზემო ავჭალაში არის და საკმაოდ დიდი რაოდენობით შეიცავს კვარცს¹⁸⁶. სამთავროს მინის ანალიზის შედეგად, ვიცით, რომ მის შედგენილობაში რკინის ქანგი 1%-მდე შედის და სწორედ ასეთი მინის მიღება შეიძლება ზემო ავჭალის ქვიშისაგან. მართალია, იმ ქვიშაში დიდი რაოდენობით არის კალიუმის მინდვრის შპატიც, რომელიც სამთავროს მინის შემადგენლობაში მცირე რაოდენობითაა (იხ. ცხრილი), მაგრამ სავსებით დასაშვებია, რომ მცხეთელი ოსტატები ქვიშას წინასწარ სავანებოდ ასუფთავებდნენ¹⁸⁷.

მინის წარმოებისათვის აუცილებელი მეორე ელემენტი, კალციუმის ქანგი კირქვის სახით არის შეტანილი კაზმში და ამასთან დაკავშირებით საყურადღებოა, რომ კირქვის საბადოები მცხეთის მახლობლადვე, ძეგვთან, სასხო-რში არის.

რაც შეეხება ნატრიუმის ქანგს, შესაძლებელია, იგი კაზმში გლაუბერის მარილის სახით იყოს შეტანილი. ხოლო ეს მარილი აგრეთვე დიდი რაოდენობით მოიპოვება მცხეთის მახლობლად, გლდანში. იქაურ საბადოებში გლაუბერის მარილის რაოდენობა 93—95% აღწევს¹⁸⁸.

რაც შეეხება სხვა დამხმარე ნედლეულს, რომელიც შედარებით მცირე რაოდენობით ესაჭიროებოდა მინის წარმოებას (როგორცაა მაგ. მანგანუმი, კობალტი და სხვ.), შესაძლებელია ისინი რამდენადმე უფრო შორიდანაც, მაგრამ საქართველოშივე მოპოვებული მოეტიანათ ხოლმე.

ამრიგად, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ მცხეთაში IV—VIII სს. ადგილობრივი მინის წარმოება ყოფილა, ხოლო რომ სათანადო ნედლეული უშასაუკუნეებში (XII—XIII სს.) კვლავ არსებული წარმოებისთვისაც ყოფილა გამოყენებული, ამის ფაქტობრივი დადასტურებაა გ. ლემლეინის მიერ კარსანში აღმოჩენილი მინის საწარმოს ნაშთი¹⁸⁹.

¹⁸⁵ რ. ბახტაძე, დას. ნაშრ.; А. Безбородов, Стеклоделие в древней Руси, Минск, 1959, გვ. 83.

¹⁸⁶ მ. ხახანაშვილი, მინის მრეწველობის ნედლეული მასალა და მისი განვითარების პერსპექტივა საქართველოში, „საქ. ინდუსტრიული ინსტიტუტის შრომები“, № 1(15), თბ., 1943, გვ. 383—396.

¹⁸⁷ რ. ბახტაძე, დას. ნაშრ.

¹⁸⁸ მ. ხახანაშვილი, დას. ნაშრ.

¹⁸⁹ გ. ლემლეინი, მინისსაბერი წარმოების ნაშთი კარსანში, მცხეთის მახლობლად, „სსსრ მეც.აქად. მოამბე“, ტ. VI, 1945, № 9.

სამარონის უბანი და აღმოჩენის წელიწადი	ქუტაისის № საველე წიგნში, მინის ფერი და ქუტაისის შემცველი სამარხი	ქუტაისის ხსოვნება	სოლიუმის ორ-ფანი SiO ₂ %	ნატრიუმის ფანი Na ₂ O%	კალიუმის ფანი K ₂ O
1. სამხრეთი უბანი 1946 წ.	№12321, მომწვანო (1-ელი დარღვეული კრაბიტსამარხიდან)	აბ. წ. I-III სს.	68,49	16,82	კვალი
2. " "	№ 6730, უფერული (იმავე სამარხიდან).	"	66,7	13,93	"
3. სამხრეთი უბანი 1940 წ.	№ 11971, მუქი მწვანე. (212-ე ქვის-სამარხიდან).	"	67,05	14,12	"
4. სამხრეთი უბანი 1946 წ.	№ 7040, ცისფერი (დანგრეული კრა-ბიტსამარხიდან).	"	60,15	13,71	"
5. " "	№ 7043, მოყვითალო (იმავე სამარ-ხიდან).	"	68,45	13,15	"
6. სამხრეთი უბანი 1938 წ.	№ 9193, ღია იისფერი (მე-2 ქვისსა-მარხიდან)	"	68,81	5,08	"
7. სამხრეთი უბანი 1946 წ.	№ 7046 ცისფერი (დანგრეული სა-მარხიდან).	"	68,95	16,71	"
8. " "	№ 7041, მომწვანო (დანგრეული სა-მარხიდან).	"	70,15	12,61	"
9. " "	№ 7042, მოცისფრო (დანგრეული სა-მარხიდან).	"	70,03	13,60	"
10. ჩრდილო უბანი 1946 წ.	№ 7036, მომწვანო (დანგრეული ქვის სამარხიდან).	აბ. წ. IV-V სს.	60,23	12,96	0,03
11. ჩრდილო უბანი 1946 წ.	№ 6773, მომწვანო (561-ე ქვისსა-მარხიდან).	"	65,75	15,43	—
12. ჩრდილო უბანი	№ 6774, მომწვანო (561-ე ქვისსა-მარხიდან)	"	69,11	14,75	—
13. ჩრდილო უბანი 1946 წ.	№ 6857, ლურჯი (586-ე ქვისსამარ-ხიდან)	აბ. IV—VI სს.	63,95	16,52	არ არის
14. ჩრდილო უბანი 1939 წ.	№ 3404, მოთეთრო-მოცისფრო (120-ე ქვისსამარხიდან)	"	67,85	14,07	კვალი
15. " "	№ 3404, მომწვანო-მოყვითალო (120-ე ქვისსამარხიდან)	"	66,3	13,60	"
16. ჩრდილო უბანი 1946 წ.	№ 6843, ლურჯი, (579-ე ქვისსამარ-ხიდან)	"	60,21	17,80	0,013
17. ჩრდილო უბანი 1939 წ.	№ 3528, ყვითელი (163-ე ქვისსა-მარხიდან)	"	58,9	16,82	0,031
18. " "	№ 3479, მუქი იისფერი (141-ე ქვის-სამარხიდან)	"	66,09	13,01	—
19. ჩრდილო უბანი 1946 წ.	№ 6811, მომწვანო მინის (572-ე ქვის-სამარხიდან)	აბ. წ. VI-VIII სს.	67,07	17,52	—
20. ჩრდილო უბანი 1947 წ.	№ 5811, ღია იისფერი (643-ე ქვის-სამარხიდან)	"	67,03	10,04	—
21. ჩრდილო უბანი 1947 წ.	№ 7762, მომწვანო (649-ე ქვისსა-მარხიდან)	"	67,48	15,26	—
22. ჩრდილო უბანი 1946 წ.	№ 6943, მომწვანო (619-ე ქვისსამარ-ხიდან)	"	68,01	13,79	—
23. ჩრდილო უბანი 1946 წ.	№ 6944, მომწვანო (619-ე ქვისსა-მარხიდან)	"	67,82	14,03	—
24. ჩრდილო უბანი 1947 წ.	№ 7768, მომწვანო (650-ე ქვისსამარ-ხიდან)	"	67,02	12,31	—
25. ჩრდილო უბანი 1947 წ.	№ 7504, მომწვანო (679-ე ქვისსამარ-ხიდან)	"	62,55	15,6	—

ქიმიური ანალიზის შედეგები

კალიუმის CaO %	მაგნიუმის MgO %	რკინის Fe ₂ O ₃ %	ალუმინის Al ₂ O ₃ %	მანგანუმის Mn ₂ O ₃ %	სპილენძის CuO	კობალტის CO ₂ O ₃ %	ნიკელის NiO %	სტრონცი საბ- მინი Sb %	ბარიუმის BaO %	სტრონციუმის CaO %	ტყვიის PbO %
7,51	0,45	0,41	3,20	1,68	0,009	-	-	-	0,36	0,01	-
7,15	3,69	0,86	3,09	4,86	-	კვალი	კვალი	0,028	0,07	0,03	0,07
8,35	1,63	1,25	3,06	0,31	0,02	-	"	0,58	0,06	კვალი	1,35
9,32	2,71	0,95	2,95	0,42	0,46	კვალი	"	0,008	0,1	0,04	0,26
7,2	5,11	1,36	3,15	1,32	0,41	"	"	0,29	0,13	0,08	0,18
7,85	3,16	1,15	3,88	8,73	-	0,003	"	-	0,008	0,06	-
7,81	0,36	0,42	2,80	1,91	0,06	კვალი	-	-	0,15	0,15	-
12,79	1,67	0,76	2,34	კვალი	კვალი	-	-	0,34	0,06	0,013	-
8,16	3,71	0,61	3,07	0,19	კვალი	კვალი	-	-	0,14	0,06	-
13,39	5,48	1,49	3,52	0,013	1,1	1,00	0,03	-	-	0,05	0,45
8,65	1,02	0,771	2,03	6,62	-	-	კვალი	-	0,09	0,06	-
7,75	1,17	0,79	3,27	0,94	-	-	კვალი	1,32	0,03	0,01	0,011
5,62	3,26	1,36	3,15	0,22	1,01	0,56	0,21	-	0,07	0,09	0,02
9,16	1,13	1,1	3,79	3,83	-	კვალი	-	-	0,082	0,018	0,03
6,03	3,98	0,78	2,03	8,75	-	"	კვალი	-	0,09	0,15	0,02
8,0	4,75	1,32	4,02	0,071	0,38	0,86	-	-	0,031	0,012	0,46
4,6	6,2	0,97	1,83	0,08	0,42	-	კვალი	-	0,072	0,013	-
8,9	1,28	1,16	2,74	5,30	0,28	კვალი	0,1	-	0,29	0,09	0,018
6,7	3,62	0,33	0,33	3,41	0,01	"	-	კვალი	0,016	0,02	-
8,0	7,38	0,61	3,12	7,13	-	-	-	-	0,08	0,01	-
8,2	4,45	0,02	3,29	1,22	კვალი	-	კვალი	-	0,02	0,01	-
6,81	3,52	0,39	3,43	0,61	-	-	-	-	0,095	0,036	-
6,78	2,96	0,491	3,12	2,12	-	-	0,016	-	0,072	0,01	-
10,3	4,91	0,48	3,81	1,04	-	-	-	-	0,008	0,02	-
8,16	3,52	0,18	3,19	კვალი	-	-	კვალი	კვალი	0,108	0,008	-

ორიოდე სიტყვით შეეცხებით ზემოგანხილული მინის ტურქლის კეთების ტექნიკას.

სამთავროს, ისევე როგორც ქართლის სხვა IV—VIII საუკუნეთა სამარ-ხეხში აღმოჩენილი მინის ტურქელი, უკლებლივ ყველა მიღებულია ჩაბერვით. ტურქლის ამ წესით კეთება საერთოდ იწყება ძვ. წ. I ათასწლეულის მიწურულს, როდესაც შემოიღებენ საბერავ მილს¹⁹⁰. საბერავი მილის გამოგონებამ მინის წარმოებაში დიდი გარდატეხა მოახდინა და შექმნა ახალი ეპოქა მინის ისტორიაში.

გარდა იმისა, რომ ნაკეთობათა ფორმის, ზომისა და ტურქელთა კედლების სისქის მხრივ საბერავი მილი უსაზღვრო შესაძლებლობას ანიჭებს ოსტატს, იგი თან ხელსაყრელსა ხდის წარმოებას. იმ დროიდან მოყოლებული მინის ხელობა ფართოდ ვრცელდება არა მარტო რომის იმპერიაში, არამედ ყველა მაშინდელ დაწინაურებულ ქვეყნებში, სადაც კი მოიპოვებოდა მინის დამზადებისათვის საჭირო ნედლეულის საბადოები¹⁹¹. საყურადღებოა, რომ მრავალი ასეული წლის მანძილზე „ხელით“ ჩაბერვის ტექნიკის პროგრესი მდგომარეობდა მხოლოდ ნაკეთობათა ასორტიმენტის გაფართოებაში და შრომის იარაღის გაუმჯობესებაში, თორემ თვით „ხელით“ ჩაბერვის ხერხი უცვლელი იყო¹⁹². ამიტომ პრიმიტიულ საწარმოებში დამზადებული მინის ტურქლის მიხედვით ეხლაც შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ IV—VIII საუკუნეთა ქართლის სახელმძღვანელოებში მინის ტურქლის დამზადების და შეგკობის ხერხი.

ამა თუ იმ ტიპის ტურქლისათვის განკუთვნილი, მოდულებული კაზმიდან ოსტატი საბერავი მილის საშუალებით აიღებს სათანადო ოდენობის ცხელ მასას, რომელსაც თაფლის სიბლანტე და სისქე აქვს. საბერავი მილის ჰაერში რამდენჯერმე შემოტრიალებით მასის ზედაპირზე იქმნება ერთგვარი შეიკვებული აპკი, რის შემდეგაც ოსტატი მილში ჩასუთნებით თანაზომიერად გამობერავს მინის მასას. ეს უკანასკნელი გარეპირის დაწოლისა და შიგნით ჩაბერილი ჰაერის წნევის შედეგად იღებს თანაბარკედლიანი მინის ბურთის ფორმას. ამ „ბურთს“ ოსტატი ჰაერში ატრიალებს და საბერავი მილის მოძრაობით მას წვეთის მოყვანილობას ანიჭებს.

იმის მიხედვით, თუ როგორი საგანი უნდა მიიღოს, ოსტატი აჩერებს მასის გაბერვას, მარჯვედ ატრიალებს, ასორსოლებს მას რჩინის, თუჯის ან ხის დაფაზე და დამხმარე ხელსაწყოს (მაკრატლის, ბრტყელტუჩა ვაზის, დანის და სხვ.) გამოყენებით ანიჭებს სასურველ მოყვანილობას. ამის შემდეგ ნაწარმი არსებითად უკვე მზად არის. თუ მას სჭირდება დამატებითი დამუ-

¹⁹⁰ საღვთისმშობელ დაღვნილი არ არის, თუ საღ იქნა პირველად გამოგონილი საბერავი მილი. ზოგი შეკვლევარი ამ გამოგონებას ეგვიპტელებს მიაწერს, ზოგი—ფინიკელებს და ზოგიც—რომელებს. ეგვიპტეში საბერავი მილი ლერწმისა იყო, პირი და ბოლო კი თიხისაგან ქონდა გაცემული. შუასაუკუნეებიდან დღემდე კი საბერავი მილი ლითონისაგან კეთდება, ხოლო პირი და ტარი—ხისაგან. საბერავი მილის სიგრძე უდრის 1—1.25 მ., დამეტრი კი დამოკიდებულია იმაზე, თუ რა ზომის ტურქლის დამზადება უნდა ოსტატს. სამთავროს ტურქლის უმეტესობას ატყვია საბერავი მილის ნაკვლევი, რომლის დიამეტრი 1—2,5 სმ უდრის.

¹⁹¹ ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე, მინა ძველ საქართველოში, თბ., 1961, გვ. 6.
¹⁹² И. Китайгородский, Стекловарение, М., 1950, стр. 202; Н. Качалов, Стекло, М., 1959; М. Безбородов, Общая технология стекольного производства, М.—Л., 1936, стр. 186—199.

შევება (პირის კიდის გამოყოფა ან სხვა ნაწილების — მაგ. ყურის მიბმვა ქუსლის გამოყვანა, ძაფითა თუ ხალეზით შემკობა), ოსტატი ამას ხელმეორედ შეტობობის საშუალებით აკეთებს. კერძოდ, მილისაგან მოჭრილ ნაწარმს პირი მჭრელი აქვს და იმისათვის, რომ მას სასურველი მოყვანილობა მიეცეს ოსტატი მილიდან მოჭრილ ნაწარმს ძირიდან ისევ დაადებს მილს, მასზე მცირე რაოდენობით აკრული მინის ცხელი წვეთების მეშვეობით (ამის კვალი ჭურჭელს ფხიანი ნაწიბურის სახით აქვს ხოლმე) და რამდენიმე წამის განმავლობაში ალღობს ღუმელში, რის შედეგადაც ნაწარმს ზედაპირი ურბილდება და მოქნილობა უბრუნდება. ამის შემდეგ კი ოსტატი ხის დანის ან ბრტყელტუნა ვაზის საშუალებით ხეწავს ნაწარმს გარედან: გამოჰყავს ტუჩი და, თუ სურს, ხორკლებს ან ეკლებს დაასვაშს გარეპირზე: ლითონის მამისმაგვარი ხელსაწყოთი ამოსწევს ალაგ-ალაგ დაბლობით-კედელს (საყურადღებოა, რომ ამ იარაღის კვალი ამჩნევია სამთავროს ბევრ ხორკლიან ჭურჭელს). ამავე დროს ხდება შესამკობად ცხელი მინის ძაფების, სხვადასხვა ზომის ფერადი ხალეზების ჭურჭლის ზედაპირზე დაღობვა.

მეორე მხრივ, საყურადღებოა ჭურჭლის ყალიბით გამოყვანის წესიც. აქვე უნდა ითქვას, რომ ამგვარად უმეტესად I—III სს. ჭურჭელია დამზადებული და გამოჩაყლის წარმოადგენს IV საუკუნის, ჩვენ მიერ გამოყოფილ V ტიპში შემავალი ჭურჭელი, რომლის ოთხმხრივ დაბრტყელებულ ტანზე ტრინტიანული სიმბოლოა გამოხატული. ყალიბი შეიძლება ხის, თიხის ან ქვისა ყოფილიყო.

ამგვარია, ძირითადად მინის ნაწარმის ცხელი დამუშავების ტექნიკა. თუ ნაწარმი ცივი წესით უნდა შეიქმოს, მაშინ ოსტატი უკვე იწყებს გამზადებული ჭურჭლის, სველი ჩარხით ან ხელით ამოხეხვა-ამოკაწვრით დამუშავებას. ამგვარი ტექნიკით არის მორთული ქართლის სამაროვნებში საღდესიოდ აღმოჩენილი სამი ჭურჭელი, რომელთაგან ერთი ფილა ფარშავანგის გამოხატულებითაა შემკული და ნახატი ხელით არის ამოკაწრულ-ამოხეხილი. ოსტატს ჭურჭლის შიგნით გამოუყვანია გამოსახულების ესკიზი, რის შემდეგაც ფილა დაზგაზე გადმოუბრტყავებია, ან მივიღაზე დაუშავარებია და სავანგებოდ (კაყის, ოზსიდიანის თუ სხვა მაგარი მასალის) ხელსაწყოთი დაუწყია ჭურჭელზე მოხაზული ესკიზის გულდასმით დამუშავება. ნახატის დეტალური შესწავლა ცხადყოფს, რომ იგი სულ ხელით არის გამოყვანილი. მაგალითად, ჩარჩოს ცალკეულ ელემენტებს აშკარად ეტყობა, რომ ისინი შედგება თანაბარი მანძილით დაშორებული უწერილესი ბარალეული ხაზებისაგან, რომელთა ჩარხით მიღება შეუძლებელია. მინაზე გახეხვა-ამოკაწვრით მიღებული ნახატი მჭრქალია, ამიტომ უფრო რელიეფურია და კარგადაც იკითხება.

ცივი წესით დამზადებული კიდევ ორი საწინასწარმებლედ გვაქვს (572-ე და 683-ე ქვისამარხებში აღმოჩენილი, იხ. ნახატი), ოღონდ ისინი ზემოაღწერილისაგან განსხვავებით ჩარხზე არის დამუშავებული¹⁹³. ჩარხზე ხეხვისას მინის ჭურჭელი ეხება სალესის პირს, რომელიც სხვადასხვა მოყვანილობისაა: ბრტყელი, ამოზნექილი, ჩაზნექილი, ბლაგვი ან ბასრი, იმისდა მიხედვით, თუ ოსტატს რაგვარი გამოხატულება სურს მიიღოს ჭურჭელზე. აღნიშნული ორი საწინასწარმებლედ როგორც ბრტყელი, ისე ბასრი სალესით უნდა იყოს შემკული.

ამრიგად, სამთავროს სამაროვანზე, ისევე როგორც ქართლის სხვა სამა-

¹⁹³ ჩარხი მოწყობილია მარტივად, სახარატოს მსგავსად. პორიზონტალურ ლერძზე ჩამოკმულია სალესი, რომელიც ფეხის მოძრაობით იწყებს ტრიალს.

როგნებზე მოპოვებული ჭურჭლის მხატვრულად შემკობისათვის გამოყენებულია ორივე ტექნიკური ხერხი: ცივი დამუშავება (ამოხერხვა-ამოკვეთვა) და ზადებული ნაწარმის ზედაპირზე და ცხელი დამუშავება ჩაშოყალიბება, მინის ფერადი ხალების დასმა, ფერადი ძაფების შემოვლება, სხვადასხვაგვარი სახე-
 გით შემკობა, ყურის მიბმა, ხორკლებისა თუ ეკლების გამოყვანა. აღსანიშნავია, რომ ხორკლიანობა V საუკუნის ბოლოდან ჩნდება და სამთავროს მინის ჭურჭლისათვის ჯერ ახალია, მაგრამ შემდეგ საუკუნეებში ჩვეული და დამახასიათებელი ხდება. ამგვარი, ზოგადად ქართლის სამაროვნებში აღმოჩენილი, IV—VIII სს. მინის ჭურჭლის კეთების ტექნიკა.

თ ა ვ ი მ ა ხ უ თ ა

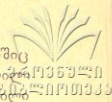
მ ც ხ ე თ ა — მ ი ნ ი ს წ ა რ მ ო ვ ე ბ ი ს კ ი რ ა IV—VIII საუკუნეებში

მცხეთა, სადღეისოდ ჩატარებული არქეოლოგიური თხრის შედეგების მიხედვით, საერთოდ საქართველოს და კერძოდ ქართლის ერთ-ერთ უძველეს სამოსახლოს, ხოლო შემდეგ დიდსა და ხალხმრავალ ქალაქს წარმოადგენდა. არქეოლოგთა ასეთი დასკვნა საგნებით შეესაბამება ძველ წერილობით წყაროებსაც, რომლებშიც (ქართულში) მცხეთა იხსენიება, როგორც „ქალაქი დიდი და დიდებული“; „დიდთა მეფეთა საჯდომი“; „დედაქალაქი“ და აგრეთვე (უცხოურში) როგორც მნიშვნელოვანი ქალაქი თუ ორი ციხე-ქალაქის ერთიანობა¹⁹⁴, თუ გავითვალისწინებთ, რომ სამთავროს სამაროვანზე მცხეთის ექსპედიციის მიერ IV—VIII საუკუნეთა ათასქვესასიოდ სამარხია გათხრილი (ბაიერნის მიერ გათხრილთა რაოდენობა ძნელი დასადგენია, მაგრამ ასეულობით კი ჩანს), ხოლო სამთავროს სამაროვანი, აკად. ივ. ჯავახიშვილის აზრით „ძველი მცხეთის მხოლოდ ერთი, სახელდობრ არაგვის კარის უბნის სასაფლაო უნდა იყოს“, მაშინ ადვილი წარმოსადგენია, თუ რამოდენა უნდა ყოფილიყო მთელი ქალაქი.

ისიც საყურადღებოა, რომ სამთავროს სამაროვნის მიხედვით მეტ-ნაკლებად ირკვევა სამთავროს სამაროვანზე დაკრძალულთა სოციალური სახეც. მიუხედავად იმისა, რომ დროის ჩვენ მიერ შესწავლილი მონაკვეთის, ახ. წ. IV—VIII საუკუნეების სამარხთა უმეტესობა გაძარცული იყო (რაც, ბუნებრივია, ხელს გვიშლის წარმოვიდგინოთ სამარხეული ინვენტარის სრული სურათი და ამის მიხედვით ვიმსჯელოთ მოსახლეობის დიფერენციაციაცზე), ჩვენ ხელთ არსებული მასალების მიხედვით მაინც არა ჩანს მკვეთრი ქონებრივი სხვაობა, როგორც ეს თვალნათლივია I—III სს. სამარხებში.

ზოგ შემთხვევაში სამარხებში დაკრძალულთა საქმიანობის აშკარად მანიშნებელი ინვენტარიც გვხვდება. ამ მხრივ სამთავროს სამაროვანზე საყურადღებოა 1940 წელს სამაროვნის სამხრეთი უბნის დასავლეთ ნაწილში გათხრი-

¹⁹⁴ გ. ლ. ო მ თ ა თ ი ძ ე, არქეოლოგიური გათხრები საქართველოს ძველ დედაქალაქში, თბ., 1945; მცხეთა, I, გვ. 1—7; ა. ა ფ ა ქ ი ძ ე, ქალაქები და საქალაქო ცხოვრება ძველ საქართველოში, თბ., 1963, გვ. 5—19; О. Л о р д к и п а н и д з е, Ремесленное производство и торговля в Мухета в I—III вв. н/э, тсхუ შრომები, № 65, თბ., 1957, გვ. 149. „ქართლის ცხოვრება“, ანა დედოფლისეული ნუსხა, 1942, თბ., გვ. 635, 7, 1932, 20^ა, 24^ა, 18^ა, 77^ა; და სხვ.; ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, მცხეთა-სამთავროს არქეოლოგიური ექსპედიციის მუშაობა, ვახ. „კომუნისტი“, 1938, № 292.

ლი, ზემოთ უკვე აღნიშნული „ოქრომქედლის სამარხი“ (№ 251), რომელშიც აღმოჩენილი იყო ბრინჯაოს სასწორი, საწონები, ბეჭდის თვლებად გამოთლილები ქვეები¹⁹⁵. საყურადღებოა აგრეთვე 1938 წელს ჩრდილო უბანზე აღმოჩენილი ბერძნული ეპიტაფია, რომელიც ეკუთვნის ქალაქის ხუროთმოძღვარსა და მხატვართუხუცესს აერელი აქოლისს¹⁹⁶. გარდა ამისა, როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, ჩვენი აზრით, შემთხვევითი არ უნდა იყოს 1946 წელს ჩრდილო უბანზე გათხრილ 572-ე ქვისსამარხში მინის 39 ჭურჭლის აღმოჩენა. ეს რაოდენობა ბევრად აღემატება დღემდე რომელიმე ერთ სამარხში აღმოჩენილ მინის ჭურჭელს. მინის ჭურჭლის ასეთი სიმრავლე სამარხის მდიდრულობით ვერ აიხსნება, რადგან იგი არც აღნაგობითა და არც ინვენტარის საერთო შემადგენლობით არ გამოირჩევა სხვა, „საშუალო შეძლების“ მიცვალებულთა სამარხებისაგან. ეს გარემოება გვაფიქრებინებს, რომ ეგებ ამ სამარხის ინვენტარიც ისევე, როგორც მაგალითად, ზემოხსენებული „ოქრომქედლის სამარხი“, დაცვირებული იყოს დაკრძალულის ხელობასთან, სახელდობრ, ეკუთვნოდეს მინის მხარავს ან მენელსაცხებელ ოსტატს.

საყურადღებოა აგრეთვე სამთავროს სამაროვნის IV—VIII სს. სამარხებში მრავალრიცხოვან საკინძთა მარჯნისა თუ მარგალიტის თევების, სანანური გემებისა და მონეტების, ბიზანტიური გემებისა და იქაურივე მონეტათა მინაბაძების, საწონებისა და სხვა ნივთების აღმოჩენის ფაქტებიც, რაც უცხო ქვეყნებთან გაცხოველებული სავაჭრო ურთიერთობის მანიშნებელია. ეს თითქოს მცირე, მაგრამ ჩვენი აზრით მნიშვნელოვანი არქეოლოგიური ფაქტები მხარს უჭერენ ძველ წერილობით წყაროებს, რომლებიც გვამცნობენ, რომ მცხეთა არა მარტო სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი, გამაგრებული ციხე-ქალაქი ყოფილა, არამედ სავაჭრო-სახელოსნო ცენტრიც. ასე, მაგალითად, „წმ. ნინოს ცხოვრებაში“ ნათქვამია: „აღიძრეს ერნი... ურციხუნი სიმრავლითა მით ქალაქით წარმავალნი დიდად ქალაქად მცხეთად... ვაჭრობად“¹⁹⁶. ამასვე აღასტურებს „ეგსტათი მცხეთელის მარტივილობა“, რომელშიც, სხვათა შორის, აღწერილია VI საუკუნის ქართლის პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიური მდგომარეობა. ეგსტათი, ეროვნებით სპარსელი, „მოვიდა... ქალაქად მცხეთად და ისწავებდა კელსა მევაშლობისასა“¹⁹⁷. როგორც შ. მესხია წერს: „ეგსტათი მცხეთელის მარტივილობიდან ჩანს, რომ უკვე VI ს. მცხეთაში მესამლენი, როგორც გარკვეული დარგის ხელოსნები, არსებობდნენ“¹⁹⁸. ისიც კი შეიძლება ითქვას, რომ რაღაც სათანადო საწარმოო სკოლები ჩანს ქართლის იმდროინდელ დედაქალაქში (შეგირდი სწავლობს მესამლეთობას).

V—XIII სს. წერილობითი წყაროების მიხედვით ვიცით, რომ ჩვენში არსებულა ხელოსნური წარმოების სხვადასხვა დარგი: ყოფილან მშე-

¹⁹⁵ М. Иващенко, Находка византийского эсагия в Грузии, КСИМК, вып. XIX, 1948; გ. ლომთათიძე, არქეოლოგიური გათხრები საქართველოს ძველ დედაქალაქში, 1945.

¹⁹⁶ თ. ყაუხჩიშვილი, ბერძნული წარწერები საქართველოში, თბილისი, 1951, გვ. 253—257.

¹⁹⁶ ა. E. Такайшвили, Описание рукописей Общества распр. грам., II, стр. 750 („მოქცევა ქართლისა“).

¹⁹⁷ მარტივილობა ეგსტათი მცხეთელისა, ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, თბილისი, 1946, გვ. 44—45.

¹⁹⁸ შ. მესხია, ხელოსნობა ძველ საქართველოში (V—XII სს.), თბილისი, 1942, საკანდიდატო დისერტაცია, ხელნაბეჭდი.

ნებელნი, ავეჯის ანუ დგამის მკეთებელნი, ჭურჭელთა (სპილენძის, ვერცხლის, ოქროსი) მკედელნი, მქსოველნი, მკერავნი, ფეხსაცმელთა მკერავნი (მეხსობურნი), მკედელნი რკინისა და რვალისანი, ოქრომკედელნი, ძვირფას თვალთა დამამუშავებელნი, გადამწერნი, მკაზმელნი, მხატვარნი, ხაბაზნი, მზარეულნი, მენელსაცხებელნი, მეწისქვილენი და სხვა¹⁹⁹.

რაც შეეხება შუშის მკეთებელ ოსტატებს, მართალია, ისინი აღნიშნულ წყაროებში არ იხსენიებიან, მაგრამ ჩვენი ბოლოდროინდელი არქეოლოგიური განათხარის წყალობით ხელთა გვაქვს მინის ძალიან კარგად გამართული წარმოების არსებობის ფაქტობრივი დადასტურება VIII საუკუნისათვის, — კერძოდ, ქვემო ქართლში, ორბეთს. იმ საწარმოში უკეთებიან არა მარტო ფართოდ მოსახმარისი ჭურჭელი (სხვადასხვაგვარი სასმისები) და სამკაული (ბეჭდები, სამაჯურები), არამედ იმ დროისათვის დიდად ფასდებული, მინანქრის საღებავებით მოხატული ჭურჭელი, სამოზაიკო კენჭები, სასარკმლე მინა და სხვ. ამიტომ საესებით ბუნებრივად მიგვაჩნია, რომ ქართლის დედაქალაქ მცხეთაში მითუმეტეს ყოფილიყო, ხელოსნობის სხვა დარგთა შორის, მინის საწარმოებიც, რომელთაგანაც უნდა მომდინარეობდეს სამარხებში მრავლად აღმოჩენილი სათანადო საგნებიც.

ისტორიული წყაროებისავე მიხედვით, მცხეთამ დიდხანს შეინარჩუნა საქართველოს ქალაქებს შორის ეკონომიური და პოლიტიკური პირველობა და თბილისი მას მხოლოდ V საუკუნის დასასრულს შეენაცვლა. „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ავტორის სიტყვით, „და ამას ბაქურის — ზევე დაესრულა მეფობა ქართლისა, მაშინ მცხეთა ათხელდებოდა და ტფილისი ეშენებოდა, არმაზნი შემცირდებოდეს და კალა განდიდნებოდა“²⁰⁰.

მაინც, სამთავროს სამაროვნის მიხედვით VI—VIII საუკუნეებში, მცხეთა ჯერ კიდევ ხალხმრავალი და დიდი ქალაქი ჩანს. იმდროინდელი სამარხები და მათში დაცული ნივთები გვეუბნებიან, რომ მცხეთას, მაშინაც ისევე როგორც წინა საუკუნეებში, ჯერ კიდევ ინტენსიური ვაჭრობა უნდა ჰქონოდა; სწორედ იმ სამარხებში გვხვდება ესოდენ მრავალრიცხოვანი მარჯნის, გრანატის და მარგალიტის — აშკარად იმპორტული მასალის—თაგებით შემკული საკინძები სხვა რომ არა იყოს რა.

როგორც ჩანს, VIII ს. 30 წ., მურვან ყრუს შემოსევის შემდეგ სამთავროს სამაროვანზე შიცვალეულთა დაკრძალვა შეუწყვეტიათ, ისე რომ, იმ დროიდან მოკიდებული, მცხეთის მოსახლეობის სამარხებზე და შიგ დაცული ნივთების შესახებ ბევრს ვეღარავ ვიტყვით. ვახუშტის სიტყვით, მცხეთა „აწ აღარ არს ქალაქი, არამედ დაბა, რამეთუ შემდგომად ყრუსა... მოოჭრდა. იტყვიან მძლავრებისათვის მოჰმადიანთა არლარაჰყვეს ქალაქი, რათა არა მათ იპყრან, და შეიგინოს სიწმინდე“²⁰¹.

ჩანს, მცხეთას მურვან ყრუს ლაშქრობის შემდეგ, ზოგ სხვა ქართულ ქალაქსავით (მაგ. ურბნისსავით) მართლაც დაუკარგავს როგორც სტრატეგიული, ისე ეკონომიური მნიშვნელობა და იგი „დაბად“ ანუ სოფლად ქცეულა. მანამდე, VI—VIII საუკუნეებში კი, სამთავროს სამაროვნის მიხედვით, როგორც ითქვა, მცხეთა კვლავ დიდი ქალაქი უნდა ყოფილიყო. მაშინდელი სა-

¹⁹⁹ შ. მესხია, დასახ. ნაშრ.
²⁰⁰ სამი ისტორიული ქრონიკა, გამოცემული ე. თაყაიშვილის მიერ, ტფილისი, 1890, გვ. 33—34.
²⁰¹ ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, 1941, თბილისი, გვ. 61.

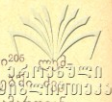

მარხელი ინვენტარის ერთ მნიშვნელოვანსა და საყურადღებო ნაწილს, ზეპირსა და მითაც დაეინახეთ, მინის ჭურჭელი წარმოადგენს. საყურადღებოა აგრეთვე, რომ სამთავროს სამაროვანი მინის ჭურჭლის სიუხვით საერთოდ გამოირჩევა კავკასიაში დღემდე ცნობილი და გათხრილი სამაროვნებისაგან (ამას ჯერ კიდევ პ. უფაროვა აღნიშნავდა²⁰²). საზგასასმელია ისიც, რომ მინის ჭურჭელი, ჩანს, სამარხთა მძარცველებისათვის სახარბიელო ნადავლს არ წარმოადგენდა და მაშასადამე იგი იაფფასიანი და საყიდლად ხელმისაწვდომი უნდა ყოფილიყო მოსახლეობის საშუალო ფენებისთვისაც, ხოლო ეს, თავის მხრივ, აგრეთვე მანიშნებელია იმისა, რომ მცხეთაში მინის ჭურჭლის მასობრივი წარმოება ყოფილა.

სამთავროს სამაროვნის მინის ჭურჭლის შესწავლა საშუალებას გვაძლევს გამოვავლინოთ და დავადგინოთ ტიპური „სამთავროული“ ფორმები, რომელთაც დროის აღნიშნულ მონაკვეთში არ მოეძებნებოთ ანალოგიები ჩვენთვის ცნობილ არქეოლოგიურ მასალათა შორის, რაც აგრეთვე მკაფიო სპეციფიკურობას ანიჭებს სამთავროს მინის ჭურჭელს. ამასთანავე ჭურჭლის ფორმათა მრავალფეროვნება, მინის რავეარობა²⁰³, დზაღების ტექნიკა და ზოგიც სხვა მომენტი უფლებას გვაძლევს წარმოვიდგინოთ, რომ ჩვენ მიერ შესწავლილი მინის ჭურჭლის წარმოება მაღალ ტექნიკურ დონეზე მდგარა. სამთავროს მინის ჭურჭლის შესახებ, ყოველივე ზემოთქმულის საფუძველზე, შეიძლება წამოვყენოთ მოსაზრება იმდროინდელ მცხეთაში საკუთარი მინის წარმოების არსებობის თაობაზე. ამ საკითხის დადებითად გადაჭრა სავსებით დასაშვებად მიგვაჩნია, რადგან, ზემოთაც ითქვა, მცხეთაში — ჯერ როგორც სახელმწიფოს ცენტრში, ხოლო შემდეგ როგორც ერთ-ერთ დიდსა და კარგა ხანს ეკონომიურად ჯერ კიდევ ძლიერ ქალაქში — ხელოსნური წარმოების სხვადასხვა დარგები ყოფილა და მათ შორის იქნებოდა მინის სახელოსნოებიც. მცხეთაში მინის წარმოების ნაშთების მიკვლევას აღნიშნავდა ჯერ კიდევ ბაიერნი, რომელიც წერდა, რომ სამთავროს დიდი სამაროვნის შუა ადგილას გამოვლენილი ნაგებობის ნაშთების ახლოს, ძველ ნაგავში აღმოჩენილი მინის წილა აიჭლებს მას ივარაუდოს იქ არსებობა „ქარხნისა“, რომელშიც მზადდებოდა საგანგებოდ დასაკრძალავად განკუთვნილი „საცრემლები“ ანუ ის პატარა ჭურჭლები, ესოდენ მრავლად რომ ჩნდება იქაურ სამარხებში²⁰⁴. რაც უნდა საეჭვო იყოს ბაიერნის სავლელ მუშაობის სიზუსტე, მისი ეს დაკვირვება მაინც გასათვალისწინებელია.

მინის წარმოების ადგილობრივ არსებობას ხელს შეუწყობდა მის გამოსაღობად საჭირო მინერალური ნედლეულის საბადოები, რომლებიც ახლაც ცნობილია და კიდევაც გამოიყენება მცხეთის მიდამოებში (კვარცის ქვიშა ავქალში, გლაუბერის მარილი გლდანში, კირქვა—ტევეში) და რომელთა შესახებ ზემოთ უკვე გვქონდა საუბარი. რომ ეს ნედლეული მინისსაბერი წარმოებისათვის გამოყენებული ყოფილა საშუალო საუკუნეებში, ამას ადასტურებს

²⁰²Museum Caucasicum, Коллекции Кавказского Музея, т. V, Археология, 1902, Тифлис, стр. 85.
²⁰³ ვაიმეორებთ, რომ ა. ბეზბოროდოვი სამთავროს სამაროვანზე აღმოჩენილ მინაში მარგანცის დიდ რაოდენობას საერთოდ მცხეთური მინის სპეციფიკად მიიჩნევს (А. Б е з б о р о д о в, დას. ნაშრ., გვ. 82).
²⁰⁴ Ф. Б а й е р н, Исследование древних гробниц близ д. Мухета, Сборник сведений о Кавказе, т. II, 1872, Тифлис.

გ. ლემლინის მიერ კარსანში აღმოჩენილი ასეთი საწარმოს ნაშთები²⁰⁶ ლეინიც აღნიშნავს, რომ ამ წარმოების ტრადიცია მცხეთის მიდამოებში²⁰⁷ ლი დროიდან მომდინარეობს და რომ ეს დასტურდება სამთავროს სამაროვანზე მოპოვებული მოჭიქული თიხის ჭურჭლითა და მინის მძივებით. ჩვენი მხრივ დავძენთ, რომ მინის თუ მინისებური მასის წარმოებისა და სათანადო ტრადიციების ძველითგანვე არსებობას უთუოდ მოწმობს ის ვარემოება, რომ ჩვენს არქეოლოგიურ მონაპოვარში იგი საყურადღებო და დამაჯერებელი ნიმუშებით არის წარმოდგენილი, ძვ. წ. III ათასწლეულის პრიმიტიული მძივებიდან ვიდრე ადრეულ შუა საუკუნეთა მინანქრის ბრწყინვალე ნიმუშებამდე.

მინანქრის სამკაულებიდან, უპირველეს ყოვლისა, აღვნიშნავთ არმაზისხევეთან, იბერიის ერისთავთა სამაროვნის № 1 სამარხში (ასპარუჯ ერისთავის აკლდამაში) აღმოჩენილი სატეგრის ქარქაშის ოქროს ვარსკვლავზე დარჩილულ დატიხრულ მედალიონსა და ბრინჯაოს ბალთას, რომლის ზედაპირი ნაირფერადი მინანქრის გეომეტრიულ-ყვავილოვანი ორნამენტით არის შემკული (ახ. წ. II ს.). იქვე, IV ს. ერთ-ერთ მდიდრულ სამარხში აღმოჩენილია ოქროს ბეჭედი, რომელიც ტიხროვანი მინანქრითაა დამშვენებული²⁰⁸. ამ სამაროვნის ძეგლთა გამოქვეყნებლები დიდ მნიშვნელობას ანიჭებენ, სხვა ფაქტებს გარდა, აღნიშნულ მინანქროვან ნივთებსაც და წერენ, რომ იქ „პოლიქრომიის ამ თავისებური და საინტერესო სახის უძველესი ნიმუშები და... ტიხროვანი მინანქრის საწყისი ფორმები“²⁰⁷.

ძველ საქართველოში მინის წარმოებისა და მასთან დაკავშირებული მინანქრის დამზადების დაწინაურებული ხელობის არსებობას საეჭვოდ არ მიიჩნევს წარმოების დარგთა ქართულობის ისეთი უარყოფელი მეცნიერიც კი, როგორცაა დალტონი²⁰⁸.

და თუ ახ. წ. I—III საუკუნეებში მინანქრის დამზადების რთული ხერხებიც კი ჰქონიათ ჩვენს ოსტატებს დაძლეული, მაშინ სრულიად აღარ უნდა იყოს გასაკვირველი სამთავროს მინის ჭურჭლის აღარც მრავალრიცხოვანება და აღარც სიიადე, რაც, ერთის მხრივ, მათი დამზადების ტექნიკის სიმარტივეს უნდა მიეწერებოდეს.

საბოლოოდ, ფაქტიურე მასალის თითქოს და სიმცირის მიუხედავად, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ მცხეთა აღნიშნული დროისათვის საქართველოში მინის წარმოების ერთ-ერთი ცენტრი უნდა ყოფილიყო და, მაშასადამე, მთელი ის საკმაოდ ნაირნაირი ჭურჭელი, რომლის შესწავლა ჩვენი ნაშრომის მიზანს წარმოადგენდა, შეგვიძლია უმეტესად სწორედ მცხეთაში დამზადებულად მივიჩნიოთ. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ საქართველოს სხვა, IV—VIII სს. სამაროვნებში მინის ჭურჭელს ძალიან ცოტას, ან სულ არ ვხვდებით²⁰⁹ და ამ ფონზე სამთავროს სამარხეულ ინვენტარში მინის ჭურჭლის სიუხვეც ალბათ სწორედ იმას უნდა მოასწავებდეს, რომ იგი იქვე, ადგილობრივ, მასობრივ მზადდებოდა და ამიტომ ღირებულების მხრივაც ხელმისაწვდომი იყო მცხეთელებსათვის.

²⁰⁶ გ. ლემლინი, მინისაბერი წარმოების ნაშთები კარსანში...
²⁰⁷ მცხეთა, I, გვ. 28, სურ. 9; გვ. 38, ტაბ. XI, სურ. 2; გვ. 106, ტაბ. XVII, 7.
²⁰⁸ იქვე, გვ. 192.
²⁰⁹ O. Dalton, East Christian Art. A survey of the Monuments, Oxford, 1925.
²⁰⁹ მკაფიო გამოკვლევის წარმოადგენს III სს. სამაროვანი ურბნისში, სადაც აგრეთვე საესებით ბუნებრივი იქნება ადგილობრივი საწარმოო კერა ვივლისხმით.

სამთავროს სამაროვნის ჩრდილო უბანზე გათხარილი,
IV—VIII საუკუნეთა მიწის ფურცლის შემცველი
სამარხების დამახასიათებელი ძირითადი ცნობები

ც ხ რ ი ლ ე ბ ი

ზედგენილი მცხეთის 1938—1948 წწ. არქეოლოგიური
ექსპედიციის საველე დოკუმენტების მიხედვით

№№	სამარხის №, გათხრის წესი და მარჯვენის უბანი	სამარხის ტიპი	სიღრმე მინუს ხელოვნურიდან	სამარხის დამხრობა	სამარხის სიგრძე სივანე სიმალლე მეტრომლივ	სამარხის აღნაგობა
1	2	3	4	5	6	7
1	24—38 ჩრდ. I ფართობი	ორმოსამარხი	0,45 მ.	აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ		სახურავი ამქვრალი ჰქონდა
2	29—38 ჩრდ. II ფართობი	ქვისსამარხი	0,50 მ.	აღმ.-დას.	$1,90 \times 0,49 \times 0,39$	სახურავის ფილაქებიდან შემორჩენილი იყო მხოლოდ შუათანი
3	142—38 ჩრდ. III ფართობი	"	0,15 მ.	აღმ.—დას.	$1,70 \times 0,65 \times 0,78$	სახურავი შიგ იყო ჩაქცეული
4	149—38 ჩრდ. III ფართობი	"	0,20 მ.	სამხ.-აღმ. ჩრდ.-დას.	$2,00 \times 0,85 \times 0,25$	სახურავის სამი ფილაქვიდან შემორჩენილი იყო აღმ. ფილაქვა
5	230—33 ჩრდ. III ფართობი	"	0,10 მ.	აღმ.—დას.	$0,98 \times 0,44 \times 0,35$	სახურავი დაკარგული იყო, კედლებად მთლიანი ფილაქები ედგა.
6	29—38 ჩრდ. III ფართობი	ქვისსამარხი	0,50 მ.	აღმ.—დას.	$1,76 \times 0,94 \times 0,94$	სახურავის სამი ფილაქვიდან ერთი აკლდა, ხოლო ორი სამარხში იყო ჩაქცეული. კედლებად მთლიანი ფილაქები ედგა
7	101—39 ჩრდ. VI ფართობი	"	0,75 მ.	აღმ.-დას.	$1,97 \times 1,10 \times 0,90$	სახურავის ფილაქებიდან აღმოსავლეთისა შიგ იყო ჩაქცეული
8	111—39 ჩრდ. VI ფართობი	ორმოსამარხი	0,50	"	$1,70 \times 0,94 \times 0,94$	ეხურა სამი ფილაქვა
9	113—39 ჩრდ. VI ფართობი	ქვისსამარხი	0,25 მ.	სამხრ.-აღმ. ჩრდ.-დას.	$2,0 \times 1,00 \times 0,89$	სახურავის სამი ფილაქვიდან ადგილზე იყო მხოლოდ აღმ. ფილაქვა

მიცვალებულთა რაოდენობა	მიცვალებულთა მდებარეობა	ინფექციის შემადგენლობა	მინის ჭურჭლის მდებარეობა	მინის ჭურჭლის რაოდენობა
8	9	10	11	12
ერთი	გულალმა, თავით აღმოსავლეთისკენ.	მინის ჭურჭელი, სამაჭური, ბეჭედი, საკინძი, მძივი და სხვ.	თავის ქალასთან	3
ორი (ბავშვ.)	გულალმა, თავით აღმკენ; ხელები: ერთი მენჯის არეში, მეორე კი სხეულის გასწვრივ.	მინის ჭურჭელი.	ერთ-ერთის მარცხენა მუხლთან	1
ერთი (ბავშვ.)	გულალმა, თავით აღმ., მარცხენა ხელი გულზე, მარჯვენა — სხეულის გასწვრივ.	მინის ჭურჭელი, თიხის საჭრაქე.	თავთან მარჯვენა მხარეს	1
ერთი	გულალმა, თავით სამხ. აღმ., მარჯვენა ხელი სწორკუთხა მობრილი და მუცლის ღრუზე დაწყობილი, მარცხენა მენჯის არეში.	მინის ჭურჭელი.	იდაყვთან	2
ერთი (ბავშვ.)	გულალმა, თავით აღმ. ხელები სხეულის გასწვრივ.	მინის ჭურჭელი, ბრინჯაოს სამაჭური.	ჩონჩხის სამხრეთით, მკლავთან	1
ერთი	გულალმა, თავით აღმკენ; ხელები იდაყვში მობრილი და მუცლის ღრუზე დაწყობილი, ქვედა კიდურები — გამართული. ჩონჩხი სამხრეთ კედელთან, დანარჩენი ადგილი, საფიქრებელია, მეორე მიცვალებულისათვის დატოვებული.	მინის ჭურჭელი.	მიცვალებულის გულმკერდის არეში	2
ორი	ორივე თავით აღმოსავლეთისკენ, კიდურებგამართული.	მინის ჭურჭელი, საკინძი, მშვილდ-საკინძები, ბეჭდის ნატეხი, სამაჭური.		3
ერთი	გულალმა, კიდურებგამართული.	მინის ჭურჭელი, რკინის მშვილდსაკინძები და რკინის საკინძი.	მიცვალებულის გულმკერდის არეში	1
სამი	ჩრდ. და სამხ. კედლების გასწვრივ ორი დიდი ჩონჩხი, თავით აღმკენ, კიდურებგამართული; მათ შორის — პატარა ჩონჩხი.	მინის ჭურჭელი, საკინძები, მშვილდსაკინძის ნატეხები.	ერთ-ერთ თავის ქალასთან	1

1	2	3	4	5	6	
10	137—39 ჩრდ. VI ფართობი	ორმოსამარხი	0,60 მ	აღმ. დას.		სახურავი ოთხი ფილაქვისაგან შედგებოდა
11	243—39 ჩრდ. VI ფართობი	"	1,55 მ	"	გადამხურავი ფილაქვის ზომა 1,25×0,85	სახურავის სამი ფილაქვიდან აღმ. მხარეზე მდებარე ფილაქვა გატეხილი იყო
12	319—39 ჩრდ. VI ფართობი	"	1,0 მ	სამხ-აღმ. ჩრდ. დას.	გადამხურავი ფილაქვის ზომა 1,90×1,00	სახურავის სამივე ფილაქვა დაშლილი და საფლავეში ჩაქციული იყო
13	322—39 ჩრდ. VI ფართობი	ქვისსამარხი		აღმ. დას.	0,65×0,32×0,32	ეხურა ორი ფილაქვა, კელღებად მთლიანი ფილაქვები ედგა. (სამარხის ზემოდან დაშენებული იყო 322 ქვისსამარხი)

№2	სამარხის № გათხრის წელიწადი სამაროენის უბანი	სამარხის ტიპი	სიღრმე მიწის ზედაპირიდან	სამარხის დამხრობა	სამარხის სიგრძე, სიგანე, სიმაღლე (მეტრობოდე)	სამარხის აღნაგობა
1	2	3	4	5	6	7
14	7—38 ჩრდ. I ფართობი	ქვისსამარხი		აღმ. დას.	1,75×0,92×1,10	სახურავი ამქვრალი ჰქონდა, აღმოს. ჩაღლილი აკლდა
15	8—38 ჩრდ. I ფართობი	—	0,47 მ	"	2,00×1,00×0,98	ეხურა ოთხი ფილაქვა. აღმ. და დას. კელღებს „ნარიბანდები“ ჰქონდათ ამოღებული
16	9—38 ჩრდ. I ფართობი	"	0,55 მ			ეხურა სამი ფილაქვა
17	13—38 ჩრდ. I ფართობი	"	0,25 მ	აღმ. დას.		სახურავი ამქვრალი ჰქონდა. აღმოსავლეთის ჩაღლილი აკლდა
18	12—38 ჩრდ. I ფართობი	"			1,85×0,80×1,25	

8	9	10	11	12
ერთი	გულაღმა, თავით აღმოსავლეთისაკენ; ხელები — მუცლის არეში, ქვედა კიდურები — გამართული.	მინის ჭურჭელი, რკინის საკინძის ნატეხი		2
ერთი	გულაღმა, თავით აღმოსავლეთისაკენ, ხელები — იდაყვში მოხრილი და გულისფიციარზე დაწყობილი. ქვედა კიდურები — გამართული.	მინის ჭურჭელი, რკინის მშვილდ-საკინძი, საკინძი, ბრინჯაოსი, ზეჰელი, სამაჭური და სხვ.	მარჯვენა მხართან	1
ერთი	გულაღმა, თავით სამხრეთ-აღმოსავლეთისაკენ, მარჯვენა ხელის შტევახი მენჯის არეში, მარცხენა — სხეულის გასწვრივ.	მინის ჭურჭელი, რკინის საკინძი	მენჯის არეში	1
ორი (ორივე ბავშვის) ქვის	ორივე თავით აღმოსავლეთისაკენ. ერთი ჩრდილო კედლის გასწვრივ, მეორე — სამხრეთ კედლისა; ორივე გვერდზე, მუხლებზე მოხრილი და სვენივლი.	მინის ჭურჭელი, რკინის მშვილდ-საკინძი, მიძივები		1

IV—V საუკუნეთა სამარხები, გაძარცვული

მიცვალებულთა რაოდენობა	მიცვალებულთა მდებარეობა	ინვენტარის შემადგენლობა	მინის ჭურჭლის მდებარეობა	მინის ჭურჭლის რაოდენობა
8	9	10	11	12
		მინის ჭურჭელი, საკინძი, მშვილდ-საკინძი		5
		მინის ჭურჭელი, საკინძი, ბრინჯაოს სამკაული და სხვ.		1
სამი		მინის ჭურჭელი		1
ერთი	ქვედა კიდურები ხელუხლებელი იყო	მინის ჭურჭელი, მშვილდ-საკინძი, ზეჰელი		1
ორი		მინის ჭურჭელი		1

1	2	3	4	5	6	7
19	11—38 ჩრდ. I ფართობი	"	0,60 მ.			ეხერა სამი ფილაქვა, შუათანა ჩამტვრეული იყო
20	22—38 ჩრდ.	"	0,10 მ	სამ.-ალმ. ჩრდ.-დას.	1,73×0,62×0,65	ეხერა სამი ფილაქვა, ალმ. მღებარე ამძვრალი ჰქონდა
21	28—38 ჩრდ. I ფართობი	"	0,50 მ	ალმ.-დას.	1,44×0,48×0,58	ეხერა ერთი ფილაქვა
22	123—38 ჩრდ. II ფართობი	ქვისსამარხი	0,50 მ	ალმ.-დას.	0,60×0,40	სახურავის სამი ფილა- ქვიდან შემორჩენილი იყო ერთი
23	121—38 ჩრდ. II ფართობი	"	0,75 მ	სამ.-ალმ. ჩრდ.-დას.	1,45×0,70×0,75	ეხერა სამი ფილაქვა, გვერდითი კედლები „ღა- კერებელი“ ჰქონდა
24	146—38 ჩრდ. III ფართობი	"	0,50 მ	ალმ.-დას.	2,10×0,50×0,90	ეხერა ერთი ფილაქვა, ალმ. და დას. კედლებს „ნარიბანდები“ ჰქონდათ ამოღებული
25	147—38 ჩრდ. III ფართობი	"	0,15 მ	"	0,95×0,40×0,47	ეხერა ერთი ფილაქვა
26	148—38 ჩრდ. III ფართობი	"	0,40 მ	სამ.-ალმ. ჩრდ.-დას.	1,90×0,88×0,85	ეხერა სამი ფილაქვა, ერთი შიგ იყო ჩაქცეული
27	152—38 ჩრდ. III ფართობი	"	0,60 მ	ალმ.-დას.	2,00×0,88×0,98	ეხერა სამი ფილაქვა, კედლებად მჭიდროდ მიჯ- რილი მთლიანი ფილა- ქვები ედგა
28	153—38 ჩრდ. III ფართობი	"	0,50 მ	"	2,00×1,10×1,40	ეხერა სამი ფილაქვა
29	155—38 ჩრდ. III ფართობი	"	0,25 მ	"	1,94×0,92×1,27	ეხერა სამი ფილაქვა, აღმოსავლეთით მღებარე ფილაქვა ჩატეხილი იყო; კედლებად მთლიანი ფი- ლაქვა ედგა
30	163—38 ჩრდ. III ფართობი	ქვისსამარხი	0,85 მ	ალმ.-დას.	1,84×0,87×1,22	ეხერა ორი ფილაქვა
31	164—38 ჩრდ. III ფართობი	"	0,35 მ	"	1,74×0,81×1,00	სახურავი სამარხში იყო ჩაქცეული. კედლებად თითო ფილაქვა ედგა

8	9	10	11	12
ერთი		მინის ჭურჭლის ნატეხი, ბრინჯაოს ნივთთა ნატეხები		1
(ორი ბავშვის)		მინის ჭურჭელი, საყურე, პასტის მძივები და სხვ.		1
(ერთი ბავშვის)		მინის ჭურჭელი, მონეტა—ალრიაზე კეისრის მძივები, რკინის ნივთის ნატეხი და სხვ.		2
(ერთი ბავშვის)	თავით აღმოსავლეთისა- ძენ	მინის ჭურჭელი		2
ერთი		მინის ჭურჭლისა და რკინის და ბრინჯაოს სამკაულის ნატეხები		11
ერთი		მინის ჭურჭლის და ობსიდიანის ნატეხები		2
ერთი (ბავშვის)		მინის ჭურჭელი		1
ორი		მინის ჭურჭელი		1
		მინის ჭურჭლის და რკინის ბეჭდის ნატეხები		1
		მინის ჭურჭლის ნატეხი, ბრინჯაოს აბზინდა		1
	ძვლები სამხრ.აღმ. კუთხეში იყო მიხვეტილი	მინის ჭურჭელი, ბრინჯაოს საკინძი.		2
ერთი		მინის ჭურჭელი, რკინის და ბრინჯაოს ნივთთა ნატეხები, პასტის მძივი		1
ერთი		მინის ჭურჭელი, საკინძები, მშვილდ-საკინძი		3

1	2	3	4	5	6	
32	168—38 ჩრდ. III ფართობი	ქვისსამარხი	0,80 მ	სამზრ.-აღმ. ჩრდ. დას.	2,00×1,00×1,05	ეხურა სამი ფილაქვა შუათანა ჩატეხილი იყო
33	169—38 ჩრდ. III ფართობი	"	0,70 მ	აღმ.-დას.	2,00×0,90×1,45	ეხურა სამი ფილაქვა დასავლეთით მდებარე სამარხში იყო ჩაქვეული, კვლევად მთლიანი ფი- ლაქვები ედგა. გრძივ კედლებს კიდევზე „ნარ- იბანდები“ ჰქონდათ ამოღებული.
34	171—38 ჩრდ III ფართობი	"	0,23 მ	"	1,91×0,96×0,92	ეხურა სამი ფილაქვა, დასავლეთით მდებარე ამ- ცერალი ჰქონდა. კედლე- ბად მთლიანი ფილაქვები ედგა.
35	174-38 ჩრდ. III ფართობი	"	0,70 მ	სამზრ.-აღმ. ჩრდ.-დას.	1,91×0,96×1,04	ეხურა სამი ფილაქვა, კვლევად მთლიანი ფი- ლაქვები ედგა. აღმ. კედ- ლების კიდევზე „ნარო- ბანდები“ იყო ამოღებუ- ლი.
36	180—38 ჩრდ. III ფართობი	"	0,80 მ	აღმ.-დას.	1,87×0,96×0,97	ეხურა დიდრონი ფილა- ქვები. კვლევად მთლი- ანი ფილაქვები ედგა აღმ. და დას. კედლებს კიდევზე „ნარობანდები“ ჰქონდათ ამოღებული.
37	181—38 ჩრდ. III ფართობი	"	1,00 მ	"	2,01×1,03×0,97	ეხურა სამი ფილაქვა. დას. ფილაქვა ჩატეხილი იყო. აღმ.-დას. კედლებს კიდევზე „ნარობანდები“ ჰქონდათ ამოღებული.
38	182—38 ჩრდ. III ფართობი	"	0,65 მ	"	1,85×0,96×1,00	ეხურა სამი დიდი ფი- ლაქვა, აღმ. — დას. კე- დელს კიდევზე „ნარობა- ნდები“ იყო ამოღებული. ზემოდან დაშენებული იყო 183 ქვისსამარხი.
39	183—38 ჩრდ. III ფართობი	"	0,65 მ	"	2,10×0,95×1,00	ეხურა სამი ფილაქვა, კვლევად მთლიანი ფი- ლაქვები ედგა. აღმ. და დას. კედლებს კიდევზე „ნარობანდები“ ჰქონდათ ამოღებული.
40	197—38 ჩრდ. III ფართობი	"	0,80 მ	"	2,00×0,87×1,00	ეხურა სამი ფილაქვა, აღმო- საველეთისა სამარხში იყო ჩაქ- ვეული. კედლები კირლამით იყო შეღებილი. აღმ. და დას. კედლებს კიდევზე „ნარობან- დები“ ჰქონდათ ამოღებული

8	9	10	11	22
ერთი		მინის ტურქული, თიხის ხელადა ბრინჯაოს საკინძი, რკინის საკინძი.		3
ერთი		მინის ტურქული, რკინის ნიეთები.		2
ერთი		მინის ტურქლის ნატეხი, რკინის საკინძის ნატეხი.		1
ერთი		მინის ტურქლის ნამტვრევი, საკინძი, მშვილდსაკინძი და სხვ.		3
		მინის ტურქლის პაწაწინა ნატეხები		1
ერთი		მინის ტურქლის ნატეხები		1
ერთი		მინის ტურქლის ნატეხები, რკინის მშვილდსაკინძი, რგოლი ბრინჯაოსი		2
ერთი		მინის ტურქლის და ბრინჯაოს ნიეთთა ნატეხები.		1
ერთი		მინის ტურქლის ნატეხები, მძივები		1

1	2	3	4	5	6	7
41	231—38 ჩრდ. III ფართობი	ქვისსამარხი	0,27 მ	აღმ.-დას.	0,70×0,41×0,40	ეხურა ერთი ფილაქვა
42	24—39 ჩრდ. V ფართობი	—	0,63 მ	"	1,88×0,76×0,89	ეხურა სამი უხეშად გათლილი ფილაქვა; დასავლ. ფილაქვა ნაწილობრივ სამარხში იყო ჩაქცეული; აღმ. და დას. კედლებს კიდეებზე „ნარიბანდები“ ჰქონდათ ამოღებული.
43	80—39 ჩრდ. VI ფართობი	"	1,30 მ	სამ.-აღმ. ჩრდ.-დას.	1,95×1,10×0,80	სახურავი ამძვრალი ჰქონდა, გვერდით კედლებს კიდეზე „ნარიბანდები“ ჰქონდათ ამოღებული.
44	86—39 ჩრდ. VI ფართობი	"	1,10 მ	აღმ.-დას.	2,00×1,20×1,10	ეხურა სამი ფილაქვა. კედლებად მთლიანი ფილაქვები ედგა. აღმ. და დას. კედლების კიდეებზე „ნარიბანდები“ იყო ამოღებული.
45	88—39 ჩრდ. VI ფართობი	"		აღმ.-დას.	1,86×0,90×0,84	კედლებად მთლიანი ფილაქვები ედგა.
46	89—39 ჩრდ. VI ფართობი	"		"	1,88×0,94×0,90	სახურავის სამი ფილაქვიდან ერთი იყო შემორჩენილი.
47	91—39 ჩრდ. VI ფართობი	"		სამხრ.-აღმ. ჩრდ.-დას.	1,80×0,97×1,00	სამი ფილაქვა ეხურა; აღმ. და დას. კედლებს კიდეზე „ნარიბანდები“ ჰქონდათ ამოღებული.
48	96—39 ჩრდ. VI ფართობი	"		"	1,78×0,74×0,73	სახურავის სამივე ფილაქვა შიგ იყო ჩაქცეული; კედლებად მთლიანი ფილაქვები ედგა.
49	99—39 ჩრდ. VI ფართობი	"			2,00×1,14×0,90	ეხურა სამი ფილაქვა, კედლებად მთლიანი ფილაქვები ედგა.
50	104—39 ჩრდ. VI ფართობი	"	0,40 მ	"	2,00×1,10×1,15	ეხურა სამი ფილაქვა, აღმ. ფილაქვა სამარხში იყო ჩაქცეული. კედლებად მთლიანი ფილაქვები ედგა; აღმ. და დას. კედლების კიდეზე „ნარიბანდები“ იყო ამოღებული.

8	9	10	11	12
(ორი ბავშვი)		მინის ჭურჭელი	სამარხის კუთხეში	2
ხაში	ორი ჩონჩხის არეული ძვლები იყო. ამ ძვლების ამოყრის შემდეგ გამოჩნდა ერთი კარგად შენახული ჩონჩხი, რომელიც სამხრეთი კედლის გასწვრივ, პირაღმა, თავით აღმოსავლეთისაკენ, კიღურებგამართული ესვენა.	მინის ჭურჭელი; რკინის მშვილდსაყინძი, დანა და საყინძი; ოჭროს ბეჭედი	სამარხის ჩრდ.-აღმ. კუთხეში	3
ერთი		მინის ჭურჭელი, რკინის საყინძის ნატეხები.		
ერთი		მინის ჭურჭლის ნატ., რკინ. ნატ., მივი და სხვ.		10
		მინის ჭურჭელი, მშვილდსაყინძი, საყინძი და სხვა ნივთთა ნატეხი.		1
ერთი		მინის ჭურჭელი, საყურე		1
ერთი		მინის ჭურჭლის ნატეხ., რკინის საყინძის ნატ.		1
ერთი		მინის ჭურჭელი, ბრინჯ. და რკინ. საყინძ. ნატ. და სხვ.		2
ერთი		მინის ჭურჭელი.		2
ერთი		მინის ჭურჭელი, რკინის ნატეხი.		1

1	2	3	4	5	6	
■ 117—39 ჩრდ. VI ფართობი	ქვისსამარხი	1,05 მ	აღმ.-დას.	2,30×1,24×1,09	სახურავის სამი ფილაქვიდან ერთი იყო შემორჩენილი. კედლებად მთლიანი ფილაქვები ედგა.	
52 119—39 ჩრდ. VI ფართობი	"	1,05 მ	"	2,30×1,24×1,09	სახურავის სამი ფილაქვიდან ერთი იყო შემორჩენილი. კედლებად მთლიანი ფილაქვები ედგა.	
53 120—39 ჩრდ. VI ფართობი	"	0,80 მ	"	2,04×1,35×0,80	ეხურა სამი ფილაქვა და აღმ. ფილაქვა ნაწილობრივ შიგ იყო ჩაქცეული, კედლებად მთლიანი ფილაქვები ედგა; აღმ. და დას. კედლების კიდევებზე „ნარიბანდები“ იყო ამოღებული.	
54 122—39 ჩრდ. VI ფართობი	"	0,50 მ	სამხრ.-აღმ. ჩრდ.-დას.	1,60×0,75×0,75	სახურავის სამი ფილაქვიდან შუათანა დარბაზული იყო, კედლებად მთლიანი ფილაქვები ედგა.	
55 124—39 ჩრდ. VI ფართობი	"				ნატეხი ქვებით ამოყვანილი სამარხი იყო; ზედ დაეშენებინათ მთლიანი ფილაქვებისაგან შეკრული 123-ე ქვის სამარხი	
56 126—39 ჩრდ. VI ფართობი	"	0,70 მ	სამხრ.-აღმ. ჩრდ.-დას.	2,00×1,20×1,00	ეხურა სამი ფილაქვა, ერთი აკლდა. აღმ. და დას. კედლებზე „ნარიბანდები“ იყო ამოღებული.	
57 129—39 ჩრდ.	"	0,55 მ	აღმ.-დასავ.	1,80×0,86×0,70	ეხურა სამი ფილაქვა, კედლებად ოთხი მთლიანი ფილაქვა ედგა.	
58 132—39 ჩრდ. VI ფართობი	"			2,10×1,0×0,98	სახურავის სამი ფილაქვიდან სამხრეთისა სამარხში იყო ჩაქცეული.	
59 134—39 ჩრდ. VI ფართობი	"	1,20 მ	"	2,05×1,35×1,00	ეხურა სამი ფილაქვა. შუათანა ჩატეხილი იყო; კედლებად მთლიანი ფილაქვები ედგა.	
60 136—39 ჩრდ. VI ფართობი	"	0,40 მ	"	1,65×0,70×0,75	ეხურა სამი ფილაქვა, შუათანა ჩატეხილი იყო; კედლებად მთლიანი ფილაქვები ედგა.	
61 141—39 ჩრდ. VI ფართობი	"	1,05 მ	სამ.-აღმ. ჩრდ.-დას.	2,14×1,15×1,67	ეხურა სამი ფილაქვა, შუათანა ჩატეხილი იყო; კედლებად მთლიანი ფილაქვები ედგა.	

8	9	10	11	
ერთი	ჩონჩხის ძეგლები სამარხის დასავ. ნაწილში იყო მიხევეტილი.	მინის კურკელი, მშვილდსაყინძი, საყინძი, ოქროს კილიტები და მძივი.		2
ერთი	ჩონჩხის ძეგლები სამარხის დასავ. ნაწილში იყო მიხევეტილი.	მინის კურკელი, მშვილდსაყინძი, საყინძი, ოქროს კილიტები და მძივი		2
ერთი		მინის კურკლის ნატეხები, ოქროს ლილები და კილიტები, ბრინჯაოს მშვილდსაყინძის ენა და საყინძ. ნატ., რკინ. ნივთ. ნატ.		4
ერთი		მინის კურკელი, ბრინჯ. საყინძი და მშვილდსაყინძის ნატეხი		2
		მინის კურკლის ყელპირის ნატეხი		2
ერთი		მინის კურკელი		2
ერთი		მინის კურკელი, რკინ. საყინძ. და მშვილდსაყინძი ნატ., გიშრის მძივები.		1
	ძეგლები სამარხის დასავ. კუთხეში იყო მიხევეტილი.	მინის კურკლის ნატ., რკინის მშვილდსაყინძი, რკინის სამკაულთა ნატ. და სხვ.		1
ერთი		მინის კურკლის ნატ., ოქროს ბეჭედი		1
ერთი	ძეგლები სამარხის აღმ. კედლის ძირში იყო მიხევეტილი	მინის კურკელი, მძივი, ცხვრის კოჭი		1
ერთი		მინის კურკელი, რკინ. და ბრინჯ., საყინძის ნატ., ოქროს ბეჭედი		3

1	2	3	4	5	6	7
62	163-39—ჩრდ. VI ფართობი	ქვისსამარხი	0,80 მ		$1,98 \times 1,00 \times 0,89$	ეხერა სამი ტოლი ფილაქვა, რომელთაგან ერთი შიგ იყო ჩაქცეული; კედლებად მთლიანი ფილაქვები ედგა
63	164-39—ჩრდ. VI ფართობი	"	0,65 მ	სამ.-აღმ. ჩრდ.-დას.	$2,30 \times 0,90 \times 1,20$	ეხერა ოთხი ფილაქვა, რომელთაგან დას. მხარეზე მდებარე ჩატეხილი და შიგ ჩაქცეული იყო; კედლებად მთლიანი ფილაქვები ედგა
64	165-39—ჩრდ. VI ფართობი	"	0,75 მ	"	$1,90 \times 2,00 \times 1,0$	ეხერა სამი ფილაქვა, კედლებად მთლიანი ფილაქვები ედგა
65	169-39—ჩრდ. VI ფართობი	"	0,80 მ	"	$2,00 \times 1,0 \times 0,86$	ეხერა სამი ფილაქვა, კედლებად მთლიანი ფილაქვები ედგა
66	171-39—ჩრდ. VI ფართობი	"	0,80 მ		$2,50 \times 2,40 \times 1,46$	სახურავის სამი ფილაქვიდან შუათანა გატეხილი იყო; კედლებად მთლიანი ფილაქვები ედგა; აღმ. და დას. კედლებს კედლებზე „ნარიბანდები“ ჰქონდათ ამოღებული
67	181-39—ჩრდ. VI ფართობი	"	0,75 მ	სამ.-აღმ. ჩრდ.-დას.	$2,20 \times 1,0 \times 1,20$	ეხერა სამი ფილაქვა, შუათანა ჩატეხილი იყო, აღმ. და დას. კედლებს კედლებზე „ნარიბანდები“ იყო ამოღებული. ოთხივე კირ-ლამით იყო შემტყელებული
68	198-39—ჩრდ. VI ფართობი	"	9,75 მ	აღმ.-დას.	$2,00 \times 1,08 \times 1,09$	სამი ფილაქვა ეხერა, ორი შიგ იყო ჩაქცეული, კედლებად მთლიანი ფილაქვები ედგა. აღმ. და დას. კედლის კედლებზე „ნარიბანდები“ იყო ამოღებული
69	199-39—ჩრდ.	"	0,90 მ	"	$2,05 \times 1,00 \times 0,90$	სახურავის სამი ფილაქვიდან ერთი დამტვრეული იყო; კედლებად ერთიანი ფილაქვები ედგა
70	217-39—ჩრდ. VI ფართობი	"	0,90 მ	სამ.-აღმ. ჩრდ.-დას.	$0,44 \times 0,42 \times 0,46$	ეხერა სამი თხელი ფილაქვა
71	263-39—ჩრდ. VI ფართობი	"	0,40 მ	"	$2,10 \times 0,70 \times 0,85$	ეხერა სამი ფილაქვა, სამხრეთი კედელი შედგებოდა ორი ფილაქვისაგან

8	9	10	11	13
ერთი	ჩონჩხის ქვედა კიდურები ხელუხლებელი იყო.	მინის ჭურჭელი, ბრინჯაო, საკინძა და შვილდსაკინძის ნატ, შიშვეები და სხვ.		2
ერთი	ერთი ჩონჩხის ძვლები ქვისსამარხის დას. კედელთან იყო მიხვეტილი.	მინის ჭურჭელი, ოქროს, ლილევი, რკინის ფირფიტის ნატები და სხვ.		4
ორი	ორი ჩონჩხის ძვლები კუთხეში იყო მიხვეტილი.	მინის ჭურჭელი, ვერცხლის ნივთები, შვილდსაკინძი და სხვ.		4
ორი. დილის და პატარის		მინის ჭურჭლის ნატ., რკინის შვილდსაკინძის ნატ, გიშრის შიშვეი და სხვ.		1
ერთი		მინის ჭურჭელი, საბეჭდავი, რკინ. ნატები		2
ერთი	ძვლები დას. კედლის ძირას იყო მიხვეტილი.	მინის ჭურჭელი, რკინის შვილდსაკინძი		1
ერთი		მინის ჭურჭელი, ოქროს ბეჭედი, საკინძის ნატები, გიშრის შიშვეები		2
ერთი		მინის ჭურჭელი, საკინძის და შვილდსაკინძის ნატები		2
ორი ბავშვის		მინის ჭურჭელი, საკინძის ნატები		1
ერთი		მინის ჭურჭელი, ბრინჯაოს ლეროვანი საგნის ნატები		2

1	2	3	4	5	6	
72	265-39—ჩრდ. VI ფართობი	ქვისსამარხი	0,50 მ	აღმ.-დას.	2,10×0,88×1,20	სახურავის სამი ფილა- ქვიდან ერთი შიგ ჩაქ- ვეული იყო. კედლებ- ზე მთლიანი ფილაქვები ელვა
73	273-39—ჩრდ. VI ფართობი	"	1,20 მ	სამ.-აღმ. ჩრდ.-დას.	2,13×1,05×0,23	სახურავის სამი ფილა- ქვიდან მხოლოდ ერთი (აღმ.) იყო შემორჩენილი; კედლებზე მთლიანი ფი- ლაქვები ელვა
74	283-39—ჩრდ. VI ფართობი	"	1 მ	"	1,95×6,00×0,85	სახურავის ფილაქვათა- გან დას. მდებარე შე- მორჩენილია. კედლებზე მთლიანი ფილაქვები ელ- ვა; დას. და აღმ. კედლის- კედლებზე „ნარობანდები“ იყო ამოღებული
75	303-39—ჩრდ. VI ფართობი	"	0,90 მ	"	1,80×0,95×1,0	ეხურა სამი ფილაქვა. კედლებზე მთლიანი ფი- ლაქვები ელვა
76	304-39—ჩრდ. VI ფართობი	"	0,70 მ	"	2,28×1,00×0,90	ეხურა სამი დიდი ფი- ლაქვა, კედლებზე მთლი- ანი ფილაქვები ელვა
77	312-39—ჩრდ.	"	0,50 მ	"	1,10×0,75×0,60	ეხურა სამი ფილაქვა, კედლებზე მთლიანი ფი- ლაქვები ელვა
78	314-39—ჩრდ. VI ფართობი	"	1,00 მ	"	2,10×1,41×1,10	სახურავის სამი ფილა- ქვიდან შუათანა შიგ იყო ჩამტერილი; კედლებზე მთლიანი ფილაქვები ელ- ვა. გრძელ კედლებს კი- დელებზე „ნარობანდები“ ქონდა ამოღებული
79	321-39—ჩრდ. VI ფართობი	"	1,00 მ	"	1,15×0,45×0,46	ეხურა ორი ფილაქვა, განვიკ კედლებზე თითო ფილაქვა ელვა
80	403-39—ჩრდ. VI ფართობი	"	0,60 მ	"	1,90×0,85×0,97	სახურავს შემორჩენი- ლია ერთი ფილაქვა; კედ- ლებზე მთლიანი ფილა- ქვები ელვა
81	408-40—ჩრდ. საცდელი თბრილი	"	0,65 მ	აღმ.-დას.	1,90×1,10×1,00	სახურავის სამი ფილა- ქვიდან ერთი აქლდა; კედლებზე ერთიანი ფი- ლაქვები ელვა
82	444-40 ჩრდ. VII ფართობი	"	0,68 მ	"	1,86×0,85×0,95	სახურავის სამი ფილა- ქვიდან შუათანა ჩამტე- რილი იყო; კედლებზე მთლიანი ფილაქვები ელ- ვა

8	9	10	11	
ერთი	ძელები სამარხის დას. ნაწილში იყო მიხვეტილი	მინის კურკელი, საკინძის ნატეხი, რკინის უცნობი დანიშნულების ნივთი და სხვ.		2
ერთი		მინის კურკლის ნატ., გიშრის მძივები და სხვ.		2
ერთი	ძელები სამხ. დას. კუთხეში იყო მიხვეტილი	მინის კურკელი და სხვა ნივთთა ნატ.		1
ორი		მინის კურკელი, ბეჭდები, საკინძი, ოქროს მძივი და კლიტები და სხვ.		3
ერთი		მინის კურკელი		2
ერთი		მინის კურკლის ნატ.		1
ერთი		მინის კურკლის ნატ., რკინის სამ., ნატ.		2
ერთი	შვედა კიღურები ხელუხლებელი იყო	მინის კურკელი		1
ერთი		მინის კურკელი, რკინის საკინძი		2
ერთი	ძელები სამხ.—დას. მხარეზე იყო მიხვეტილი	მინის კურკლის და რკინის ნივთის ნატეხები		1
ერთი		მინის კურკელი, მძივი, საბეჭდავი		1

1	2	3	4	5	6	7
83	490-40—ჩრდ. VII ფართობი	ქვისსამარხი	1,10 მ	სამზრ.-ალმ. ჩრდ.-დას.	1,95×1,10×1,05	სახურავის სამი ფილა- ქვიდან შუათანა ჩამტერ- რეული იყო; კედლებად ერთიანი ფილაქვები ელ- ვა
84	519-40—ჩრდ. VII ფართობი	"	0,75 მ	"	1,75×0,75×1,10	სახურავის სამი ფილა- ქვიდან აღმ. მდებარე ფი- ლაქვა ჩატეხილი იყო; კედლებად ერთიანი ფი- ლაქვები ელვა
85	525—40 ჩრდ. VII ფართობი	"	0,95 მ	"	1,80×0,90×0,82	სახურავის სამი ფილა- ქვიდან შუათანა შიგ იყო ჩამკეული; გრძივ კედ- ლებს ჩამატებული ჰქონ- და სხვა ფილაქვების ნა- ტეხები
86	545-46—ჩრდ. VII ფართობი	"	1,00 მ		1,75×0,92×1,14	სახურავის სამი ფილა- ქვიდან შუათანა ჩამტერ- რეული იყო; კედლებად ერ- თიანი ფილაქვები ელვა
87	556-46—ჩრდ. VII ფართობი	"	1,00 მ	აღმ.-დას.	1,60×0,80×0,90	ეხურა სამი ფილაქვა
88	557-46—ჩრდ. VII ფართობი	"	1,50 მ	სამზრ.-ალმ. ჩრდ.-დას.	1,90×0,80×1,10	სახურავის სამი ფილა- ქვიდან დას. მხარეზე მდებარე ჩატეხილი იყო
89	559-46—ჩრდ.	"	0,80 მ	აღმ.-დას.	1,90×0,80×1,10	სახურავის სამი ფილა- ქვიდან აღმოსავლეთისა- ნაწილობრივ შიგ იყო ჩატეხილი
90	561-46—ჩრდ. VII ფართობი	"		"	2,27×0,92×1,23	სახურავის სამი ფილა- ქვიდან შუათანა ჩამტერ- რეული იყო; განივ კედ- ლებს კიდევზე „ნარი- ბანდები“ ჰქონდათ ამო- ღებული
91	577-46—ჩრდ. VII ფართობი	"	1,20 მ	სამზრ.-ალმ, ჩრდ.-დას.	2,08×1,17×1,40	ეხურა ერთი დიდი და ორი პატარა ფილაქვა გა- ნივ კედლებს კიდევზე „ნარიბანდები“ ჰქონდათ ამოღებული
92	578-46—ჩრდ. VII ფართობი	"	0,75 მ	აღმ.-დას.	1,80×1,00×1,25	სახურავის სამი ფილა- ქვიდან შუათანა გატეხი- ლი იყო; კედლებად ერ- თიანი ფილაქვები ელვა
93	579-46—ჩრდ. VII ფართობი	"	0,70 მ	"	2,00×1,00×1,25	ეხურა სამი ფილაქვა, კედლებად მთლიანი ფი- ლაქვები ელვა. სამარხი საესე იყო მიწით და თი- ხის სარკოფაგის ნატეხე- ბით

8	9	10	11	
ორი		მინის კურკლის ნატ. საყინძი, რკინის სამაჯუ- რი		2
ერთი		მინის კურკლის ნატ. ვიშრის მძივები, საყინძე- ბი, რკინის ფიბ. ნატ.		1
		მინის კურკლის ნატ. საყინძ, მშვილდსაყინძი		1
ერთი		მინის კურკელი		1
ერთი		მინის კურკელი, მშვილდ- საყინძი, ოქროს ბეჭედი		2
ორი		მინის კურკელი. რკი- ნის მშვილდსაყინძი		1
ერთი		მინის კურკელი, წით. თიხის ხელადა, ოქროს ბეჭედი		1
ერთი		მინის კურკელი, ვერ- ცხლის აბზინდა		3
ორი	ზედა ფენაში პატარა ბავშვის ჩონჩხი ესვენა, სამარხის ძირზე კი დი- დი ადამიანის არეული ძვლები იყო	მინის კურკლის რკინ. ნივთის და ბრინჯაოს მშვილდსაყინძის ნატეხები		1
ერთი		მინის კურკელი, ბრინჯ. გულსაბნევი (ფრინველ- გამოხატ.), ბრინჯ. მშვილდ- საყინძი, ოქროს ბეჭედი		1
ერთი		მინის კურკლის ნატ. რკინის სამაჯულის ნატ.		1

1	2	3	4	5	6	
94	586-46—ჩრდ. VII ფართობი	ქვისსამარხი	0,65 მ	აღმ.-დას.	1,80×0,76×0,98	სახურავის ოთხი ფილაქვიდან აღმ. მხარეზე მდებარე ჩამტვრეული იყო; კედლებად ერთიანი ფილაქვები ედგა
95	586-46—ჩრდ. VII ფართობი	"	0,70 მ	"	2,00×0,90×1,25	სახურავის სამი ფილაქვიდან დას. მხარეზე მდებარე აკლდა; სამარხი სავსე იყო თიხის სარკოფაგის ნატეხებით
96	592-46—ჩრდ. VII ფართობი	"	1,00 მ	სამხრ.-აღმ. ჩრდ.-დას.	2,10×1,20×0,50	ეხურა სამი ფილაქვა, კედლებად ედგა მთლიანი ფილაქვები. განივთა კედლებზე „ნარიბანდები“ იყო ამოღებული
97	590-46—ჩრდ. VII ფართობი	"	0,25 მ	აღმ.-დას.	2,20×1,50×1,30	ეხურა სამი ფილაქვა, კედლებად მთლიანი ფილაქვები ედგა
98	595-46—ჩრდ. VII ფართობი	"	0,30 მ	"	2,03×0,90×1,25	სახურავის სამი ფილაქვიდან დას. მხარეს მდებარე ჩამტვრეული იყო; კედლებად ერთიანი ფილაქვები ედგა
99	600-46—ჩრდ. VII ფართობი	"		სამხრ.-აღმ. ჩრდ.-დას.	2,30×1,05×1,36	სახურავის სამი ფილაქვიდან დას. მდებარე ორი სამარხში იყო ჩამტვრეული
100	652-47—ჩრდ. საცდელი თხრილი	"	0,40 მ	"	2,14×1,10×0,80	სახურავის ფილაქვები შიგ იყო ჩაქცეული; კედლებად უსწორ-მასწორად გამოთლილი ფილაქვები ედგა
101	653-47—ჩრდ. საცდელი თხრილი	"	0,70 მ	"	2,23×1,05×0,2	სამი დიდი ფილაქვა ეხურა, შუათანა ჩამტვრეული იყო; კედლებად ერთიანი, მასიური ფილაქვები ედგა, განივ კედელთა კედლებზე „ნარიბანდები“ იყო ამოღებული
102	701-48—ჩრდ. № 1 საცდ. თხრილი	"	0,60 მ	"	1,89×0,92×1,00	სახურავის სამი ფილაქვიდან შუათანა ჩამტვრეული იყო, კედლებად მთლიანი ფილაქვები ედგა

8	9	10	11	12
ორი		მინის კურკელი, რკინის მშვილდსაყინძის ნატ.		4
ორი		მინის კურკლის ნატ, რკინის მშვილდსაყინძი		7
ორი		მინის კურკელი, კაეის ანატკეცა		3
ერთი		მინის კურკელი, ომსი-დიანის ანატკეცა		2
ერთი		მინის კურკელი, ოქროს საყიდი		1
ერთი		მინის კურკელი. ბრინჯაოს ზარაკი		2
ერთი		მინის კურკელი		1
ერთი		მინის კურკელი, ოქროს მძივები, ბრინჯაოს მშვილდსაყინძი და სხვ.	სამარხის აღმ. კუთხეში	1
ორი		მინის კურკელი, ბრინჯაოს საყინძი, მძივები და ვიშრის გრანატ. ბრინჯ. სამაჭური და სხვ.		2

№პპ	სამარხის №, გათხრის წერილი, სამარხის უბანი, ფართობი	სამარხის ტიპი	საპროექტო ფართობი	დამხრობა	სამარხის სიგრძე, სიგანე, სიმაღლე	სამარხის აღწავლა
1	2	3	4	5	6	7
103	40-38—ჩრდ. I ფართობი	ქვისსამარხი	0,49 მ	აღმ.-დას.	0,68×0,36×0,29	სახურავი ამკვრალი ჰქონდა
104	42-38—ჩრდ. I ფართობი	"	0,45 მ	სამხრ.-აღმ. ჩრდ.-დას.	0,85×0,32×0,24	სახურავი და აღმ. დას. კედელი არ აღმოჩნდა
105	95-38—ჩრდ. II ფართობი	"	0,75 მ	აღმ.-დასავლ.	1,40×0,70×0,75	ეხურა სამი ფილაქვა. შუათანი ფილაქვა და სამხრეთი კედელი შიგ იყო ჩაწოლილი
106	105-38—ჩრდ. II ფართობი	"	0,20 მ	"	1,86×0,95×0,96	სახურავი არ აღმოჩნდა
107	111-38—ჩრდ. II ფართობი	"	0,70 მ	"	1,65×0,70×0,90	ეხურა სამი ფილაქვა
108	132-38—ჩრდ. II ფართობი	"	0,60 მ	"	1,80×0,80×0,89	ეხურა სამი ფილაქვა: ჩრდილო და დას. კედლები ფილაქვის ნატეხებით იყო „დაკვრებული“
109	10-39—ჩრდ. V ფართობი	"	0,80 მ	სამხრ.-აღმ. ჩრდ.-დას.	1,78×0,75×0,70	ეხურა სამი ფილაქვა: ჩრდ. და სამხრ. კედლებს შემოწყობილი ჰქონდათ რიყის ქვები
110	11-39—ჩრდ. V ფართობი	"	1,05 მ	"	1,80×0,75×0,84	გრძობი კედლების გასამაგრებლად ფილაქვების ნატეხები იყო დატანებული
111	18-39—ჩრდ. V ფართობი	"	0,70 მ	აღმ.-დას.	1,84×0,30×0,78	ეხურა სამი ფილაქვა
112	19-39—ჩრდ. V ფართობი	"	0,30 მ	"	1,85×1,00×1,05	ეხურა ორი დიდი ფილაქვა, აღმ. და დას. კედლებად ერთიანი ფილაქვები გვდა

მიცვალ- ბულთა რაოდენო- ბა	მიცვა ლეზლის მდებარეობა	ინვენტარის შემადგენლობა	მინის კურკლის მდებარეობა	მინის კურკ- ლის რაოდენ- ობა
8	9	10	11	12
ორი ბავშვი	აღმოსავლეთ კედელთან აღმოჩნდა ორი თავის ქალა.	მინის კურკელი, მშვილდ-საყურები	ერთ-ერთი დაკრალის პირის წინ	1
ერთი (ბავშვი)	გულაღმა, თავით აღმ-სავლეთისაკენ, კიდეზე გამართული.	მინის კურკელი	თავთან, მარცხნივ	1
ერთი	გულაღმა, თავით აღმ-კენ, კიდურებგამართული ხელები — სხეულის გასწვრივ.	მინის კურკელი, საყინ-ძები, სამაჭური, რკინის და ბრინჯაოს სხვადასხვა ნატ.	მარცხენა ფეხის ფანჯებს შორის და თავის არეში	2
სამი (ერთი ბავშვისა)	ძელები ცუდად იყო შენახული. სამივე თავით აღმ-კენ, გულაღმა გაქმული, ხელები — სხეულის გასწვრივ.	მინის კურკელი, საყინ-ძი, სამაჭური, საყურები მშვილდსაყინძები		1
ერთი	გულაღმა, თავით აღმ-კენ.	მინის კურკელი, ბე-ჭელი	მარჯვენა მკლავთან	2
ორი (ერთი ბავშვი)	ჩრდილო მხარეს დიდის ჩონჩხი იდო, სამხრეთით — ბავშვისა. ორივე თავით აღმ-კენ, გულაღმა ესვენა, ხელები ტანის გასწვრივ ეწყო.	მინის კურკელი, დანის-პირი, რკინის სამაჭური საყურის ნატ., მიივები, მშვილდსაყინძები	დიდი ჩონჩხის მარჯვენა ხელსა და ნეკნებს შორის	1
ერთი	გულაღმა, თავით აღმ-კენ, მარჯვენა ხელი სხეულის გასწვრივ, მარცხენა კი — მენჯის არეში.	მინის კურკელი	მარჯვენა ხელის მტევნის ქვეშ	1
ერთი	გულაღმა, თავით აღმ-კენ, მარცხენა ხელი მუცლის, მარჯვენა კი — მენჯის არეში.	მინის კურკელი, საყინ-ძი, მშვილდსაყინძი და სხვ.	მარჯვენა ხელის მტევნის ქვეშ	1
სამი (ერთი ბავშვი)	ჩრდილო კედელთან მდებარე მიცვალებული თავით აღმ-კენა გულაღმა, კიდურებგამართული; მეორე — სამხრეთ კედელთან; იქვე პატარა ბავშვის ჩონჩხი თავით აღმ-კენ, გულაღმა.	მინის კურკელი საყინ-ძი, საყურე, მშვილდსაყინძი და სხვა	ერთ-ერთი დიდი ჩონჩხის მუხლების არეში	1
სამი (ერთი ბავშვი)	სამივე გულაღმა, თავით აღმოსავლეთისაკენ, კიდურებგამართული.	მინის კურკელი, საყინძი, რკინის ბეჭელი, ბრინჯაოს საყურე და სხვ.	სამარხის სხვადასხვა ალაგას	4

1	2	3	4	5	6	7
113	45-39—ჩრდ. VI ფართობი	ქვისსამარხი	0,60 მ	აღმ.-დას.	1,90×0,95×0,90	სახურავი გამაგრებული იყო რიყის ქვებით, ერთი ფილაქვა ადგილზე არ იყო
114	52-39—ჩრდ. VI ფართობი	"	0,40 მ	სამხრ.-აღმ. ჩრდ.-დას.	1,75×0,90×0,95	ენურა ოთხი ფილაქვა, ჩრდილო და სამხრეთი კედლები ფილაქვის ნატეხებით იყო „დაკერებული“
115	59-39—ჩრდ. VI ფართობი	"	0,90 მ	"	1,88×0,73×0,70	აღმ. და დას. კედლები რამდენიმე ფილაქვისაგან იყო შემდგარი
116	63-39—ჩრდ. VI ფართობი	"	"	"	1,66×0,72×0,68	ჩრდილო კედელი სამარხში იყო ჩაქცეული
117	160-39—ჩრდ. VI ფართობი	"	1,00 მ	"	1,91×0,90	სახურავი და სამხრ. კედელი სამარხში იყო ჩაქცეული
118	211-39—ჩრდ. VI ფართობი	"	0,75 მ	აღმ.-დას.	1,80×0,50×0,90	სახურავის ფილაქვები შიგ იყო ჩაქცეული; სამარხს ჩრდილო კედელი აკლდა
119	244-39—ჩრდ. VI ფართობი	ორმოსამარხი	1,65 მ	"	1,20×0,60	ერთი ფილაქვით იყო გადახურული
120	333-39—ჩრდ. VI ფართობი	ქვისსამარხი	0,80 მ	სამხრ.-აღმ. ჩრდ.-დასავ.	2,00×0,98×0,83	სახურავის ფილაქვებიდან აღმოსავლეთისა აკლდა. კედლებად ერთიანი ფილაქვები ედგა
121	351-39—ჩრდ. VI ფართობი	"	0,40 მ	"	1,69×0,96×0,86	სახურავის სამი ფილაქვიდან შუათანა სამარხში იყო ჩაქცეული; ჩრდილო კედელი „დაკერებული“ კქონდა

8	9	10	11	
ერთი	გულაღმა, თავით აღმ-კენ, ზედა კიდურები — სხეულის გასწვრივ	მინის ტურქული, რკინის ნივთის ნატეხები და სხვ.	მუცლის არეში	1
სამი	ერთი მთელი და ორი ნაღული ჩონჩხი. კარგად წინახული ჩონჩხი სამარხის შუა ნაწილში, გულაღმა, თავით აღმ.-კენ; ზელები — სხეულის გასწვრივ	მინის ტურქული, ბრინჯაოს ბეჭედი	სამხრეთი კედლის ძირში	2
სამი	ორი გულაღმა. ფეხბეჯამართული. წესამის ჩონჩხი აშლილი იყო	მინის ტურქული მშვილდსაყინძი, ბრინჯაოს რგოლი	ერთი სანელსაცხ. მარჯვენა იდაყვთან, მეორე — ბარძაყთან, მესამე — ბაეშვის ჩონჩხის ხერხემლის ქვეშ	4
სამი	აულაღმა, თავით აღმ-კენ, ხელები სხეულს გასწვრივ. შუაში მღებარე მიცვალებული ადრე დაკრძალული და სამხრეთი კედლის გასწვრივ დასველებული მიცვალებულის ქვედა კიდურები ქვაბრავდა მას	მინის ტურქული საყინძი, სამაჭური, მშვილდსაყინძი	სამხრეთით მღებარე მიცვალებულის ფეხებთან	1
ორი	გულაღმა, თავით აღმ-კენ, სამხრეთი კედლის გასწვრივ; ერთს ხელები ჯერადონიან, გულმკერდზე ჰქოვრეს სხეულის გასწვრივ	მინის ტურქული, საყინძები და მშვილდსაყინძები	ჩონჩხებს შუა	1
ერთი	სამარხის სახურავის ჩაქცევის გამო ჩონჩხი დამტვრეული იყო. მიცვალებული თავით აღმ-კენ, გულაღმა იდო	მინის ტურქული, მშვილდსაყინძი	ერთი მკერდის არეში, ორი — მარჯვენა მხართან, ორიც — მარჯვენა ხელის ფალანგებთან	5
ორი (ბაეშე.)	ორივე გულაღმა, თავით აღმ.-კენ. ჩრდ. მღებარე მიცვალებულს ზედა კიდურები სხეულის გასწვრივ ეწყო, სამხ. მღებარესი კი შენჯის არეში	მინის ტურქული, ბრინჯაოს საყინძის და სამაკული	ჩონჩხების მკერდთან შორის	1
ერთი	დიდის (შამაკაცის) ჩონჩხი თავით აღმ.-კენ, გულაღმა იდო და ხელები სხეულის გასწვრივ ეწყო	მინის ტურქული, მშვილდსაყინძები, ძძივები	სამარხის ზედა ფენაში	1
იყო	ორივე თავით აღმ.-კენ იდო ხელები სხეულის გასწვრივ ეწყო	მინის ტურქული, რკინის და ბრინჯ. მშვილდსაყინძები, ოქროს ბეჭდები და სხვ.	ერთ-ერთი მიცვალებულის მენჯთან (სანელსაცხებზე)	1

1	2	3	4	5	6	
122	329-39—ჩრდ. VI ფართობი	ქვისსამარხი	0,50 მ	აღმ.-დას.	2,00×0,94×0,80	სახურავის სამი ფილა- ქვიდან აღმოსავლეთისა აქლდა; კედლებად ერთი- ანი ფილაქვები ედგა
123	322-32—ჩრდ. VI ფართობი	"	"	"	1,10×0,65	სახურავის სამი ფილა- ქვიდან ერთი აქლდა
124	451-40—ჩრდ. VII ფართობი	ორმოსამარხი	0,87 მ	"	2,04×0,95	ეხურა სამი ფილაქვა
125	644-47—ჩრდ. VIII ფართობი	ქვისსამარხი	0,50 მ	სამ.-აღმ. ჩრდ.-დას.		ეხურა სამი ფილაქვა, მეოთხე აქლდა, ორი შიგ ჩამტვერული იყო; კედ- ლებად მთლიანი ფილაქვე- ბი ედგა
126	645-47—ჩრდ. VIII ფართობი	"	0,35 მ	"	1,90×0,77×0,80	ეხურა ორი ფილაქვა, სივრძით კედლებად ორ- ორი არათანაბარი ზომის ფილაქვა ედგა. კედლები ზემოდან ფილაქვის ნატე- ხებით „ლაკერებული“ იყო
127	650-47—ჩრდ. VIII ფართობი	"	0,55 მ	"	1,95×0,98×0,1	ეხურა სამი ფილაქვა, კედლებად ერთიანი ფი- ლაქვები ედგა
128	663-47—ჩრდ. VIII ფართობი	"	0,40 მ	"	2,15×1,15×1,20	სახურავის სამი ფილა- ქვიდან შემორჩენოდა მხო- ლოდ ერთი
129	713-48—ჩრდ. VIII ფართობი	"	0,78 მ	"	1,90×1,10×1,25	სახურავის ფილაქვები სამარხში იყო ჩაქცეული

8	9	10	11	12
ოთხი	ოთხივე გულამა, თავით აღმ-კენ, კიდურებგამართული	მინის ჭურჭელი, საკინძის ნატეხი და მშვილდსაკინძები	სამხრეთით მდებარე ჩონჩხის მარჯვენა ფეხის ფალანგთან	1
ერთი	გულამა, თავით აღმ-კენ; ხელები სხეულის გასწვრივ	მინის ჭურჭელი, რკინის ბეჭედი, ბრინჯ. მძივები და სხვ.	მენჯის თავზე, მარცხენა ხელის ფალანგისთან	1
ორი	ერთი თავით აღმ-კენ, გულამა, კიდურებგამართული; მეორეს ძვლები არეული იყო.	მინის ჭურჭელი, ბეჭედი, ბალუები, საკინძი მშვილდსაკინძი	აღმოსავლეთით მდებარე ყელ-უურის არეში	1
ორი	სამხრეთ კედელთან დაკრძალული მიცვალებულის ძვლები არეული იყო. ჩრდ. კედლის გასწვრივ ესვენა მეორე, გულამა	მინის ჭურჭელი, საკინძის ნატ.	გულ-მკერდის არეში	1
სამი	ორი მიცვალებულის ჩონჩხები გულამა, თავით აღმ-კენ. მათ ზემოდან მესამე ესვენა	მინის ჭურჭელი, საკინძის ნატეხები, რკინ. და ბრინჯ. მშვილდსაკინძები	სანელსაცხებლეები სამხრ. კედლის გასწვრივ მდებარე მიცვალებულის თავთან და ჩრდ. კედლის გასწვრივ დასვენებულის მენჯის არეში	3
ორი (ერთი დიდი-სა, მეორე პატარისა)	დიდი იდო ჩრდ. კედლის გასწვრივ, გულამა და ფეხები და ხელები სხეულის გასწვრივ ჰქონდა; ბავშვისაც ისევე იდო	მინის ჭურჭელი, ბრინჯ. საკიდი, ეგვანი, ქანდაკ. ბეჭედი გემვით. მინის მძივები და სხვ.	დიდი ჩონჩხის მხართან	3
სამი	I ჩონჩხი ჩრდილო კედლის გასწვრივ ესვენა, თავით აღმ-კენ, ზედა კიდურები სხეულის გასწვრივ ეყუო. ამ უკანასკნელს ზემოდან ისევე მდებარე II ჩონჩხი ესვენა. ხოლო სამხრეთ კედლის გასწვრივ კი ჩონჩხი აღმოჩნდა, ასევე თავიო აღმ-კენ, კიდურებგამართული	მინის ჭურჭელი, მშვილდსაკინძის ნატ., საკინძი და სხვ.		1
სამი (ერთი ბავშვი)	გულამა ესვენა და ზემო კიდურები სხეულის გასწვრივ ეყუო. ორ დიდ ჩონჩხს შუა პატარა ჩონჩხი იდო	მინის ჭურჭელი, საკინძები, ბეჭედი ოქროსი, მძივები და სხვ.	სანელსაცხებლეები სამხრეთ კედლის გასწვრივ მდებარე ჩონჩხის გულ-მკერდის არეში	7

№№	სამარხის №, გათხრის წესი, სამართლის უბანი, ფართობი	სამარხის ტიპი	სიღრმე, მიწის ზედაპირიდან	დამხრობა	სამარხის, სიგრძე სივანე, სიმაღლე (მეტრობლივ)	სამარხის აღნაგობა
1	2	3	4	5	6	7
130	30-38—ჩრდ. I ფართობი	ქვისსამარხი	0,15 მ	სამხრ.-აღმ. ჩრდ.-დას.	1,80×0,70×0,90	სახურავი არ აღმოჩნდა
131	58-38—ჩრდ. II ფართობი	"	0,43 მ	აღმ.-დას.	1,80×0,80×0,90	ეხურა სამი ფილაქვა
132	61-38—ჩრდ. II ფართობი	"	0,60 მ	"	1,90×0,87×0,97	ეხურა სამი ფილაქვა
133	67-38—ჩრდ. II ფართობი	"	0,49 მ	ჩრდ.-აღმ. სამხრ.-დას.	1,60×0,50×0,62	სახურავის სამი ფილაქვიდან შემორჩენილი იყო შუათანა
134	69-38—ჩრდ. II ფართობი	"				შემორჩენილი იყო მხოლოდ დასავლეთ მხარეზე მდებარე ერთი დიდი ფილაქვა
135	70-38—ჩრდ. II ფართობი	"	0,50 მ	აღმ.-დას.		ეხურა სამი ფილაქვა
136	76-38—ჩრდ. II ფართობი	"	0,59 მ	"	1,70×0,55×0,88	ეხურა სამი ფილაქვა
137	86-38—ჩრდ. II ფართობი	"	0,45 მ		1,70×0,75×0,81	ეხურა სამი ფილაქვა შუათანა ჩატეხილი იყო
138	87-38—ჩრდ. II ფართობი	"	0,48 მ		1,50×0,80×0,95	ეხურა სამი ფილაქვა
139	89-38—ჩრდ. II ფართობი	"	0,60 მ		1,77×1,05×0,86	ეხურა სამი ფილაქვა; სამხრეთი კედელი სამარხში იყო ჩაქცეული
140	94-38—ჩრდ. II ფართობი	"	1,15 მ		1,40×0,60×0,80	ეხურა სამი ფილაქვა; ჩრდ.-დას. კუთხე გამოარებული იყო რიყის ქვიბით
141	100-38—ჩრდ.	"			1,65×0,90×0,80	ეხურა სამი ფილაქვა

მიცვალებულთა რაოდენობა	მიცვალებულის მდებარეობა	ინვენტარის შეზღვევა	მინის ჭურჭლის მდებარეობა	მინის ჭურჭლის რაოდენობა
8	9	10	11	12
სამი		მინის ჭურჭელი, საკინძი, მძივები და სხვ.		2
ერთი		მინის ჭურჭელი, მშვილდ-საკინძი, ბეჭელი, სამაჭური		1
ერთი		მინის ჭურჭელი, მშვილდ-საკინძი, საკინძი, ბეჭელი, საყურეები, სამაჭური		1
ერთი		მინის ჭურჭელი, მშვილდ-საკინძი, საკინძი მძივი.		1
ერთი		მინის ჭურჭელი		1
		მინის ჭურჭელი		3
სამი		მინის ჭურჭელი, საკინძი, ბეჭელი, სამაჭური		2
ორი დიდი და ერთი პატარა		მინის ჭურჭელი, მშვილდ-საკინძი, საკინძი სამაჭური, ცხერის კოჭი, და სხვ.		4
ერთი	თავით აღმ.-კენ.	მინის ჭურჭელი, მშვილდ-საკინძი, ბეჭედი რკინის ნატ.		9
ერთი		მინის ჭურჭელი		1
ორი	ქვემო კიდურები ხელ უხლებელი იყო.	მინის ჭურჭელი	წვივის ძვალთან	3
ორი დიდი და ერთი პატარა		მინის ჭურჭელი, სამაჭური, ბეჭელი, კვირისტავი, კოჭები და სხვ.		1

1	2	3	4	5	6	7
142	113-38—ჩრდ. II ფართობი	ქვისსამარხი	0,50 მ	სამ.-აღმ. ჩრდ.-დას.	$1,85 \times 0,95 \times 0,87$	სახურავი ჩამტერეული იყო
143	139-38—ჩრდ. II ფართობი	"	0,80 მ	აღმ.-დას.	$1,65 \times 0,70 \times 0,80$	ეხურა სამი ფილაქვა, ჩრდილოეთის კედელი "დაკერებული" იყო
144	140-38—ჩრდ. II ფართობი	"	0,60 მ	"	$2,00 \times 0,80 \times 0,82$	ეხურა სამი ფილაქვა, კედლები "დაკერებული" იყო
145	140-38—ჩრდ. II ფართობი	"	0,80 მ	"		სახურავი არ აღმოაჩნდა
146	151-38—ჩრდ. III ფართობი	"	0,25 მ	"	$1,96 \times 0,80 \times 0,97$	სახურავი ამჟერალი ჰქონდა; კედლებად მთლიანი ფილაქვებისა ედგა
147	2-39—ჩრდ. I ფართობი	"	0,60 მ	"	$1,66 \times 0,65 \times 0,90$	ეხურა სამი ფილაქვა, შუათანა ჩატეხილი იყო; კედლებად მთლიანი ფილაქვები ედგა
148	4-39—ჩრდ. V ფართობი	"	0,65 მ	სამ.-აღმ. ჩრდ.-დას.	$1,30 \times 0,68 \times 0,80$	სახურავის სამი ფილაქვიდან შემორჩენილი იყო ერთი (დას.)
149	5-39—ჩრდ. V ფართობი	"	0,55 მ	აღმ.-დას.	$1,80 \times 0,85 \times 0,87$	სახურავის სამი ფილაქვიდან, შემორჩა ერთი-გრაძივი. კედლები "დაკერებული" იყო
150	14-39—ჩრდ. V ფართობი	"	0,50 მ	"	$1,70 \times 0,69 \times 0,80$	ეხურა სამი ფილაქვა
151	21-39—ჩრდ. V ფართობი	"	0,65 მ	"	$1,90 \times 0,95 \times 0,88$	ეხურა სამი ფილაქვა, შუა და დას. ფილაქვები სამარხში იყო ჩაქცეული; გრძივი კედელთა ფილაქვები "დაკერებული" იყო
152	28-39—ჩრდ. V ფართობი	"	0,75 მ	"	$1,85 \times 0,75 \times 0,82$	სამი ფილაქვიდან მხოლოდ ერთი შემორჩენილია; კედლებად მთლიანი ფილაქვები ედგა
153	32-39—ჩრდ. VI ფართობი	"	0,45 მ	"	$1,72 \times 0,75 \times 0,85$	სახურავი ჩატეხილი იყო; ჩრდილო და სამხრეთი კედლები ორთრი ფილაქვისაგან შედგებოდა
154	33-39—ჩრდ. VI ფართობი	"	0,60 მ	"	$1,78 \times 0,81 \times 0,73$	ეხურა სამი ფილაქვა

8	9	10	11
ორი დიდი და ერთი პატარა	ძელები სამხრ.-აღმ. კუთხეში იყო მიხვეტილი	მინის კურკელი, რკინის და ბრინჯ. სამკაულის ნატ.	6
ერთი		მინის კურკლის ნატ., რკინის სამაჯური	1
	ძელები აღმ. კედელთან იყო მიხვეტილი	მინის კურკელი, მშვილდსაყინძი, საყინძი, ეფვანი, მძივი პატის.	1
ერთი		მინის კურკელი, რკინის ნატ.	1
ერთი		მინის კურკელი, მშვილდსაყინძი, საყინძები, მძივი	1
ერთი		მინის კურკელი, ბრინჯ. ფირფიტა	4
ორი		მინის კურკელი	3
ერთი	ჩონჩხის ქვედა ნაწილი ხელუხლებელი იყო	მინის კურკელი, საყინძის თავი, საყინძები, ობსიდიანის ანატეცი	1
სამი		მინის კურკელი, მშვილდსაყინძი, რკინის ნატ.	1
ექვსი	ქვედა კიდურები ხელუხლებელი იყო	მინის კურკელი, მძივები, მონეტა, მშვილდსაყინძი	4
ერთი		მინის კურკელი, საყინძები, გემმა და სხვ.	2
შვიდი	ძელები დასავლეთ ნაწილში იყო მიხვეტილი	მინის კურკელი, მშვილდსაყინძი, ბეჭდები, საყინძები, ოქროს ბეჭელი და სხვ.	2
ერთი	ქვედა კიდურები აუშლელად ეწყო	მინის კურკელი	1

1	2	3	4	5	6	
155	37-39—ჩრდ. VI ფართობი	ქვისსამარხი	0,45 მ	სამხრ.-აღმ. ჩრდ.-დას.	2,00×0,95×0,90	სახურაგის სამი ფილა- ქვიდან შეთანა ჩაქცეუ- ლი იყო
156	40-39—ჩრდ. VI ფართობი	"	0,35 მ	"	1,75×0,50×0,80	ეხურა სამი ფილაქვა, კედლები გამაგრებული იყო რიყის ქვებით
157	41-39—ჩრდ. VI ფართობი	"	0,0 მ	"	1,80×0,90×0,85	სახურაგის სამი ფილა- ქვიდან შეთანა სამარ- ხში იყო ჩაქცეული
158	42-39—ჩრდ. VI ფართობი	"	0,40 მ	"	1,80×0,75×0,75	სახურაგის სამი ფილა- ქვიდან შეთანა შიგ იყო ჩაქცეული; ჩრდ და სამხ. კედლები „დაკერებული“ იყო
159	55-39—ჩრდ. VI ფართობი	"	0,67 მ	"	1,73×0,73×0,62	ეხურა სამი ფილაქვა, რომელთაგან დასავლეთის შიგ იყო ჩაქცეული. სამ- ხრეთის კედელი ორი ფი- ლაქვისაგან შედგებოდა. ჩრდილო კედელი კი რი- ყის ქვებით იყო გამაგ- რებული
160	61-39—ჩრდ. VI ფართობი	"	0,75 მ	"	2,00×0,90×1,53	ეხურა სამი ფილაქვა, შეთანა შიგ იყო ჩაქცე- ული; გრძ. კი კედლები, მთლიანი ფილაქვები იყო; განეკ კედლებს კიდევბზე „ნარიბანდები“ ჰქონდათ ამოღებული
161	78-39—ჩრდ. VI ფართობი	"		"	1,75×0,95×1,15	ეხურა ოთხი ფილაქვა- კედლებად „დაკერებუ- ლი“ ფილაქვები ედგა
162	79-39—ჩრდ. VI ფართობი	"	0,40 მ	"	2,10×0,98×1,00	აღმ. დას. და სამხ. კედ- ლები მთლიანი ფილაქვი- სა ედგა, ჩრდილო კედელ- ი კი სამი ფილაქვისაგან შედგებოდა
163	98-39—ჩრდ. VI ფართობი	"	0,65 მ	აღმ.-დას.	2,00×1,00×0,90	ეხურა ორი ფილაქვა, კედლები მთლიანი ფილა- ქვებისა ედგა
164	92-39—ჩრდ. VI ფართობი	"		"	1,50×0,60×0,80	ეხურა სამი ფილაქვა, სამხრეთის კედელი „და- კერებული“ იყო
165	143-39—ჩრდ. VI ფართობი	"	1,00 მ	"	1,70×0,80×0,90	სახურაგი ჩამტვრეული იყო, კედლებად „დაკერე- ბული“ ფილაქვები ედგა

8	9	10	11	
სამი	ძველები სამარხის აღმ. ნაწილში იყო მიხვეტილი	მინის ჭურჭელი, მშვილდ- საყინძი, საყინძი, ნატ. სხვ.		3
ერთი		მინის ჭურჭელი, ბრინ- ჯაოს სამაჯური		1
ერთი		მინის ჭურჭელი		1
ერთი		მინის ჭურჭელი, ბე- დები, საყინძები, მძივი მშვილდსაყინძი		3
ორი	ქვედა კიდურები ხელ- უხლებელი იყო.	მინის ჭურჭელი, საყინ- ძი		2
სამი		მინის ჭურჭელი, საყინ- ძი, ბეჭედი, მშვილდსაყინ- ძი და სხვ.		1
ერთი		მინის ჭურჭელი, ვერცხ- ლის ბეჭედი, რკინის ნა- ტები		3
ერთი		მინის ჭურჭლის ნატე- ხი		1
		მინის ჭურჭელი, საყინ- ძი, მშვილდსაყინძი და სხვ.		1
ერთი		მინის ჭურჭელი, საყინ- ძი, მშვილდსაყინძი და სხვ.		1
ორი		მინის ჭურჭელი, მშვი- ლდსაყინძი და სხვ.		1

1	2	3	4	5	6	7
166	144-39—ჩრდ. VI ფართობი	ქვისსაპარბი	0,65 მ	აღმ.-დას.	162×0,32×1,00	სახურავის ფილაქები ჩამტერეული იყო, კედლებად უხეშად თლილი ფილაქები ედგა
167	179-39—ჩრდ. VI ფართობი	"	0,75 მ	"	1,83×0,93×0,95	გებურა სამი ფილაქა
168	195-39—ჩრდ. VI ფართობი	"	1,00 მ	"	1,95×0,90×0,85	გებურა სამი ფილაქა
169	206-39—ჩრდ. VI ფართობი	"	1,25 მ	"	1,69×0,94×0,75	სახურავის სამი ფილაქიდან შუათანა ჩამტერეული იყო
170	210-39—ჩრდ. VI ფართობი	"	0,25 მ	"	2,00×1,00×0,91	გებურა ორი ფილაქა
171	221-39—ჩრდ. VI ფართობი	"	0,55 მ	"	2,10×1,00×1,46	გებურა სამი ფილაქა, ადგილზე იყო მხოლოდ ერთი; კედლებად ვრთიანი ფილაქები ედგა
172	234-39—ჩრდ. VI ფართობი	"	0,70 მ	სამ.-აღმ. ჩრდ.-დას.	1,35×0,80×1,0	გებურა სამი ფილაქა, შუათანა ჩატეხილი იყო; კედლებად მთლიანი ფილაქა ედგა
173	232-39—ჩრდ. VI ფართობი	"	0,50 მ	"	2,00×0,98×1,35	გებურა სამი ფილაქა, შუათანა ჩატეხილი იყო; კედლებად მთლიანი ფილაქები ედგა
174	268-39—ჩრდ. VI ფართობი	"	0,50 მ	აღმ.-დას.	1,75×0,86×0,90	სახურავის ქვები ჩატეხილი იყო; ჩრდ. და სამხრ. კედლები „დაკერებული“
175	269-39—ჩრდ. VI ფართობი	"	0,45 მ	სამხრ.-აღმ. ჩრდ.-დას.	1,84×0,58×0,57	გებურა სამი ფილაქა, შუათანა ჩამტერეული იყო; გრძივი კედლები ფილაქის ნატეხებით იყო გაამაგრებული
176	271-39—ჩრდ. VI ფართობი	"	0,20 მ	აღმ.-დას.	1,90×0,84×0,67	სახურავი არ აღმოაჩინდა, კედლებად მთლიანი ფილაქები ედგა
177	275-39—ჩრდ. VI ფართობი	"	0,60 მ	"	1,34×0,85×0,80	გებურა სამი ფილაქა, კედლებად მთლიანი ფილაქები ედგა

8	9	10	11
ორი		მინის ჭურჭელი. საკინძები, მშვილდსაკინძი	2
ორი		მინის ჭურჭელი. საკინძი, სამაჭური, მძივი და სხვ.	5
		მინის ჭურჭელი, მშვილდსაკინძი, რკინის ნატ.	5
ერთი		მინის ჭურჭლის ნატ., მშვილდსაკინძი და სხვ.	1
ორი		მინის ჭურჭელი, ბეჭდები, საკინძ., მშვილდსაკინძი	1
ორი		მინის ჭურჭელი, ბეჭედი, საკინძი, მშვილდსაკინძები და სხვ.	1
სამი		მინის ჭურჭელი, რკინის სამკაული, მძივები და სხვ.	3
ერთი		მინის ჭურჭელი, ოქროს სამკაული, ღილები და სხვ.	2
ერთი		მინის ჭურჭელი, ღვინკილა, ბრინჯ. ღილი და სხვ.	3
		მინის ჭურჭელი. რკინის მშვილდსაკინძი და სხვ.	3
ორი		მინის ჭურჭელი	1
ერთი		მინის ჭურჭელი. საკინძი, სამაჭური, რკინის დანა, მშვილდსაკინძები	1

1	2	3	4	5	6	
178	277-39—ჩრდ. VI ფართობი	ქვისსამარხი	0,15 მ	სამხრ.-აღმ. ჩრდ.-დას.	1,67×0,92×1,09	სახურავი ჩამტვრეული იყო
179	290-39—ჩრდ. VI ფართობი	"	0,20 მ	"	1,50×0,80×0,65	სახურავი არ აღმოაჩნდა, კედლებად მთლიანი ფილაქები ედგა
180	308-39—ჩრდ. VI ფართობი	"	0,40 მ	"	1,74×0,90×0,96	ეხურა ოთხი ფილაქვა, კედლებად მთლიანი ფილაქები ედგა
181	326-39—ჩრდ. VII ფართობი	"	0,60 მ	აღმ.-დას.	2,00×1,00×1,75	სახურავის სამი ფილაქვიდან შუათანა ჩამტვრეული იყო
182	346-39—ჩრდ. VII ფართობი	"	0,60 მ	სამხრ.-აღმ. ჩრდ.-დას.	1,86×0,80×0,96	ეხურა ოთხი ფილაქვა, რომელთაგან აღმოსავლეთის აკლდა; კედლებად მთლიანი ფილაქები ედგა
183	354-39—ჩრდ. VII ფართობი	"	0,70 მ	"	2,00×1,00×1,00	სახურავის სამი ფილაქვიდან შუათანა ჩამტვრეული იყო; კედლები რამდენიმე ფილაქვისაგან შედგებოდა
184	358-39—ჩრდ. VII ფართობი	"	0,80 მ	"	1,96×0,80×1,05	ეხურა სამი მასიური ფილაქვა; კედლებად ერთიანი ფილაქები ედგა
185	360-39—ჩრდ. VII ფართობი	"	1,00 მ	"	1,60×0,79×0,73	ეხურა სამი ფილაქვა, შუათანა ჩაქცეული იყო; კედლებად ერთიანი ფილაქები ედგა
186	362-39—ჩრდ. VII ფართობი	"	0,80 მ	"	1,24×0,68×0,70	ეხურა სამი ფილაქვა, კედლები ერთიანი ფილაქებისა ედგა
187	369-39—ჩრდ. VII ფართობი	"	0,65 მ	აღმ.—დას.	1,90×0,86×0,85	სახურავის სამი ფილაქვიდან შუათანა აკლდა კედლები „დაკვრებული“ იყო
188	370-39—ჩრდ. VII ფართობი	"	0,5 მ	სამხრ.-აღმ. ჩრდ.-დას.	1,90×0,80×0,90	ეხურა სამი ფილაქვა, კედლები რიყის ქვით იყო გამაგრებული
189	371-39—ჩრდ. VII ფართობი	"	0,70 მ	"	1,70×1,15×1,05	სამი ფილაქვით იყო გალახურული, კედლებად მთლიანი ფილაქები ედგა

8	9	10	11	12
		მინის ჭურჭელი, საკინ- ძი, ბეჭდის ნატ.		3
ერთი		მინის ჭურჭელი, აბზინ- და, მშვილდსაკინძები		1
ერთი		მინის ჭურჭელი, რკი- ნის ბეჭედი		1
ოთხი (ერთი ბავშვ.)		მინის ჭურჭელი, საკინ- ძები, მძივები, მშვილდ- საკინძი		1
საშვი		მინის ჭურჭელი, საკინ- ძი, მძივის სერდოლ. ზედ გამოსახული (გემმა) მშვილდსაკინძი		1
	ძელები ჩრდილო კუ- თხეში იყო მიხვეტილი.	მინის ჭურჭელი, საკინ- ძები, გემმა, სამაჯ. და სხვ.		5
ერთი		მინის ჭურჭელი, მშვილდ- საკინძი, საკინძი, სამაჯუ- რის ნატ.		2
ორი (ერთი ბავშვ. წონინი)		მინის ჭურჭელი, საკინ- ძის ნატ. მშვილდსაკინძი		3
ორი		მინის ჭურჭელი, რკინ. მშვილდსაკინძი ბრინჯ. სა- მაჯ. რკინ. სარდიონიანი ბეჭედი, არაბ. მონეტა (საილ.)		1
ორი		მინის ჭურჭელი, საკინძ. ნატ. მშვილდსაკინძი		1
ექვსი		მინის ჭურჭელი, ბრინჯ. რგოლი, საკინძის ნატ.		1
ორი		მინის ჭურჭელი		3

1	2	3	4	5	6	7
190	370-39—ჩრდ. VII ფართობი	ქვისსამარხი	1,00 მ	სამხრ.-აღმ. ჩრდ.-დას.	1,80×1,10×0,3	ეხურა სამი ფილაქა. და ამათგან ორი; სამარხ- ში იყო ჩაქცეული; კედ- ლებად ერთიანი; ფილაქ- ები ედგა
191	98-39—ჩრდ. VI ფართობი	"	0,58 მ	"	2,1×1,25×1,57	ეხურა სამი ფილაქა. კედლებად მთლიანი ფი- ლაქები ედგა
192	118-39—ჩრდ. VI ფართობი	"	"	აღმ.-დას.	1,70×0,80×0,84	ეხურა ორი ფილაქა, (აღმ. მხარეზე მდებარე აქლად). გრძივი კედლები ორ-ორი ფილაქისაგან შედგებოდა
193	202-39—ჩრდ. VI ფართობი	"	0,50 მ	"	1,80×1,00×1,30	ეხურა სამი ფილაქა. კედლებად მთლიანი ფი- ლაქები ედგა
194	203-39—ჩრდ. VI ფართობი	"	0,80 მ	"	1,70×0,75×0,65	სახურავის სამი ფილა- ქვიდან ერთი დაკარგული იყო, კედლებად მთლიანი ფილაქები ედგა
195	267-39—ჩრდ. VI ფართობი	"	0,30 მ	"	1,97×0,90×1,00	ეხურა სამი ფილაქა. ჩრდ. და დას. კედლები „დაკერებული“ იყო
196	287-39—ჩრდ. VI ფართობი	"	0,52 მ	"	2,00×0,95×0,68	ეხურა სამი ფილაქა, სახურავსა და კედლებს შორის დარჩენილი სივრ- ცე რიყის ქვებით იყო ამოვსებული
197	339-39—ჩრდ.	"	0,70 მ	სამ.-აღმ. ჩრდ.-დას.	1,80×1,00×0,80	სახურავის სამი ფილა- ქვიდან ორი შიგ იყო ჩამტვრეული, კედლებად მთლიანი ფილაქები ედ- გა
198	374-39—ჩრდ. VII ფართობი	"	0,60 მ	"	1,80×0,72×0,85	სახურავის სამი ფილა- ქვიდან ერთი აკლდა, კედ- ლებად ერთიანი ფილაქ- ები ედგა
199	379-39—ჩრდ. VII ფართობი	"	0,75 მ	"	1,83×0,93×0,95	ეხურა სამი ფილაქა, კედლებად მთლიანი ფი- ლაქები ედგა
200	385-40—ჩრდ. VII ფართობი	"	0,80 მ	"	1,70×0,82×0,66	ეხურა სამი ფილაქა

8	9	10	11	12
ორი		მინის ჭურჭელი, საკინძები, შველდსაკინძი		1
ერთი		მინის ჭურჭლის ნატ., საკინძის ნატ.		1
ერთი		მინის ჭურჭელი, შველდსაკინძები და სხვ.		2
ხუთი		მინის ჭურჭელი, საკინძი, სამაჯური, ბეჭედი, ნატ. და სხვ.		2
ერთი		მინის ჭურჭელი, საბეჭდები, რკინ. ნატ., საკინძ. ნატ. და სხვ.		2
ერთი	ძელები სამარხის დას. ნაწილში იყო მიხვეტილი.	მინის ჭურჭელი, რკინ. გამოცნობი ნივთის ნატები, სამაჯური და სხვ.		5
ორი		მინის ჭურჭელი, შველდსაკინძის ნატ. და სხვ.		1
ორი		მინის ჭურჭელი, საყურები, ბალთა, მანუც. და სხვ. ნატ.		1
ორი		მინის ჭურჭელი		3
ორი		მინის ჭურჭ. ნატ., საკინძი, რკინის სამაჯურის ნატ., შიშვები და სხვ.		2
ორი		მინის ჭურჭ. ნატ., საკინძი, ბეჭედი, სამაჯური		2

1	2	3	4	5	6	7
201	386-40—ჩრდ. VI ფართობი	ქვისსამარხი	0,50 მ	სამ.-ალმ. ჩრდ.-დას.	1,75×0,92×0,90	სახურავი ჩაქცეული იყო; კედლები ორ-ორი სხედასზეა ზომის ფილაქებისაგან შედგებოდა
202	388-40—ჩრდ. VI ფართობი	"	0,70 მ	"	1,90×0,80×0,85	სახურავის სამი ფილაქვიდან აღმ. მხარეზე მდებარე გატეხილი იყო, დას. კედელი ორი ფილაქვისაგან შედგებოდა
203	389-40—ჩრდ. VII ფართობი	"	0,70 მ	ალმ.-დას.	2,00×1,00×1,17	სახურავის სამი ფილაქვიდან შუათანა ჩამტვრეული იყო
204	390-40—ჩრდ. VII ფართობი	"	0,60 მ	"	1,70×0,91×1,09	ეხურა ოთხი ფილაქვა.
205	392-40—ჩრდ. VII ფართობი	"	0,65 მ	სამ.-ალმ. ჩრდ.-დას.	1,80×0,90×0,83	სახურავის სამი ფილაქვიდან შემორჩენილი მხოლოდ შუათანა, კედლებად ერთიანი ფილაქვები ელგა
206	393-40—ჩრდ. VII ფართობი	"	0,30 მ	"	1,74×1,0×1,40	ეხურა სამი ფილაქვა, კედლებად მთლიანი ფილაქვები ელგა
207	396-40—ჩრდ. VII ფართობი	"	0,65 მ	"	2,98×1,33	სამარხი ოთხი დიდრონი ფილაქვისაგან იყო შეკრული
208	397-40—ჩრდ. VII ფართობი	"	0,70 მ	"	1,74×1,0×0,91	სახურავის შუა ფილაქვა ჩატეხილი იყო, კედლებად მთლიანი ფილაქვები ელგა
209	412-40—ჩრდ. VII ფართობი	"	0,20 მ	"		სახურავი ჩამტვრეული იყო, გრძივი კედლები ორ-ორი არათანაბარი ფილაქვისაგან შედგებოდა
210	413-40—ჩრდ. VII ფართობი	"	0,95 მ	"	2,0×1,0×1,07	სახურავის სამი ფილაქვიდან ორი ჩამტვრეული იყო, კედლებად მთლიანი ფილაქვები ელგა
211	414-40—ჩრდ. VII ფართობი	"	1,00 მ	"	1,9×1,48×1,20	ეხურა სამი ფილაქვა, შუათანა ჩამტვრეული იყო; კედლები გამაგრებული იყო რიყის ქვებით
212	415-40—ჩრდ. VII ფართობი	"	"	"	1,88×0,90×1,20	ეხურა სამი ფილაქვა, აღმ. და შუათანა ჩამტვრეული იყო; კედლებად ერთიანი ფილაქვები ელგა

8	9	10	11	
ერთი	ჩონჩხის ზედა ნაწილი აურილი იყო. ქვედა—ხელ- უხლებელი	მინის ჭურჭელი, რკი- ნის მშვილდსაყინში		7
ორი		მინის ჭურჭელი, რკიხ. საყინძის ნატ., მძივ. სა- ცილ. მინის, სარდოონის მძივები		3
სამი		მინის ჭურჭელი, მშვილდ- საყინში		4
ერთი		მინის ჭურჭლის ნატ. საყინძეში, მშვილდსაყინში		4
ორი		მინის ჭურჭელი, საყინ- ძი, საყურე, რკინის ღე- რო		3
ერთი		მინის ჭურჭელი, რკინ. ლურსმ. ნაყინმ. ძვლის კვირისტავი და სხვ.		2
ორი		მინის ჭურჭელი, რკინ. ლურსმ. ნაყინმ. ძვლის კვირისტავი და სხვ.		2
ერთი		მინის ჭურჭელი, საყინმ. ნატეხ. მშვილდსაყინში		11
ერთი		მინის ჭურჭელი, რკინ. და ბრინჯ. მშვილდსაყინძე- ში, რკინ. ბეჭედი და რკი- ნის სხვა საგანთა ნატე- ხები		2
ერთი		სანელსაცხებ. რკინ., მშვილდსაყინში, რკინის სხვადასხვა საგანთა ნატე- ხები და სხვ.		3
სამი		მინის ჭურჭელი, საყინ- ძი, მშვილდსაყინში, ბეჭე- დი, საყინძეში, მძივი და სხვ.		2
		მინის ჭურჭლის ნატ., საყინძის ნატ., მშვილდ- საყინძის ნატ., პასტის მძივი		1

1	2	3	4	5	6	7
213	416-49—ჩრდ. VII ფართობი	ქვისსამარხი	0,75 მ	სამ.-ალმ. ჩრდ.-დას.	2,00×1,0×1,27	ეხურა სამი ფილაქვა. კედლებად ერთიანი ფი- ლაქვები ედგა
214	418-40—ჩრდ. VII ფართობი	"	1,00 მ	ალმ.-დას.	1,75×1,0×0,80	ეხურა სამი ფილაქვა. კედლებად ერთიანი ფი- ლაქვები ედგა
215	419-40—ჩრდ. VII ფართობი	"	0,65 მ	"	1,87×2,90×1,48	სახურავის ფილაქვები ჩამტერეული იყო. სამხრ. კედელი აკლდა
216	420-40—ჩრდ. VII ფართობი	"	0,85 მ	"	2,15×1,25×1,35	ეხურა სამი ფილაქვა, ალმ. ფილაქვა ჩამტერეუ- ლი იყო; კედლები გამაგ- რებელი იყო რიყის ქვი- ბით
217	426-40—ჩრდ. VII ფართობი	"	0,65 მ	სამხრ.-ალმ. ჩრდ.-დას.	1,05×1,00×1,45	ეხურა სამი ფილაქვა, დასავლეთის სამარხში იყო ჩაქცეული; კედლე- ბად ერთიანი ფილაქვები ედგა
218	428-40—ჩრდ. VII ფართობი	"	0,90 მ	ალმ.-დას.	1,90×1,33×1,00	ეხურა სამი ფილაქვა, შუათანა შიგ იყო ჩაქ- ცეული
219	432-40—ჩრდ. VII ფართობი	"	0,85 მ	სამხრ.-ალმ. ჩრდ.-დას.	2,05×1,05×1,30	სახურავის სამი ფილა- ქვიდან ორი შიგ იყო ჩა- მტერეული; კედლებად მთლიანი ფილაქვები ედ- გა. სახურავსა და კედ- ლებს შორის დარჩენილი ფარლიატები ფილაქვის ნატეხებით იყო შევსებუ- ლი
220	440-40 ჩრდ. VII ფართობი	"	0,40 მ	"	1,85×0,85×1,10	ეხურა სამი ფილაქვა; კედლებად ერთიანი ფი- ლაქვები ედგა
221	446-40—ჩრდ. VII ფართობი	"	0,60 მ	ალმ.-დას.	1,74×0,94×1,14	სახურავის სამი ფილაქ- ვიდან შუათანა ჩამტერე- ული იყო
222	468-40—ჩრდ. VII ფართობი	"	0,60 მ	"	2,00×1,30×1,25	სახურავის სამი ფილა- ქვიდან დასავ. მხარეზე მდებარე ჩამტერეული იყო
223	474-40—ჩრდ. VI ფართობი	"	0,20 მ	სამ.-ალმ. ჩრდ.-დას.	1,76×0,74×1,14	ეხურა ორი ფილაქვა; იატაკი მოფილაქვებული იყო ბრტყელი კრამიტით, რომელთაგან ერთ-ერთზე ჯვარი იყო გამოსახული

8	9	10	11	12
ერთი		მინის ჭურჭელი, რკინ. და ბრინჯაოს მშვილდსა- კინძები		8
ერთი		მინის ჭურჭელი, საკინ- ძო, რკინ. ნივთ. ნატ.		3
ერთი		მინის ჭურჭელი, მშვილდ- საკინძები, რკინის ნივთთა ნატ.		3
ერთი		მინის ჭურჭელი, რკი- ნის სამაჯური		1
ერთი		მინის ჭურჭელი, მშვი- ლდსაკინძი, საკინძი რკინ. და სხვა ნატ.		13
ორი		მინის ჭურჭელი, საკინ- ძები, მშვილდსაკინძები და სხვ.		2
ერთი	ძვლები სამარხის ჩრდ. — აღმ. კუთხეში იყო მიხ- ვეტილი	მინის ჭურჭელი		8
ერთი		მინის ჭურჭელი. ბრინჯ. რკინ. საკინძის მშვილდ- საკინძები, ოჭროს ბეჭე- ლი, ოჭროს საყურე		1
ერთი		მინის ჭურჭელი, მძივე- ბი, ვერცხლის ბეჭელი, ბრინჯ. ბეჭელი, საკ. ნატ.		3
3—4		მინის ჭურჭელი, მშვილდ- საკინძი, საკინძი, ბეჭდები და სხვ.		1
ერთი	ძვლები სამარხის და- სავ. ნაწილში იყო მიხვე- ტილი	მინის სანელსაკებლე, რკინის მშვილდსაკინძი		1

1	2	3	4	5	6	7
224	472-40—ჩრდ. VII ფართობი	ქვისსამარხი	0,60 მ	სამ.-აღმ. ჩრდ.-დას.		სახურავი ჩამტვრეული იყო
225	476-40 ჩრდ. VII ფართობი	"	1,20 მ	აღმ.-დას.	2,90×1,05×0,90	სახურავი ჩამტვრეული იყო, კედლებად მთლიანი ფილაქები ედგა
226	484-40—ჩრდ. VII ფართობი	"	0,60 მ	"	2,10×1,20×1,50	სახურავის სამი ფილაქიდან აღმ. და შუათანა შიგ იყო ჩაქცეული
227	486-40—ჩრდ. VII ფართობი	"	1,10 მ	სამხრ.-აღმ. ჩრდ.-დას.	2,00×0,75×0,88	უხურა სამი ფილაქვა. კედლებად ერთიანი ფილაქები ედგა
228	494-40—ჩრდ. VII ფართობი	"	0,40 მ	აღმ.-დას.	1,70×0,90×0,88	სახურავის სამი ფილაქვიდან შუათანა ჩამტვრეული იყო, ჩრდ. კედელი "დაკერებული" ჰქონდა.
229	503-40—ჩრდ. VII ფართობი	"	0,30 მ	"	2,0×0,86×0,81	სახურავი სამარხში იყო ჩაქცეული, კედლები "დაკერებული" ჰქონდა
230	504-40—ჩრდ. VII ფართობი	"	0,20 მ	აღმ.-დას.	1,50×0,85×0,85	სახურავი სამარხში იყო ჩაქცეული, კედლები რიყის ქვებით იყო გამაგრებული
231	518-40—ჩრდ. VII ფართობი	"	1,40 მ	"	1,90×0,75×0,88	უხურა სამი ფილაქვა. რომელთაგან დასავლ. მხარეზე მდებარე ჩატეხილი იყო
232	521-40—ჩრდ. VII ფართობი	"	0,35 მ	"	1,70×0,80×1,00	სახურავი ნაწილობრივ სამარხში იყო ჩაქცეული, აღმ. კედელი "დაკერებული" იყო
233	528-40—ჩრდ. VII ფართობი	"	0,30 მ	"	1,85×0,82×1,20	სახურავის სამი ფილაქვიდან აღმ. მდებარე სამარხში იყო ჩაქცეული, კედლებად მთლიანი ფილაქები ედგა
234	543-46—ჩრდ. VII ფართობი	"	0,95 მ	"	1,70×0,80×1,25	სახურავის სამი ფილაქვიდან დასავლეთით მდებარე ჩამტვრეული იყო.
235	572-46—ჩრდ. VII ფართობი	"	1,00 მ	"	1,95×1,05×1,0	სახურავის სამი ფილაქვიდან დასავლ. მდებარე ჩამტვრეული იყო, კედლებად ერთიანი ფილაქები ედგა.

8	9	10	11
ერთი	ძვლები სამარხის აღმ. ნაწილში იყო მიხვეტილი.	მინის ჭურჭელი, ბრინჯ. ბეჭედი, რკინ. ბეჭდის ნატ., ბალთა და სხვ.	1
ერთი	ძვლები მიხვეტილი იყო სამარხის დას. ნაწილში.	მინის ჭურჭელი, რკინ. ნივთ. ნატ., რკინ. მშვილ- დსაქინში და სხვ.	2
ერთი		მინის ჭურჭელი, რკინის მშვილდსაქინში	5
ერთი		მინის ჭურჭელი, მშვი- ლდსაქინძის ნატ. და სხვ.	2
ერთი		მინის ჭურჭელი, ბრინჯ. ბეჭედი, საქინში და სხვ.	6
ერთი		მინის ჭურჭელი, ბრინჯ. რგოლი, რკინ. სამაჯური და სხვ.	1
ერთი		მინის ჭურჭელი, რკი- ნის ბეჭედი	1
ერთი		მინის ჭურჭელი, მშვილდ- საქინში, რკინის ნატ.	3
ერთი		მინის ჭურჭლის ნატ.	6
ერთი		მინის ჭურჭლის ნატ.	4
ერთი		მინის ჭურჭლის ნატ. რკინის მშვილდსაქინძის ნატ.	3
ორი		მინის ჭურჭელი, რკინის საგანთა ნატ.	მინის ჭურჭელი ჩრდ. დასავლ. კუთხეში თავმოყრილი 39

1	2	3	4	5	6	
236	572-46—ჩრდ. VII ფართობი	ქვისსამარხი	1,40 მ	აღმ.-დას.	2,30×1,40×1,50	სახურაგის სამი ფილა- ქვიდან შეუთანა სანახევ- როდ ჩაქცეული იყო სა- მარხში
237	599-46—ჩრდ. VII ფართობი	"	0,70 მ	"	1,95×0,81×0,75	სახურაგის სამი ფილა- ქვიდან აღმ. მხარეზე მდებ- არე ჩამტვრეული იყო.
238	612-46—ჩრდ. VIII ფართობი	"	0,25 მ	"	1,75×1,00×1,10	სახურაგი და ჩრდილო კედელი სამარხში იყო ჩა- ძვებული
239	615-46—ჩრდ. VIII ფართობი	"		სამხრ.-აღმ. ჩრდ.-დას.	1,90×1,00×1,20	სახურაგი არ აღმოაჩნ- და, კედლებად მთლიანი ფილაქები ედგა
240	619-46—ჩრდ. VIII ფართობი	"	0,25 მ	"	1,70×1,00×1,10	სახურაგის სამი ფი- ლაქვიდან მხოლოდ აღმ. მდებარე შემორჩენოდა, კედლებად მთელი ფილა- ქვები ედგა.
241	625-46—ჩრდ. VIII ფართ.	"	0,15 მ	აღმ.-დას.	2,00×0,80×1,00	სახურაგი არ აღმოაჩნ- და, კედლებად მთლიანი ფილაქა ედგა
242	628-46—ჩრდ. VIII ფართ.	"	0,25 მ	"	2,0×0,80×0,96	სახურაგი არ აღმოაჩნ- და, კედლებად მთლიანი ფილაქა ედგა
243	634-47—ჩრდ. VIII ფართ.	"	0,40 მ	სამხრ.-აღმ. ჩრდ.-დას.	2,30×1,00×1,50	სახურაგი არ აღმოაჩნ- და, კედლებად მთლიანი ფილაქა ედგა
244	642-47—ჩრდ. VIII ფართ.	"	0,35 მ	"	2,0×1,30×1,00	სახურაგის სამი ფილაქ- ვიდან ორი სამარხში იყო ჩაქცეული
245	646-47 ჩრდ. VII ფართობი	"	0,55 მ	"	1,70×0,90×1,0	სახურაგის სამი ფილა- ქვიდან დას. მხარეზე მდებ- არე ჩამტვრეული იყო, კედლებად ერთიანი ფი- ლაქები ედგა
246	649-47—ჩრდ. VIII ფართ.	"	0,65 მ	"	1,96×1,00×1,20	სახურაგის ფილაქები სამარხში იყო ჩაქცეული, კედლებად ერთიანი ფი- ლაქები ედგა
247	666-47—ჩრდ. VIII ფართ.	"	0,96 მ	"	2,0×1,10×1,45	ებურა სამი ფილაქა, რომელთაგან შეუთანა და დასავლეთისა სამარხში იყო ჩაქცეული; კედლ- ებად მთლიანი ფილაქები ედგა

8	9	10	11
ორი ბავშვ.		მინის კურკელი, რკინ. მშვილდსაყინძი, შიშვები, რკინის ბეჭდის ნატები	1
ერთი		მინის კურკელი, რკინის მშვილდსაყინძის ნატ, საყინძის ნატ.	1
სამი	ძელები აღმოსავლეთ კუთხეში იყო მიხეტილი	მინის კურკელი, ვერცხ- ლის ბეჭედი, მშვილდსა- ყინძის ნატ., რკინ. და ბრინჯ.	5
ორი		მინის კურკელი, სარ- დიონის ბეჭედი, საყურეები და სხვა.	2
ოთხი		მინის კურკელი, საყინძი, მშვილდსაყინძის ნატ., ბრინჯ. საყურის ნატ. შიშვე, მონეტა და სხვ.	5
სამი		მინის კურკელი, საყინ- ძები, მშვილდსაყინძები, სამაჯური და სხვ.	1
ერთი		მინის კურკელის ნატ, რკინ. საგანთა ნატებები	1
ოთხი		მინის კურკელი, რკინ. მშვილდსაყინძი, საყინძი, კვირისტავი, ოქროს ბე- ჭედი	2
ერთი		მინის კურკელი, რკინ. მშვილდსაყინძის ნატ. და სხვ.	1
ორი		მინის კურკელი	აღმ. კედელთან 1 ჩრდ.-აღმ. კუთხეში იყო მიხეტილი 5
ორი		მინის კურკელი, მშვილდ- საყინძი, გემშიანი ბეჭედი, სარდიონის შიშვები	5
ორი		მინის კურკელი, ვერც- ხლის ბეჭედი, მთლიანი ქვისგან გამოთლ. საყურე- ები, გიშრის დიდი შიშვე და სხვა	16

1	2	3	4	5	6	7
248	669-47—ჩრდ. VIII ფართ.	ქვისსამარხი	0,50 მ	სამზრ.-აღმ. ჩრდ.-დას.	2,00×1,05×1,10	სახურავი ნაწილობრივ სამარხში იყო ჩაქცეული. კედლებად ერთიანი ფი- ლაქები ედგა
249	669-47—ჩრდ. VIII ფართ.	"	0,40 მ	"	1,95×1,00×1,14	სახურავის სამი ფილაქ- ვიდან დასავლეთისა ნაწი- ლობრივ სამარხში იყო ჩაქცეული, კედლებად ერ- თიანი ფილაქები ედგა
250	671-47 ჩრდ. VIII ფართ.	"	0,80 მ	"	1,90×0,95×0,50	სახურავის სამი ფილაქ- ვიდან დასავლეთის ფი- ლაქვა გატეხილი იყო; კედლებად ერთიანი ფი- ლაქები ედგა
251	677-47 ჩრდ. VIII ფართ.	"	0,60 მ	"	2,08×1,09×1,10	სახურავის სამი ფილაქ- ვიდან შუათანა ჩატეხილი იყო
252	679-47 ჩრდ. VIII ფართ.	"	0,65 მ	"		სახურავის სამი ფილაქ- ვიდან შუათანა ჩატეხილი იყო; კედლებად მთლიანი ფილაქები ედგა
253	683-47—ჩრდ. VIII ფართ.	"	0,70 მ	აღმ.-დას.	1,87×0,85×0,9	ეხურა სამი ფილაქვა. კედლებად ერთიანი ფი- ლაქები ედგა
254	684-47—ჩრდ. VIII ფართ.	"	0,60 მ	"	1,85×0,90×1,40	სახურავის სამი ფილაქ- ვიდან შუათანა ჩატეხი- ლი იყო, კედლებად მთლიანი ფილაქები ედ- გა
255	685-47—ჩრდ. VIII ფართ.	"	0,40 მ	სამზრ.-აღმ. ჩრდ.-დას.		ეხურა სამი დიდი ფი- ლაქვა, კედლებად მთლია- ნი ფილაქები ედგა. (სა- მარხი გამართული ილ- მონდა მაინც)
256	686-47—ჩრდ. VIII ფართ.	"	0,70 მ	"	1,90×1,05×1,10	ეხურა სამი ფილაქვა, რომელთაგან დასავლეთი- სა სამარხში იყო ჩაქცეუ- ლი, კედლებად მთლიანი ფილაქები ედგა
257	689-47—ჩრდ. VIII ფართ.	"	0,40 მ	"	1,40×0,70×0,75	ეხურა სამი ფილაქვა, კედლებად ერთიანი ფი- ლაქები ედგა

8	9	10	11	12
ორი	ერთი, ხელახლებული ჩრდ. კელის გასწვრივ იდო გულაშა; ხელები გულმკერდზე ჰქონდა დაწყობილი, ხოლო ქვედა კიდურები გამართული ჰქონდა; მეორე ჩონჩხი არეული იყო	მინის ჭურჭელი, მშვილდსაყინძი, ბეჭელი, საყინძი და სხვ.		5
ორი		მინის ჭურჭელი, რკინ. ნატ., ბრინჯ. საყურე, ვერცხლის ბეჭელი, სარდიონის ბეჭელი		4
ორი		მინის ჭურჭელი, რკინ. საყინძი, რკინ. მშვილდსაყინძის ნატ. და სხვ.		7
ერთი		მინის ჭურჭელი, ბრინჯ. აბზინდა, რკინ. დანა, მძივები და სხვ.		1
ორი		მინის ჭურჭელი, ლვონ. I მონეტა და არაბული ფელსი (ორივე სპილ.), საკინძი, რკინ. ლერ. ნატ. და სხვ.		4
ერთი		მინის ჭურჭელი, რკინის მშვილდსაყინძი, ბრინჯაოს აბზინდა სხვ.		1
ორი		მინის ჭურჭელი, ბრინჯაოს და რკინ. საყინძები და სხვ.		1
ერთი		მინის ჭურჭელი, ლვონ. I მონეტა, რკინ. საყინძი, ოქროს მძივები, სარდიონის საყინძი, ჭარვის, მინისა და სხვ.		9
სამი		მინის ჭურჭელი, ბრინჯაოს მშვილდსაყინძი, ბრინჯ. მახათი, ბრინჯაოს საყინძის ნატ.		5
ერთი		მინის ჭურჭელი, მძივი		1

1	2	3	4	5	6	7
258	690—47-ჩრდ. VIII ფართ.	ქვისსამარხი	0,80 მ	სამბრ.-აღმ. ჩრდ.-დას.	2,00×1,05×1,20	ეხურა ოთხი ფილაქვა. ამათვან ალმოსავლეთის სამარხში იყო ჩაქცეული; კედლებად მთლიანი ფილაქვები ედგა
259	691—47-ჩრდ. VIII ფართ.	"	0,60 მ	აღმ.-დას.	1,95×1,05×0,94	სახურავის შუა ფილაქვა ჩამტვრეული იყო კედლებად მთლიანი ფილაქვები ედგა.
260	692—47 ჩრდ.	"	0,30 მ	სამბრ.-აღმ. ჩრდ.-დას.	2,00×1,30×1,90	სახურავის სამი ფილაქვიდან ორი შიგ იყო ჩაქცეული; კედლებად მთლიანი ფილაქვები ედგა
261	693—47-ჩრდ. VIII ფართ.	"	0,50 მ	"	1,95×1,0,9×1,39	სახურავის სამი ფილაქვიდან შემორჩენია მხოლოდ აღმოს. მდებარე
262	695—47-ჩრდ. VIII ფართ.	"	0,40 მ	აღმ.-დას.	078.×0,70×0,70	აღმ. ნაწილში სახურავი ჩამტვრეული იყო, კედლებად მთლიანი ფილაქვები ედგა.
263	699—47 ჩრდ. VIII ფართ.	"	1,00 მ	"	0,90×0,90×1,10	მხოლოდ აღმ. ნაწილში კმონდა შემორჩენილი სახურავის ფილაქვა; კედლებად მთლიანი ფილაქვები ედგა
264	703—48-ჩრდ. VIII ფართ.	"	0,70 მ	"	2,0×1,18×1,10	სახურავის სამი ფილაქვიდან დასავლეთით მდებარე დამტვრეული იყო. სამხრ. კედელი—"დაკეცილებული". ამ სამარხს ზემოდან დაშენებული იყო № 702 ქვისსამარხი (ბავშვისა).
265	704—48-ჩრდ. VIII ფართობი	"	"	"	1,80×0,90×0,80	სახურავის ორი ფილაქვიდან. ალმოსავლეთისა გატეხილი და შიგ ჩაქცეული იყო; გრძივი კედლები ორ-ორი ფილაქვისაგან შედგებოდა.
266	705—48-ჩრდ. VIII ფართ.	"	0,45 მ	"	1,80×0,90×1,10	ოთხი ფილაქვა ეხურა და აღმ. მხარეზე მდებარე შიგ იყო ჩაქცეული. კედლებიც სამარხში იყო ჩაწოლილი.
267	707—48 ჩრდ. VIII ფართ.	"	0,42 მ	"	2,80×1,60×1,90	სახურავის ფილაქვები დამტვრეული და შიგ ჩაქცეული იყო; კედლებად ერთიანი ფილაქვები ედგა.

8	9	10	11	12
ორი		მინის ჭურჭელი, საკინძი, სამაჭურები და სხვ.		6,
სამი		მინის ჭურჭელი, საკინძი, სამაჭურები, რკინის ისრისპირი და სხვ.		6
ერთი		მინის ჭურჭელი		1
ერთი		მინის ჭურჭელი, ბრინჯაოს მშვილდსაკინძი, რკინის ღეროვანი საგნის ნატეხი		5
ერთი		მინის ჭურჭელი; ბრინჯაოს ბეჭდები, აბზინდა და საყურე, რკინ. საკინძი და სხვ.		5
ერთი		მინის ჭურჭელი, ბრინჯ. აბზინდა, რკინ. მშვილდსაკინძი, რკინ. ბეჭედი		1
ორი	ძვლები სამარხის დასაყლეთ კუთხეში იყო მიხეტილი	მინის ჭურჭელი, რკინ. მშვილდსაკინძი, რკინ. საკინძი, ბრინჯ. საკინძი, რკინის სამაჭურები და სხვ.		3
ერთი		მინის ჭურჭელი		1
სამი		მინის ჭურჭელი, რკინ. მშვილდსაკინძის ნატ. რკინ. სამაჭ. ბრინჯაოს ნატ. აბზინდა და სხვ.		4
ორი		მინის ჭურჭელი, ბრინჯაოს საკინძი		1

1	2	3	4	5	6	
268	708—48 ჩრდ. VIII ფართ.	ქვისსამარხი	0,85 მ	აღმ.-დას.	1,05×1,16×1,20	სახურავის სამი ფილაქვიდან შუათანა შიგ იყო ჩაქცეული; კედლებად ერთიანი ფილაქვები ედგა
269	709—48-ჩრდ. VIII ფართ.	"	0,55 მ	"	2,0×0,76×0,80	ეხურა სამი ფილაქვა; კედლებად მთლიანი ფილაქვები ედგა
270	710—48-ჩრდ. VIII ფართ.	"	1,05 მ	"	2,00×1,00×0,90	სახურავის სამი ფილაქვიდან დასავ. მხარეზე მდებარე სანახევროდ ჩატეხილი და სამარხში ჩაქცეული იყო
271	711—48 ჩრდ. VIII ფართ.	"	0,98 მ	"	2,05×0,95×1,0	სახურავის სამი ფილაქვიდან შუათანა სამარხში იყო ჩაქცეული; გრძივი კედლები ორ-ორი ფილაქვისაგან შედგებოდა
272	712—48-ჩრდ. VIII ფართ.	"	0,95 მ	"	1,90×1,00×1,05	სახურავის სამი ფილაქვიდან შუათანა შიგ ჩაქცეული და კედლები "დაკრებული" იყო
273	715—48-ჩრდ. VIII ფართ.	"	1,0 მ	სამხრ.-აღმ. ჩრდ.-დას.	2,15×1,10×1,70	სახურავი არ აღმოჩნდა, კედლებად ერთიანი ფილაქვები ედგა. ჩრდ.-დასავლ. და სამხრ. დასავლ. კუთხეთა გასამაგრებლად ჩამატებული იყო რიყის ქვები
274	717—48-ჩრდ. VIII ფართ.	"	1,05 მ	"	1,98×0,88×1,25	სახურავის სამი ფილაქვიდან შუათანა სამარხში იყო ჩაქცეული; კედლები "დაკრებული"
275	727—48-ჩრდ. VIII ფართ.	"	0,35 მ	"	1,95×0,90×1,22	ეხურა ოთხი ფილაქვა, რომელთაგან ორი სამარხში იყო ჩაქცეული; კედლებად მთლიანი ფილაქვები ედგა
276	729—48-ჩრდ. VIII ფართ.	"	0,55 მ	აღმ.-დას.	2,0×0,95×1,35	სახურავის სამი ფილაქვიდან შუათანა ვატეხილი იყო; კედლებად ერთიანი ფილაქვები ედგა
277	207 (99)	ქვისსამარხი	0,60 მ	აღმ. დას.	1,77×0,80×1,15	ეხურა სამი ფილაქვა

8	9	10	11	
ორი		მინის ჭურჭელი, რკინ. მშვილდსაყინში		1
ერთი		მინის ჭურჭელი, რკინის მშვილდსაყინში		1
ორი (დიდი და პატარა)		მინის ჭურჭელი, რკინის მშვილდსაყინში, ცხერის კოჭები		3
ერთი		მინის ჭურჭელი, რკინის მშვილდსაყინში და სხვა ნიეთთა ნატ.		9
		მინის ჭურჭელი, საყინ- ძი, რკინის დანა და სხვ.		7
		მინის ჭურჭელი, საყინ- ძები, მშვილდსაყინძის ნატ, საყინში და სხვ.		16
ორი		მინის ჭურჭელი, სამა- ჯური, საყინში და სხვ.		1
ორი		მინის ჭურჭელი, ბრინჯ. საყინში, რკინ. და ბრინჯ. მშვილდსაყინძის ნატ.		9
ორი		მინის ჭურჭელი და სხვ.		12
ორი		მინის ჭურჭელი, საყინ- დი, საყინძის ნატ. და სხვ.	დასავლ. კედლის ძირას 10 სანელსაცხებულ ალმონ- ჩნდა	10

ღ ა მ ა ტ ე ბ ა :

1938 წ. ჩრდილო უბანზე ექსპედიციის სამხრეთის რაზმის მიერ გათხრილი ქვის სამარხები (სამარხები და მონაპოვარი გატარებულია სამხრეთ უბნის საეულე წიგნში).

1	2	3	4	5	6	7
278	208 (83)	"	0,27 მ	"	1,70×1,62×1,0	ეხურა სამი ფილაქვა: სამარხის ძირი მოფილაქნებული იყო.
279	209 (92)	"	0,40 მ	"	1,95×0,77×0,36	ეხურა სამი ფილაქვა: კედლებად მთლიანი ფილაქვები ედგა.
280	213 (98)	"	0,90 მ	"	2,07×0,80×1,25	ეხურა სამი ფილაქვა: აღმოს. ფილაქვა ჩატეხილი იყო.
281	217 (102)	"	0,70 მ	"	1,85×0,95×0,86	ეხურა ორი ფილაქვა, აღმოს. მდებარე ჩამტვრეული იყო; კედლებად ოთხი ფილაქვა სდგომია, მაგრამ ჩრდილო კედლისა არ აღმოჩნდა.
282	219	"		"	1,80×0,81×0,90	სახურავის ოთხი ფილაქვიდან შემორჩენილია ორი.
283	221 (78)	"		"		ეხურა სამი ფილაქვა: კედლებად მთლიანი ფილაქვა ედგა.
284	222 (86)	"		"	1,89×0,9×0,60	ეხურა სამი ფილაქვა: დას. და აღმ. ფილაქვები შიგ იყო ჩატეხული, კედლებად ერთიანი ფილაქვები ედგა.
285	224 (79)	"		"		სახურავის სამი ფილაქვიდან ორი აღმოჩნდა, კედლებად მთლიანი ფილაქვები ედგა.
286	298 (83)	"	1,20 მ	"	1,75×0,97×0,75	
287	229 (106)	"	1,20 მ	"	1,75×0,85×0,80	სახურავის სამი ფილაქვიდან შეათანა შიგ იყო ჩატეხული.

8	9	10	11	12
ერთი		მინის ჭურჭელი, ბრინჯ. უცნობი დანიშნულების ნივთი	მიცვალებული. ქვედა კიდურებთან	1
ორი	ძელები არეული იყო	მინის ჭურჭელი. ნაირ-ნაირი მშვილდსაინძები, ბეჭედი, საკინძი და სხვ.	"	10
ორი	ერთი თავის ქალა სამხრ. — დასავლ. ხაზილ-ში აღმოჩნდა	მინის ჭურჭელი, მშვილდ-საინძი, სამაჯურის ნატ. მძივი, ობსიდ. ნატ. და სხვ.		5
დიდი და პატარა	ძელები ნაკლული იყო	მინის ჭურჭელი. ბრინჯაოს ნაირნაირი საკინძები და სხვ.		1
სამი		მინის ჭურჭელი, მშვილდ-საინძის ნატეხი		3
ორი	ქვედა კიდურები ხელ-უსლებელი იყო	მინის ჭურჭელი, საკინძები და სხვ.		5
ორი	ქვედა კიდურები ხელ-უსლებელი იყო	მინის ჭურჭელი, ბრინჯ. და რკინ. საკინძები, სამაჯურის ნატ. და სხვ.		1
	ძელები სამარხის დასავლეთ კედელთან იყო მიხვეტილი	მინის ჭურჭელი, სამაჯური, რკინ. მშვილდ-საინძი და სხვ.		11
	ძელები სამარხის დასავლ. კუთხეში იყო მიხვეტილი	მინის ჭურჭელი, საკინძები, სამაჯ. ნატ. და სხვ.		6
		მინის ჭურჭელი, ბეჭედი, საკინძი და სხვათა ნატ.		1

К ИСТОРИИ ПРОИЗВОДСТВА СТЕКЛА В РАННЕСРЕДНЕВЕКОВОЙ КАРТКИ (ИБЕРИИ)

(Восточногрузинского царства)

Резюме

Среди могильников на территории Картли (Иберии), погребения которых содержат раннесредневековую (IV—VII вв.) стеклянную посуду, особое место занимает Мцхета-Самтаврский могильник.

По обилию стеклянной посуды Самтаврский могильник резко выделяется среди всех раскапывавшихся по сей день на Кавказе. На это обстоятельство указывала, еще в прошлом столетии, П. С. Уварова.

Поле, находящееся на северной окраине Мцхета (древней столицы Иберии, т. е. вост. Грузии) и примыкающее к Самтаврскому монастырю, являлось кладбищем с середины второго тысячелетия до н. э. и по VIII в. н. э. Изучение этого могильника имеет большое значение для освещения ряда вопросов древней истории Грузии, в частности вопроса о производственной деятельности населения древней Мцхета и о потреблении их продукции.

Древнейшими из археологических находок — стеклянных изделий в Грузии являются бусы, относящиеся к первой половине третьего тысячелетия.

Начиная с тех времен и до XV в. н. э. изделия из стекла (бусы, печати, подвески, кольца, браслеты, сосуды, мозаичные камни, оконные стекла и т. д.) встречаются беспрерывно как в погребальном инвентаре, так и в культурных слоях поселений (городов и сел), не говоря уже об остатках самих стеклоделательных мастерских.

Хотя стеклянная посуда в Самтаврских погребениях появляется сравнительно поздно, а именно лишь в I в. н. э., вообще изделия из стекла были известны в Мцхета гораздо раньше. Об этом свидетельствуют стеклянные бусы из погребений XIV—XI вв. до н. э., и глазурованные сосуды IX—VI вв. до н. э., датируемые некоторыми авторами XI—IX вв. Следует назвать также многогранные печати из синего стекла местного изделия, которые датируются эллинистическим временем.

Начиная с I в. н. э., в Грузии стеклянные украшения (бусы, цветные вставки для перстней и т. д.) становятся предметами широкого потребления, а стеклянная посуда — обычной в инвентаре погребений Мцхета (Самтавро, Армазисхеви), Гори, Урбниси, Кддеети, Бори и др. некрополей.

Изучение Самтаврского могильника имеет довольно долгую историю и, начиная с 1871 г., ему посвящен ряд отчетов и статей. Однако, нет ни одной специальной работы о Самтаврской стеклянной посуде, хотя все исследователи, рассматривающие погребения I—VIII вв., подчеркивают обилие и многообразие стеклянных сосудов в их инвентаре.

Ошибочность имеющихся в дореволюционной археологической литературе высказываний (Ф. Байери, А. С. и П. С. Уваровы, Ж. Мурье) о

формах, технологии и возрасте Самтаврской стеклянной посуды объясняется слабой изученностью материала и общеизвестной методологической несостоятельностью раскопок Ф. Байерна.

Институт истории, археологии и этнографии АН Грузинской ССР им. И. А. Джавахишвили приступил к изучению Самтаврского могильника в 1938 году и до 1961 года включительно провел там 12 плодотворных кампаний раскопок. Результаты работ Мцхета-Самтаврской археологической экспедиции изложены в сообщениях и предварительных отчетах руководителей, а иногда и участников экспедиции: А. И. Джавахишвили, С. Н. Джанашиа, М. М. Иващенко, А. И. Калаидадзе, Г. А. Ломтатидзе. В них, как правило, определенное место отводится и стеклянной посуде, при рассмотрении погребального инвентаря.

Из монографических работ о могильнике следует отметить «Погребения Самтаврского могильника I—III вв.» и «Погребения Самтаврского могильника IV и последующих вв» М. М. Иващенко. В обеих работах у автора имеется опыт типологической классификации и датировки стеклянных сосудов.

Определенное место занимает Самтаврская стеклянная посуда в очерках Г. А. Ломтатидзе («Материальная культура и быт Грузии в I—XI вв.» (три раздела) и О. Д. Лордкипанидзе («Античный мир и древняя Грузия»).

Систематический и планомерный характер раскопок Самтавро и соответствующая научная документация дают возможность установить возраст обнаруженной при раскопках стеклянной посуды, изучить уровень стекольного производства, что является немаловажной задачей — тем более, что древняя стеклянная посуда как Передней Азии, так и Кавказа изучена в недостаточной мере, тогда как извлеченная из гробниц посуда, как правило, цела и легко поддается исследованию.

Некрополи восточногрузинского царства Картли (Иберии) IV—VIII вв., в инвентарь которых входит и стеклянная посуда, в основном состоят из «каменных ящиков». Они представляют собою один из древнейших типов погребальных сооружений на Кавказе, а в частности в Мцхета (Самтавро, Армазис-хеви и др. могильники) распространяются лишь со II века н.э.

Большинство каменных ящиков II—III вв., в отличие от таковых датирующихся IV—VIII вв., сложено из отесанных плит. Очень редко встречаются саркофаги, высеченные из монолитов. Обычно каменноящичные погребения II—III вв. содержат богатый инвентарь, что дает основание предполагать, что в указанный отрезок времени погребальные сооружения данного типа были доступны лишь имущим слоям населения. Начиная с IV в. в Мцхета (Самтавро, Армазис-хеви и др.) каменноящичные погребения становятся доминирующими и следовательно, доступными уже для широких слоев населения. В IV—VIII вв. большинство каменных ящиков содержит коллективные захоронения.

Как разница в устройстве самих погребальных сооружений IV—VIII вв., так и анализ погребального инвентаря позволяет выделить в них две хронологические группы: IV—V вв. и VI—VIII вв.

Погребения IV—V вв. представлены ящиками, как хорошо сложенными из цельных плит, так и сложенными из рваного камня на глиняном растворе. Иногда в это время встречаются также грунтовые погребения, перекрытые каменными плитами и глиняные саркофаги.

Погребения VI—VIII вв. все без исключения сложены из грубо отесанных, или чаще вовсе необработанных плит.

Что же касается обряда захоронения, то в нем не наблюдается существенных изменений на всем протяжении IV—VIII вв. Как правило, покойники уложены на спине, головой к западу, с вытянутыми конечно-

стями. Положение рук различное, в частности встречаются покойники со скрещенными по-христиански на груди руками. Однако первоначальное положение часто нарушается, в особенности в коллективных погребениях VI—VIII вв., где нередко погребено от 4 до 16, а то и более покойников. Все погребения ориентированы с запада на восток. Средний размер каменных ящиков IV—VIII вв. — 1,90×1,20×1,0 м.

Погребальный инвентарь гробниц IV—V вв. резко отличается от инвентаря I—III вв.

С принятием христианства в Картли (в первой половине IV в.) меняется обряд захоронения и резко ограничивается ассортимент предметов: в соответствии с новыми религиозными представлениями, из инвентаря исключаются предметы домашнего обихода (металлическая и глиняная посуда, умывальные тазы, ложки и др. предметы), характерные для I—III вв. и встречающиеся в инвентаре IV—V вв. разве только эпизодически. Примечательно и то, что в погребальном инвентаре отражается изменение, уже с начала IV века, в характере одевания и украшений, появляются фибулы и булавки с головками из цветных камней и др. Перечисленные предметы с IV века составляют уже значительную часть погребального инвентаря.

Таким образом, инвентарь погребений IV—V вв. состоит из металлических деталей одежды и обуви, а также стеклянных сосудов. Очень редки глиняные сосуды, орудия и оружие (единичные железные ножи, наконечники железных стрел).

В IV—V вв. отмечается также изменение в форме предметов; исчезают иноземные (в основном «римские») типы и намечается стремление к созданию своих собственных типов. Правда, в этот отрезок времени все еще встречаются чуждые (иранские, ранне-византийские, сирийские) предметы и подражания, но сравнительно с предыдущими веками их удельный вес гораздо меньше. Особо сказывается это на стеклянной посуде. Форма стеклянных сосудов I—III вв. весьма похожа на т. н. римские, но последние исчезают с начала IV в. и в погребениях IV—V вв. встречаются лишь в виде пережитков. Знаменательно, что с этого времени появляется стеклянная посуда новых форм. Таким образом стеклянная посуда, как и другие группы предметов из погребений IV—V вв., представляет интерес с точки зрения как отмирания старых, так и появления новых форм. Следовательно, погребения этого отрезка времени и особенно содержащиеся в них предметы отражают наступление нового этапа в истории материальной культуры страны.

Погребения второй хронологической группы (VI—VIII вв.) отличаются от погребений IV—V вв. завершенностью и устойчивостью форм инвентаря. Вообще же эти группы не оторваны друг от друга и последующая ступень представляет собой развитие предыдущей, являя картину стабилизации форм, найденных поисками переходного этапа. Следовательно погребальный инвентарь VI—VIII вв., в сравнении с предметами предыдущего периода, отличается своими определенными формами. Так, например, здесь мы имеем только четыре ведущих типа стеклянных сосудов, а что касается остальных предметов (фибул, булавок, перстней и т. д.), их формы варьируют, но в номенклатуре предметов особых изменений не происходит.

Цифровые данные о картлийских некрополях рассматриваемых веков (в частности и в основном Самтаврского могильника IV—VIII вв.) и обнаруженных в них стеклянных сосудах дают возможность определить место этих сосудов как в погребальном инвентаре, так и в материальной культуре населения.

На северном участке могильника в 1938-41, 1946—48 и 1957-61 гг. было раскопано около 1600 погребений, большинство которых (ок. 900) оказалось разграбленным.

Число погребений, содержавших стеклянные сосуды, достигло 400. Из них разграбленными оказалось 350, но стеклянные сосуды в них сохранились.

Во всех погребениях, содержавших стеклянные сосуды, найдено из всего 1100 единиц: в погребениях IV—V вв. 250, а в погребениях VI—VIII вв. 800.

По многочисленным материалам из Самтаврского могильника видно, что в погребениях IV—VIII вв. стеклянная посуда встречается значительно чаще, чем в предыдущей группе погребений (I—III вв.). Следовательно, с течением времени количество стеклянной посуды в Самтаврских погребениях возрастает. К тому же стеклянные сосуды I—III вв. и IV—VIII вв. отличаются друг от друга по форме, а также цвету и качеству стекла.

Кроме этих существенных признаков, делающих очевидной разницу между указанными хронологическими группами сосудов, заслуживает внимания и их дифференциация по функциональному признаку.

Необходимо оговорить, что сосуды из картлийских могильников, как и вообще сосуды из погребального инвентаря дают лишь одностороннее представление об употреблявшейся в быту в соответствующее время стеклянной посуде, так как набор ее исчерпывается теми сосудами, которые клались в могилу при захоронении покойника, имея ритуальное назначение. Эти стеклянные сосуды, которыми мы, в основном, и располагаем, делятся на три главные группы.

В первую группу объединяется посуда больших размеров, которая, по-видимому, использовалась для хранения жидкостей (воды, вина, масла и т. д.). Во вторую входят чаши и стаканы для питья, в третью — небольшие сосуды-флаконы для благовоний, называемые также «бальзамариями» и «лакримариями».

Сосуды первой группы характерны для инвентаря I и III вв. и в погребениях IV—V вв. встречаются лишь изредка. Сосуды второй группы (стаканы, чаши или пиалы) часты в погребениях I—III вв. (преимущественно богатых), а начиная с IV в. в погребальном инвентаре становятся редкими, хотя встречаются и в рядовых погребениях, что свидетельствует об их широком распространении в быту и относительной дешевизне. Составляющие третью группу небольшие сосуды-флаконы по количеству и многообразию форм занимают ведущее место среди всей стеклянной посуды, обнаруживаемой в погребениях могильников Картли.

За основу классификации стеклянной посуды IV—VIII вв. из некрополей Картли и в частности Самтавро нами взяты: назначение и форма сосудов, техника и технология их изготовления.

При выделении типов учитывается и возраст сосудов, определяемый путем анализа сопровождающего инвентаря, содержащего иногда и монеты.

Следует отметить, что типологическая классификация стеклянной посуды IV—V вв. является довольно сложной задачей, так как сосуды данного периода характеризуются большим разнообразием форм и качества стекла, придающим определенную специфичность этой хронологической группе.

В посуде IV—VIII вв. нами выделено 25 типов, из которых 22 приходятся на IV—V вв.

В I тип входит большой сосуд, найденный на Самтаврском могильнике (таб. I), который поныне остается единственным в инвентаре картлийских погребений IV—V веков, так что его можно считать пережитком от сосудов I—III веков.

Во II и III типы входят стаканы (таб. I), аналогичные стаканам из раскопок могильников и городищ в западной Грузии (Цебельда, Бич-

винта), а также сосудами из Керчи, Украины (могильники Черныховской культуры), Западной Европы и Средиземноморья.

Это обстоятельство может являться одним из свидетельств связей между Грузией и вышеупомянутыми странами.

В IV тип входит фиала со шлифованными символическими изображениями (павлин, древо жизни) раннехристианского времени и греческой надписью (табл. I).

В V типе надо отметить маленький сосуд с символическими же изображениями также раннехристианского времени (крест и древо жизни) (табл. I).

Как видно, сосуды IV и V типов использовались для эвхаристии.

В VI и VII типах объединены сравнительно крупные флаконы для благовоний (табл. I), которые уже в IV—V веках являются пережитками более ранней эпохи.

Группа небольших флаконов из погребений IV — V вв. разбита на пятнадцать типов. Среди последних имеется ряд характерных лишь для данного отрезка времени и исчезающих в последующие VI—VIII вв. (XIV, XV, XVII, а также XVIII, табл. I). Для большинства входящих в эти типы флаконов характерны асимметричность и непропорциональность. Вторая серия типов (XIII, XV, XVI) встречается в последующей хронологической группе (VI—VIII вв.), но уже в виде единичных пережитков, вырождающихся форм (табл. I и II). Третья серия типов (XXI, XXII, XXIII) является переходной. Они появляются в виде единичных экземпляров уже в предыдущий период, но распространяются и становятся характерными лишь в последующие VI—VIII века (табл. I и II). Четвертая серия типов содержит многочисленные сосуды «колбообразной» формы, встречающиеся во всех трех хронологических группах (I—III, IV—V и VI—VIII вв.), но особенно характерные для инвентаря погребений VI—VIII вв.

Зачастую в погребениях одновременно встречаются сосуды различных типов, что, разумеется, говорит об их синхронности. В конечном счете все типы, кроме II, III, V и VI, имеют точки соприкосновения.

Из погребального инвентаря, сопутствующего вышеупомянутым стеклянным сосудам IV—V вв., особое внимание привлекают бронзовые и железные булавки с головками из граната, сердолика, гагата и стекла. Все они однотипны (табл. I) и встречаются только на протяжении указанных веков. Следует отметить, что эти булавки не имеют шариковых розеток, столь характерных для булавок VI—VIII вв., но зародыши розеток уже встречаются в данной хронологической группе (табл. I). Это дает возможность проследить эволюцию форм булавок от простейших до сложных. Наличие указанной эволюции подкрепляется булавками, найденными в погребениях с арабскими фельсами VIII в. (табл. II).

Кроме вышеупомянутых булавок IV—V вв. встречаются железные булавки с решетчатыми головками.

К этому же времени относятся и железные решетчатые фибулы, двухчленные, с подвзятыми приемниками: треугольные, круглые и четырехугольные (табл. I).

В связи с вопросом о датировке решетчатых фибул, а также булавок с каменными головками, следует отметить погребение № 243 северного участка Самтаврского могильника (1938 г.). Оно оказалось непогребенным. Среди найденных в нем предметов датированным является бронзовый перстень, который, как по форме, так и по имеющейся на нем греческой надписи, датируется IV—V вв.¹ IV веком датируется най-

¹ Т. Каухчишвили, Греческие надписи в Грузии, Тб., 1951, стр. 257 (на груз. яз.).

денная в Армазис-хевском каменном ящике № 40 (1943 г.) четырехугольная решетчатая железная фибула с круглым сечением и подвижным приемником². Такая датировка подтверждается также другими предметами, найденными в 243-м погребении. Из бронзовых подвижных фибул примечательна найденная в том же погребении, что и вышеупомянутая железная решетчатая фибула, что, естественно, свидетельствует об одном и том же их возрасте.

К этому времени, IV—V векам следует отнести также плоскодогие, крестообразные фибулы (табл. I). Подобные фибулы, обнаруженные в западной Грузии, а именно в одном из могильников Цебельды, который датируется И. А. Гзелишвили IV в., а Б. А. Куфтин (ссылаясь на найденные А. Греном и А. Спицыным в Новом Афоне аналогичные фибулы вместе с монетой императора Анастасия, 491—518 гг.) относит ко второй половине V в.³

Перстни IV—V вв. своеобразны. Ряд их схож по форме с перстнями I—III вв. и в этой хронологической группе они встречаются в виде пережитков, вырождающихся форм. Но встречается ряд перстней, характерных лишь для данного отрезка времени. Таковы, например, перстень⁴ найденный в Самтаврском каменном ящике № 24 (табл. I) и перстень из Армазис-хеви (каменный ящик № 40). На Самтаврском могильнике таким перстням сопутствует стеклянная посуда XV типа. Отметим кстати, что IV—V веками датирует Г. А. Ломтатидзе аналогичный перстень, найденный в Рустави⁵. Однако другой подобный перстень, найденный в Саита (Триалети) Б. А. Куфтин относит к позднеантичной эпохе⁶. В селе Агаиани (на р. Ксани) аналогичное кольцо найдено в глиняном саркофаге с монетой Константина Великого⁷.

В IV—V вв. встречаются перстни, типологически схожие с перстнями VI—VIII вв. Таковы, например, золотые перстни из Самтаврского погребения №№ 134, северного участка (табл. I).

Среди встречающихся в погребениях Самтавро и Армазис-хеви серег самым распространенным и характерным для IV—V вв. является изображенная на табл. I. Этот тип серег в погребальных комплексах неоднократно сопутствует стеклянным сосудам.

В Армазис-хеви этот тип появляется в конце III в. (в гробнице № 2 усыпальницы эриставов, где серьги найдены вместе с монетой Валерияна, 253—266 гг.), а затем встречается в гробнице № 43, датируемой монетой Констанция (337—361 гг.). Но эти серьги продолжают бытовать и в V в.: в Самтавро они встречаются в погребениях этого времени.

Из сопровождающего стеклянные сосуды IV—V вв. инвентаря примечательны бронзовые браслеты с перевязанными концами (табл. I).

Хотя по форме эти браслеты сходны с браслетами I—III вв. (Армазис-хеви, Бори, Танаис и др.), они не кажутся пережитком в этой хронологической группе. Наоборот, подобные браслеты встречаются (единичные экземпляры) и в погребениях VI—VIII вв. Самтавро и Армазис-хеви. Этим же временем датируются аналогичные браслеты из северного Кавказа (Чми, Комунта).

² А. Апакидзе, Г. Гобеджишвили, А. Каландадзе, Г. Ломтатидзе, Мухета, I, Тб., 1959, стр. 131, рис. 72.

³ Б. Куфтин, Материалы к археологии Колхиды, Тб., II, 1949, стр. 90.

⁴ Мухета, I, стр. 132, таб. XIII, 7а.

⁵ Г. Ломтатидзе, Важнейшие результаты раскопок в Рустави, Материалы по археологии Грузии и Кавказа, I, 1955, стр. 200—202.

⁶ Б. Куфтин, Арх. раскопки в Триалети, I, Тб., 1941, стр. 25, рис. 27; Мухета, I...

⁷ С. Макалатиа, Археологические находки в селениях Даблагоми и Агаиани, БСЭ, т. V, 1940.

В погребениях IV—V вв. часто встречаются маленькие застывшие (табл. I), характерные лишь для погребального инвентаря I—III вв. (Армазис-хеви, Самтавро, Багинети); они в нашей хронологической группе попадают в виде пережитков.

Таким образом, выделенная нами хронологическая группа погребений, несмотря на специфичность погребального инвентаря, имеет много общих черт как с предшествующими, так и последующими хронологическими группами.

Обнаруженные в погребениях VI—VIII вв. стеклянные сосуды отличаются от сосудов IV—V вв. меньшим разнообразием форм и большей их устойчивостью. Они представлены флаконами и лишь двумя стаканами (табл. II). Несмотря на обилие флаконов, они в основном объединяются в четыре ведущих типа (XIX, XX, XXI и XXII).

Флаконы XIX типа аналогичны с флаконами I—III вв. из Самтаврского могильника (черепичное погребение № 252 южного участка) и последние вообще можно считать прототипом данного типа. Подобные флаконы в единичных экземплярах встречаются и в погребениях IV—V вв. (Самтаврский могильник, погребение № 121 северного участка), но они характерны главным образом для инвентаря погребений VI—VIII вв.

Флаконы XXI типа снабжены шипами. Следует отметить, что аналогичный золотой флакон был обнаружен в 6-ом погребении Армазис-хевской усыпальнице эриставов (II в н. э.), в составе сложного ожерелья-цепочки⁸. Возможно, последний и является прототипом стеклянных шиповатых флаконов, являющихся явной спецификой Самтаврского стекла.

Наиболее многочисленными и характерными для погребального инвентаря VI—VIII вв. являются «колбообразные» флаконы (табл. II). Они во всех трех хронологических группах отличаются друг от друга в основном лишь по качеству стекла и пропорциям. На Самтаврском могильнике колбообразные флаконы найдены в 150 погребениях VI—VIII веков. Их количество в отдельных погребениях колеблется от 1 до 39 (39 найдено в каменном ящике № 572 сев. участка, в 1946 г.). Такое обилие этих сосудов, по-видимому, объясняется как простотой их техники изготовления, так и удобством применения, а у скопления в одном погребении имеется особая причина, о чем речь ниже.

Колбообразные флаконы известны в Каргли-Иберии античной эпохи, помимо Самтаврского могильника и в других местах: Авчала, Гори, Урбниси, Эрцо и т. д.

Но особого внимания заслуживает факт, что этот тип сосуда на Самтаврском могильнике встречается на протяжении длительного времени. Из погребений, содержащих такие флаконы, древнейшими являются черепичные ящики с монетами Августа (27 г. до н. э. — 14 г. н. э.) и Тиберия (14—37 гг. н. э.), а позднейшими — каменные ящики, содержавшие арабские фельсы VIII в.

М. И. Максимова считает Самтаврские колбообразные флаконы, сопровождающие выделенную ею иранскую (парфянскую и сасанидскую) группу гемм, одновременными с аналогичными пантикапейскими флаконами и датирует их I—II вв. н. э. (северный участок, 1938 год, каменный ящик № 69; 1939 год, каменные ящики №№ 19, 32, 28, 221; по каталогу М. И. Максимовой №№ 77, 75, 76, 79, 81). Однако перечисленные выше погребения мы датируем VI—VIII веками на основании детального анализа сопровождающего инвентаря.

Стеклянные сосуды XIX—XXV типов являются одновременными и хорошо датируются найденными вместе с ними семью монетами, пять

⁸ Михета, I, табл. IX.

из которых являются местными подражаниями монетам византийского императора Леона I (457—474 гг.), а две представляют арабские феды VIII в. Все они продырявлены, т. е. монеты использовались уже как украшения.

Как уже говорилось, бросается в глаза, что погребения VI—VIII вв. отличаются от погребений IV—V вв. завершенностью и устойчивостью форм инвентаря. Для погребального инвентаря этого времени особенно характерны булавы с каменными и стеклянными головками (табл. II). Среди них наиболее распространенными являются булавы с коралловыми головками, изображающими гранатовый цветок или плод.

Также многочисленны во мцхетских вообще погребениях V—VIII вв. фибулы. Все они без исключения двухчлenni, с высокой дугой; сделаны из бронзы, железа или серебра. Часто встречаются комбинированные: игла железная, дуга бронзовая или серебряная (табл. II). Следует отметить, что, несмотря на разнообразие фибул VI—VIII вв., все их встречающиеся формы оставляют впечатление единой серии.

Из перстней, сопутствующих стеклянным сосудам VI—VIII вв., в картлийских могильниках VI—VIII вв. наиболее распространенными являются сделанные из круглой проволоки, с оправой для вставки в форме усеченного конуса, цилиндра и т. д. (табл. II), в которую часто вставляются литики вместо камня. Так же характерны для VI—VIII вв. перстни, высеченные из цельного камня—сердолика, агата, горного хрусталя (табл. II).

Браслеты VI—VII вв. представлены в основном двумя типами: а) бронзовые с утолщенными концами и лицевыми изображениями и б) железные с шарообразными утолщениями на концах (табл. II).

Серьги этого периода также отличаются однообразием. Большинство сделано из круглой тонкой проволоки (золото, серебро, бронза), концы которой не сходятся. Реже встречаются серьги с припаянной зернью (табл. II).

Следует отметить также обувные и поясные пряжки, которые очень разнообразны в погребальном инвентаре VI—VIII вв. Примечательно, что эти пряжки аналогичны с пряжками и поясными наборами из погребений Северного Кавказа (Чми и Балта в Сев. Осетии), что лишний раз подтверждает их датировку VI—VIII веками.

Для изучения химического состава стекла из картлийских могильников I—VIII вв., в частности Самтаврского, были выделены наиболее характерные образцы I—III, IV—V и VI—VIII веков. Анализ этих образцов стеклянной посуды проведен Р. А. Бахтадзе⁹. Результаты таковы: самтаврское стекло, так же как и обыкновенное современное, состоит из SiO₂, Na₂O и CaO. Кроме этих основных компонентов имеются примеси окисей и железа, алюминия, марганца и др. Анализ самтаврского стекла выявил наличие в нем железа до 1%. Из такого сырья могло получаться лишь темно-зеленое стекло. Большинство же самтаврских стеклянных изделий имеет светло-зеленый цвет. Анализ показал, что стекло обесцвечивалось посредством марганца, а с другой стороны марганец применялся и для окраски стекла. По мнению М. А. Безбородова, большое количество марганца в самтаврских стеклах (см. табл. I) представляет особый интерес, так как оно может принадлежать к локальным особенностям этих стекол¹⁰. Это вероятно тем более, что в Грузии имеются мощные месторождения марганцевых руд, которые, по-видимому, и снабжали этим металлом стекольное производство.

⁹ Р. А. Бахтадзе, К изучению грузинских археологических стекол, Тб., 1964.

¹⁰ М. Безбородов, Стеклоделие в древней Руси, Минск, 1956, стр. 82—83.

Результаты анализа самтаврского стекла подтверждают его местное происхождение. Развитию местного производства безусловно способствовало наличие необходимого сырья в окрестностях Мцхета: окиси силиция — в Авчала (кварцевые пески); окиси кальция — в Дзевви (известняки); окиси натрия — в Глдани (глауберова соль). Что же касается остального, вспомогательного сырья (окиси марганца, кобальта и т. д.), его могли привозить из более отдаленных мест Грузии (напр. марганца — из нижн. Картли или Имерети, Чиатура). Таким образом, химический анализ самтаврского стекла дает ряд значительных указаний для восстановления способа получения стекла IV—VIII вв. в Мцхета, а также для решения вопроса вообще об его местном происхождении.

Все найденные на Самтаврском могильнике стеклянные сосуды IV—VIII вв. изготовлены способом дутья. Что же касается деталей техники изготовления и украшения самтаврских сосудов I—VIII вв., то процесс ее совершенствования представляется следующим образом. Для сосудов I—V вв. характерны в основном свободное выдувание, а также выдувание в форму; лепные декоративные ручки и накладные стеклянные нити. Из способов холодной обработки используются шлифовка и гравировка. С конца V века появляется новый способ украшения стеклянной посуды: вытягивание деталей при помощи металлических щипцов. Этот способ был распространен и в последующие века.

По данным археологических раскопок, Мцхета первоначально представляла собой один из древнейших крупных населенных пунктов Грузии, а в дальнейшем — обширный город с многочисленным населением. Это соответствует сведениям письменных памятников, в которых Мцхета упоминается как «город большой и великий», «престольный город великих царей», «столица» и т. д.¹¹

Древние грузинские письменные источники свидетельствуют о наличии в V—XII вв. н. э. ряда отраслей ремесленного производства в городах Грузии. Упоминаются мастера строители, мебельщики, мастера по изготовлению металлической (медной, серебряной, золотой) посуды, ткачи, портные, сапожники, кузнецы, золотых дел мастера, ювелиры-гранильщики, переписчики рукописей, художники, мастера по изготовлению благовоний, мельники и т. д.¹²

По тем же данным, древняя столица Грузии Мцхета долго сохраняет экономическое и политическое первенство среди городов Грузии. Тбилиси заменяет ее, как столица, лишь с конца V века. Но и долго после того, в продолжение VI—VIII вв., судя по материалам из Самтаврского могильника, Мцхета все еще остается крупным и многолюдным городом.

В некрополях Картли IV—VIII вв., особенно же на Самтаврском могильнике, не наблюдается резкой имущественной дифференциации, столь четко выраженной в погребениях I—III вв. Возможно это обстоятельство следует приписать тому, что мы в данном случае имеем дело с кладбищем людей более или менее однородного социального слоя — городского населения (судя по погребальному же инвентарю).

Заслуживает внимания и то, что на Самтаврском могильнике в некоторых погребениях IV—VIII вв. имеются более или менее явные указания на профессию погребенных. Так, например, в 1938 г. обнаружена стела с эпитафией «архитектора и главного живописца» по имени Аврелий Ахалис; в 1940 г. — погребение ювелира (с гранеными камнями, миниатюрными весами, разновесками и т. д.). Нам кажется неслучайным и то обстоятельство, что в 1946 году в каменном ящике № 572 най-

¹¹ „Картлис Цховреба“ (История Грузии), I, 1955 (на груз. яз.).

¹² Ш. А. Месхиа, Ремесла в древней Грузии, 1942 (на груз. яз.).

961335940
01101335

дено 39 одинаковых стеклянных сосудов, которые возможно говорят о том, что погребение принадлежит стеклодуву или изготовителю балъзамарив.

Обнаруженные в погребениях IV—VIII вв. булавки с гранатовыми, жемчужными и коралловыми головками, сосанидские и византийские геммы; иноземные монеты (или их подражания) и ряд других предметов указывает на оживленные торговые сношения с зарубежными странами, что зачастую выражается и в массовом изготовлении местных подражаний.

Все эти археологические данные и наблюдения подкрепляют, лишний раз, сообщения древних письменных источников, свидетельствующих, что Мцхета являлась не только важнейшим стратегическим укрепленным пунктом и прославленным престольным городом, но и важным торгово-ремесленным центром. К числу таких источников относятся, например, «Житие св. Нины» и «Подвижничество Евстафия Мцхетского», из которых можно черпать немало материалов для характеристики социально-экономического и политического состояния Картли и ее столицы в VI в. По ним же можно заключить, что в Мцхета в те времена жили и работали мастера различных отраслей ремесленного производства.

С 30 г.г. VIII в. Самтаврское поле, по-видимому, перестало быть городским кладбищем. По всей вероятности, после разорения Мцхета (как и многих других городов Грузии) арабским полководцем Мурваном Глухим (736—738 гг.) город, уже до того постепенно утрачивавший бывшее политическое и экономическое значение, а следовательно и не имевший сильного стимула к возрождению, резко пошел на убыль.

Самтаврские погребения IV—VIII вв. и их инвентарь имеют много параллелей в окрестностях самой же Мцхета и недалеко от нее (могильники в Цицамури, Карнис-хеви, Армазис-хеви, Сангрис-хеви, Вашла-джвари, Земо-Авчала, Глдани, Дигоми), а также в других уголках Восточной Грузии. Однако, при общей однотипности и зачастую идентичности инвентаря, следует отметить почти полное отсутствие стеклянных сосудов в большинстве названных некрополей. Таким образом, по обилию стеклянной посуды Самтаврский могильник выделяется из всех могильников, раскапывающихся по сей день в Грузии да и на всем Кавказе. Вместе с тем, стеклянная посуда вовсе не являлась ценной, судя по тому, что грабители могил ее совершенно не трогали. Как видно, стекло именно благодаря дешевизне и было вполне доступно для широких слоев населения. Но его изготовляли и покупали далеко не во всех населенных пунктах. Так, кроме Мцхета, оно распространено в некрополях Урбинси, Рустави.

Изучение самтаврской посуды дает возможность выявить и установить среди нее типичные «самтаврские» формы (табл. II).

На основании всего вышесказанного можно заявить, что в городе Мцхета существовало интенсивное производство стекла и что в Мцхета, как в центре страны (до конца V в.), а в дальнейшем, на протяжении 3—4-х веков, одним из крупнейших и экономически мощных городов древней Картли, среди множества отраслей ремесла несомненно должно было существовать и стекольное производство. Уже Ф. Байерн отмечал, что им были обнаружены остатки указанного производства на самтаврском же поле, и, хотя достоверность его полевых работ зачастую справедливо ставится под сомнение, указанное наблюдение одно из тех, которые заслуживают внимания.

Как уже говорилось, стекольное производство в Мцхета было бы обеспечено всеми видами необходимого сырья, месторождения которых находятся поблизости. То, что именно это сырье использовалось в сред-

невековой Мцхета, подтверждается находкой в ее южном пригороде Карсанском ущелье остатков стекольного производства XI—XIII вв. Кое-что из сырья (в частности, авчальские кварцевые пески) используется и в настоящее время.

О раннем знакомстве мастеров древней Мцхета и ближайших ее окрестностей с технологией производства стеклянных и стекловидных масс свидетельствуют следующие образцы эмали: миниатюрный перегородчатый медальон на золотой обкладке парадного кинжала эристава и выемчатый орнамент на бронзовой бляхе от поясного набора того же эристава Аспаруга (Армазис-хеви, II в. н. э.)¹³, а также золотой перстень с перегородчатой эмалью из погребения IV века (на том же некрополе)¹⁴. Эти предметы, как и другие грузинские эмали, но уже раннего средневековья, считаются определенно местными (мцхетскими) изделиями.

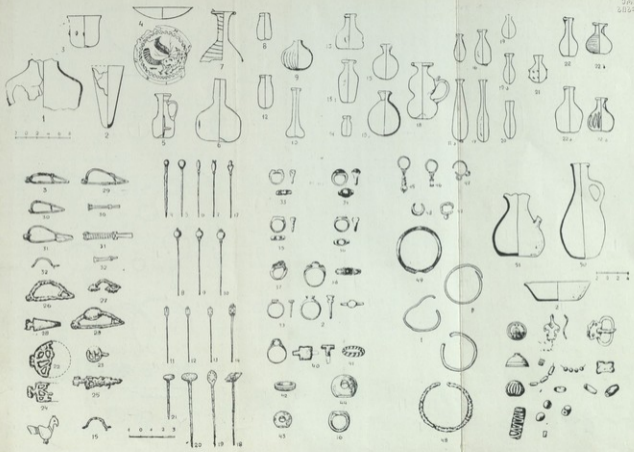
В отношении же собственно стекла мы уже имеем полное основание предположить, что в изучаемый нами период — IV—VIII вв. — Мцхета являлась одним из важнейших центров его производства в Грузии. Другим таким центром можно считать Урбниси¹⁵. Обнаруженная во множестве на Самтаврском могильнике стеклянная посуда IV—VIII вв. почти полностью (за исключением некоторых типов) является местной продукцией, а остальная возможно тоже изготовлялась на месте, в подражание иноземным образцам.

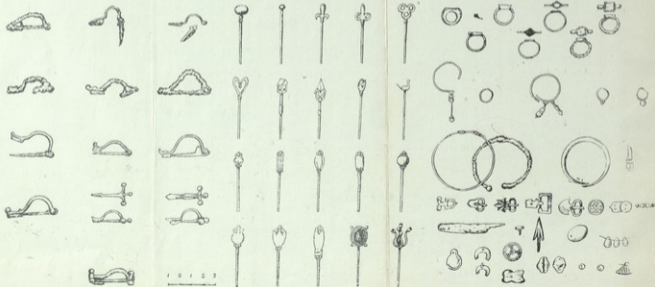
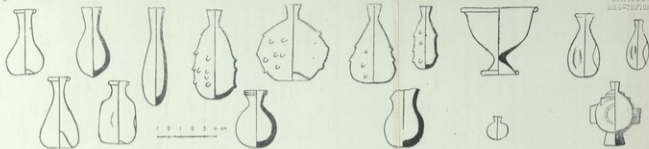
Проведенное в связи с исследованием стеклянной посуды детальное изучение погребений IV—VIII вв. и обнаруженных в них предметов дало возможность проследить развитие и изменение определенных отраслей материальной культуры и ремесла в Картли рассматриваемого отрезка времени. А все это имеет не так уж мало значения для освещения одного из компонентов культурного достояния грузинского народа в период зарождения и первого этапа развития нового общественного строя — феодализма.

¹³ Мцхета, I, табл. I в. с. 1, XI 2.

¹⁴ Мцхета, I, табл. XCVII, 7.

¹⁵ Г. Ломтатидзе, Начало археологических исследований на городище Урбниси, „Мацне“, 1964, № 4, стр. 225 (на груз. яз.).

შინაარსი

შესავალი	5
თავი პირველი	
ქართლის ახ. წ. IV—VIII სს. სამაროვანთა ქრონოლოგიური დანაწევრებისათვის	11
1. მინის ჭურჭლის ადგილი ქართლის IV—VIII სს. სამაროვანთა ინვენტარში და მინის ჭურჭლის ტიპოლოგიური და ქრონოლოგიური კლასიფიკაცია	18
2. IV—VIII სს. მინის ჭურჭლის კლასიფიკაციის საკითხი	24
თავი მეორე	
IV—V საუკუნეთა მინის ჭურჭლის ტიპები	26
IV—V სს. მინის ჭურჭლის ზოგადი დახასიათება და დათარიღება	40
თავი მესამე	
VI—VIII საუკუნეთა მინის ჭურჭლის ტიპები	59
თავი მეოთხე	
IV—VIII საუკუნეთა ქართლში მინის წარმოების ტექნოლოგიისათვის	81
ქართლის IV—VIII სს. სამაროვნებში აღმოჩენილი მინის ჭურჭლის კეთების ტექნიკის საკითხი	86
თავი მესამე	
მცხეთა — მინის წარმოების კერა IV—VIII საუკუნეებში	88
სამთავროს სამაროვნის ჩრდილო უბანზე გათხრილი IV—VIII საუკუნეთა მინის ჭურჭლის შემცველი სამარხების დამახასიათებელი ძირითადი ცნობები (ცხრილები)	93
К истории производства стекла в раннесредневековой Картли (Иберии) (резюме)	148

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს ფაღვნილებით

*

რედაქტორი გ. ლომთათიძე
გამომცემლობის რედაქტორი ც. თავაძე
მხატვარი გ. ნადირაძე
ტექნიკური ნ. ბოკერია
კორექტორი ო. სამსონია

გადაეცა წარმოებას 22. 3.1967., ხელმოწერილია დასაბეჭდად 16.11.1967;
ქაღალდის ზომა 70×108¹/₁₆; ნაბეჭდი თაბახი 14.8მ; საალრიტხო-საგამომცემლო
თაბახი 12.73; უე 11595; ტირაჟი 1000; შეკვეთა № 406;
ფასი 1 მან. 12 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 60, კუტუზოვის ქ., 15
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 60, ул. Кутузова, 15

გამომცემლობა „მეცნიერების“ სტამბა, თბილისი, 60, კუტუზოვის ქ., 15
Типография Издательства «Мецниереба», Тбилиси, 60, ул. Кутузова, 15

836/20

საქართველოს
საქართველოს